

LA COLUMNA MACIÀ-COMPANYS

FRANCESC XAVIER HERNÁNDEZ
DAVID ÍÑIGUEZ

LA COLUMNA MACIÀ-COMPANYS

LA COLUMNA MACIÀ-COMPANYS

**FRANCESC XAVIER HERNÁNDEZ CARDONA
DAVID ÍÑIGUEZ GRÀCIA**

FUNDACIÓ **JOSEP IRLA**

**EDICIÓ REVISADA I CORREGIDA (ELECTRÒNICA)
BARCELONA, SETEMBRE 2013**

PRIMERA EDICIÓ: DESEMBRE 2008

EDICIÓ REVISADA I CORREGIDA (ELECTRÒNICA): SETEMBRE 2013

RECERCA HISTÒRICA

FRANCESC XAVIER HERNÁNDEZ CARDONA
DAVID ÍÑIGUEZ GRÀCIA

COORDINACIÓ EDITORIAL

JOSEP VALL

DOCUMENTACIÓ GRÀFICA

NATÀLIA LARA
ÀNGEL RAMOS

CORRECCIÓ LINGÜÍSTICA

XAVIER SANZ

FONTS D'IL·LUSTRACIÓ

ACBE Arxiu Comarcal del Baix Empordà, La Bisbal d'Empordà
AFB Arxiu Fotogràfic de Barcelona
AGA Archivo General de la Administración, Alcalà de Henares
AHCB Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona - Hemeroteca
AHCT Arxiu Històric Comarcal de Terrassa
AHN Archivo Histórico Nacional, Madrid
AHS Arxiu Històric de Sabadell
ANC Arxiu Nacional de Catalunya, Sant Cugat del Vallès
APP Ateneu Popular de Ponent, Lleida
ARF Albert Roqué i Figuls
BC Biblioteca de Catalunya
BCT Biblioteca Central de Terrassa
CDMH Centro Documental de la Memoria Històrica, Salamanca
CPC Col·legi de Periodistes de Catalunya, Barcelona
EOC Eduard Ollé i Comi
FBM Família Bonastre-Morera
FJI Fundació Josep Irla, Barcelona
IEFC Institut d'Estudis Fotogràfic de Catalunya, Barcelona
LV La Vanguardia, Barcelona
MMD Miquel Morera i Darbra
UB/BPR Universitat de Barcelona - Biblioteca del Pavelló de la República, Barcelona
VTP Víctor Torres i Perenyà

AGRAÏMENTS

MONTserrat CATALÁN
IGNASI MICOLAU. BIBLIOTECA MUNICIPAL DE ALCAÑÍZ
LOURDES PRADES
MILITÀRIA

DISSENY

JORDI VINYETS

IMPRESSIÓ

FORMA COLOR

DIPÒSIT LEGAL

B-48812-2008

AQUEST LLIBRE HA COMPTAT AMB UNA SUBVENCIÓ DE

Generalitat de Catalunya
Departament de Relacions Institucionals
i Participació
Programa per al Memorial Democràtic

*Aquests joves fermes i plens d'alegria de les hores de calma,
dels anys de pau, varen haver de deixar les llars, el plà i la serra,
les il·lusions més cares, la terra esponjada sota el treball qüotidià,
l'obra a mig fer que esperava l'esforç constant per a coronar-se.
Aquella joventut catalana va deixar les blavors de la mar, els perfums
del Montseny, la dolcesa del Vallès i travessà la terra de l'Aragó
fins enfrontar-se amb el militarisme dreçat en armes contra Catalunya,
contra la República, contra la Llibertat, contra la joventut;
contra tot el que representés progrés i millorament.*

La Humanitat, 6 de febrer de 1938

Sumari

Presentació. Víctor Torres	9
Introducció	15
1. Aquell 19 de juliol	19
2. Catalans, a les armes!	31
3. La formació de la Columna Macià-Companys	43
4. Primeres operacions a l'Aragó	71
5. L'Escola de Guerra: planter de l'oficialitat catalana	123
6. La creació de l'Exèrcit de Catalunya	127
7. De Columna a 30 Divisió	139
8. La vida al front	147
9. Les ofensives republicanes: Belchite i Terol	155
10. Març de 1938: la desfeta d'Aragó	171
11. Catalunya desballestada	183
12. L'odissea de la 132 brigada mixta	197
13. Epíleg	205
Annex 1. Breu relació de la intervenció del militar Martín López Segarra a la Columna Macià-Companys	209
Annex 2. <i>Catalunya Antifeixista</i>	215
Bibliografia	225

Alcanyís, setembre 1936

Militants d'Esquerra Republicana de Catalunya allistats a la Columna Macià-Companyans. Dempeus: L'arbequí Josep Català i Guasch i el lleidatà Víctor Torres i Perenya. Ajeguts: Manuel Sanfeliu i Badia i un milicià no identificat.

VTP

Presentació

VÍCTOR TORRES

EXCOMBATENT

DE LA COLUMNA MACIÀ-COMPANYNS

El dia 17 de juliol de 1936 havia començat el 3r Congrés Nacional d'Esquerra Republicana de Catalunya en un dels palaus de Montjuïc i a la nit del dia 18, sobtadament, aparegué el president Companys per informar els congressistes de l'aixecament de l'exèrcit espanyol al Marroc i donar per acabat el Congrés.

Aquells dies, jo em trobava a Lleida preparant la tesi doctoral que havia de presentar el mes de setembre a la Facultat de Dret de Madrid. Al capvespre del dia 19 ens vàrem assabentar que el General Goded, cap de les forces insurrectes a Barcelona, s'havia rendit a les forces que defensaven el règim republicà, i el dia 20 a Lleida alguns militars republicans amb la guàrdia d'assalt i grups de militants de la CNT-FAI, el POUM i altres organitzacions s'apoderaren de la ciutat. Els dies següents, s'instal·là una situació revolucionària a l'emparedada de la qual es cometieren nombrosos i execrables excessos, paral·lelament als que es cometien, sota el signe de la creu, en les zones dominades pels rebels. Val a dir que la situació geogràfica de Lleida, pas obligat de les columnes de milicians que es dirigien al front d'Aragó, facilità l'execució d'aquelles activitats totalment condemnable.

Calia reaccionar; Joventut Republicana de Lleida, la benemèrita organització catalanista i republicana fundada a començaments del segle passat i adherida a Esquerra des de la seva fundació el març de 1931, integrada per gent idealista i progressista però enemiga de la violència, es veié arraconada i fins i tot amenaçada pels amos del carrer, comunistes i anarquistes o simplement incontrolats. Calia doncs sortir al carrer, plantar cara d'una manera o altra, i a Joventut es produí un canvi generacional de la direcció: Leopold Morant, jove professor, ocupà la presidència i a mi en tocà assumir la secretaria.

Assabentats que a Barcelona s'estava organitzant una columna de voluntaris amb el nom dels presidents Macià i Companys no vàrem dubtar ni un moment a oferir la nostra col·laboració des de les terres de Ponent. Vàrem posar mans a l'obra amb entusiasme i gràcies als valuosos fitxers de Joventut Repu-

blicana de Lleida i a una intensa labor informativa prop de les noves generacions vàrem aconseguir, en un parell de setmanes, el reclutament de dues centúries de voluntaris provinents de totes les comarques lleidatanes.

S'escollí el 5 de setembre per la concentració a Lleida. A primeres hores del matí començaren a arribar camions plens de milicians i de senyeres i a les tres de la tarda desfilàrem pels carrers de la ciutat fins a l'estació de tren i durant tot el trajecte els visques i els aplaudiments no cessaren. La desfilada per Barcelona, ja ben entrada la nit des de l'estació fins a la caserna de la Rambla de Catalunya fou molt silenciosa, i els carrers estaven foscos i gairebé deserts. Durant un parell de dies es va formalitzar la nostra incorporació a la Columna Macià-Companys i es decidí el dia 8 per la nostra sortida cap al front d'Aragó.

La formació de les milícies d'Esquerra Republicana de Catalunya significava no solament un esdeveniment militar, ans encara una fita important en la recuperació dels ideals catalanistes i republicans en uns moments de predomini dels partits i sindicats marxistes i anarquistes. Es pot afirmar també que l'aparició de milers de joves milicians d'Esquerra pels carrers de Barcelona va significar un reconfort per les institucions catalanes que lluitaven en condicions difícils per assegurar-ne la continuïtat.

La memorable desfilada per la Via Laietana en direcció de l'estació de França enmig d'una gentada que no parava de victorejar Catalunya, va ser un dels espectacles més emocionants de la meua vida. El gran escriptor i polític Antoni Rovira i Virgili publicava a les pàgines del diari *La Humanitat* un vibrant article que val la pena recordar: «S'havia cregut algú, aliat o enemic, que el sentiment català era un sentiment feble o nul en l'actual guerra antifeixista? Hi havia qui esperava o qui temia que dels esdeveniments d'aquest període dramàtic en sortiria l'eliminació o la minva del catalanisme? Doncs ací tenen el fet evident i gloriós: a mesura que el temps avança augmenta el paper de Catalunya, la Catalunya veritable, la Catalunya nació, en la pugna alliberadora. Aquell que negués un tal fet o en dubtés, quedaria contradit rotundament per espectacles com el de la desfilada de la Columna Macià-Companys pels carrers de Barcelona. Quina riuada de gent!

Quin interminable flameig de banderes catalanes! Quin esclat d'ovacions i, sobretot, quin bategar dels cors!

»Això, amics, és més que un partit i més que un estament, és una força que ens ve de molt enllà de la història i de molt endins de la terra. És una força prodigiosa que portem a l'ànima. És Catalunya. De l'any 1714 ençà, no havíem passat pels nostres carrers els batallons catalans anant a la guerra sota el senyal de la pàtria que no mor.»

L'arribada del president Companys a l'estació de França per acomiadar-se dels milicians, rebut amb grans aplaudiments i visques, va ser el signe final d'una jornada inoblidable.

La nostra Columna estava integrada majoritàriament per militants d'Esquerra. El nombre de milicians superava els 2.500 i l'armament disponible era inferior a dos mil fusells màuser i mitja dotzena de metralladores. El comandament superior fou confiat al tinent coronel d'infanteria Jesús Pérez Salas i la direcció de l'estat major al lleidatà Martín López Segarra. La direcció política estava confiada a Artemi Aiguader, Joan Moles Marquina i més tard a Enric Canturri. El destí inicial fou Alcanyís, on es va procedir a l'estructuració i remodelació de les centúries. Durant un curt període es procedí a la instrucció dels milicians en el maneig dels fusells i les armes automàtiques i en el llançament de granades de mà. També s'aprenqué ràpidament a protegir-se de l'enemic aprofitant el terreny. Al cap d'unes setmanes el comandament s'instal·là a Montalban i a Alcanyís hi quedà solament el personal administratiu. Cal recordar que la població d'Alcanyís ens rebé amb els braços oberts i ens donà totes les facilitats per resoldre els problemes relatius a l'alimentació i l'allotjament.

El lector trobarà en les pàgines d'aquest llibre el detall de les operacions en les quals intervingué la nostra formació, però voldria almenys esmentar els noms d'algunes de les localitats aragoneses on se situaren la major part dels nostres combats: Vivel del Río, Portalrubio, Villanueva del Rebollar, Fuenferrada, Torre los Negros, Monforte de Moyela, Segura de Baños, Villar de los Navarros...

Em plau recordar que les nostres relacions amb les milícies veïnes en les primeres línies de foc eren gene-

ralment cordials, principalment amb les columnes Ortiz i Durruti; malgrat unes concepcions ideològiques totalment diferents. Recordo amb simpatia una breu entrevista amb Buenaventura Durruti per bé que les seves paraules ja deixaven entreveure la proximitat del que es va anomenar els Fets de Maig. De coratge, aquella gent, tant com es vulgui, eren un pòsit de valentia. Lluitaven per un demà que significava una millora de la seva situació. La nostra posició era diferent, defensàvem un benestar, un estatut ideològic, una autonomia per Catalunya, un règim de llibertats, llibertat d'expressió, de pensament, la cultura, la llengua... Ens vàrem trobar units davant d'un enemic comú perquè Franco era tan enemic nostre com seu i no ens va tocar altre remei que unir-nos i prèmer els colzes. Els anomenats Fets de Maig van posar en evidència aquella trista realitat amb l'enfrontament entre els qui eren partidaris de prioritzar i dedicar totes les energies a la derrota del feixisme. El resultat d'aquest enfrontament va ser la transformació de les milícies en formacions subjectes a una disciplina militar que s'integraren en el que s'anomenà l'Exèrcit Popular.

Durant la primavera del 1937 s'inicià la reorganització de totes les unitats combatents substituint les milícies per unitats regulars controlades directament pel Ministeri de Defensa del Govern central. La nostra formació deixava de ser la Columna Macià-Companys i esdevenia la divisió 30, que depenia del XII Cos d'Exèrcit sota les ordres del coronel Pedro Sánchez Plaza. La divisió 30 quedà integrada per les brigades 131, 132 i 146. Cada brigada la formaven quatre batallons d'infanteria i una secció de metralladores. Jo vaig quedar adherit a la Brigada 131 formada per una gran majoria de voluntaris de la Columna Macià-Companys i més concretament del batalló 521, del qual vaig ser nomenat oficialment comissari polític.

A mitjans d'agost de 1937 la Brigada 131 fou traslladada a la zona on operava la divisió 25 amb la missió de cooperar en l'ofensiva projectada contra Belchite. El primer dia d'aquelles operacions s'ocuparen alguns turons propers al punt de sortida però molt aviat arribaren importants reforços de Saragossa i els combats foren molt durs i amb moltes baixes en ambdós bàndols. Un contin-

gent de la nostra brigada realitzà una audaç penetració en direcció a Puebla de Albortón, localitat que fou ocupada després de desallotjar l'enemic dels seus atrinxeraments. I fou un veritable plaer passejar-nos pels carrers deserts d'aquell poble i entrar a l'ajuntament on onejava encara la bandera franquista.

Mentre duraven aquelles operacions, vaig estar acompanyat per un jove tinent acabat de sortir de l'Escola d'Oficials de Barcelona i que havia escollit la nostra brigada per incorporar-se al front. Era Joan Sales, amic del meu germà Màrius i que ha esdevingut un dels millors escriptors del nostre país, autor, entre altres, de la magnífica novel·la *Incerta glòria*. I en una de les cartes del seu epistolari adreçada a la seva amiga Mercè Figueres, Joan Sales li explica les seves impressions d'aquells combats. «Ahir a la nit vam arribar a Montalban i demà al matí ens en anem cap al Canyissar, prop d'Esterel a reposar unes setmanes i a refer el batalló que ha tingut moltes baixes. Sàpigues que tots estem radiants: el Cap de l'Exèrcit de l'Estat ens ha felicitat i la població civil ens aclama per tot arreu on passem. Potser acabarem inflats d'orgull de pertànyer a la 131 Brigada Mixta; el despatx del comissari de la brigada és tot ple de banderes preses a l'enemic. Sóc l'únic oficial de la meua companyia que ha quedat en peu; no sé si haig d'estar content de la meua sort o avergonyir-me'n. Sóc, això sí, l'home més feliç del món, i tots al batalló per un igual; la glòria puja al cap».

Durant prop de tres mesos, la nostra Brigada 131 (l'antiga Columna Macià-Companys) gaudí d'una relativa tranquil·litat. Li fou confiada una línia del front que anava de Monforte de Moyela fins a Villar de los Navarros passant per Bádenas. Però l'exèrcit franquista, el 9 de març de 1938 inicià una gran ofensiva per tot el front d'Aragó que el conduí a les portes de Catalunya amb la conquesta de Lleida i Balaguer. I fou durant aquells episodis maulurats, i degut segurament a la manca d'higiene i a la promiscuïtat en què havíem viscut tants dies, que vaig arrebregar una sarna infectada que no em deixava viure, i vaig ser evacuat a Barcelona per ingressar en un hospital militar que hi havia al carrer Tallers. I després d'un curt període de convalescència en un batalló de rereguarda

situat a la part alta de Sarrià, vaig ser ascendit a comissari polític de brigada i destinat a la 146 brigada mixta (una de les tres que integraven la 30 divisió al front de Balaguer) on encara em va ser possible de trobar-hi algun voluntari de la Macià-Companyans.

El dia de Nadal d'aquell any, començava la darrera ofensiva feixista que acabà amb la nostra capacitat de resistència enfront d'un exèrcit immensament superior al nostre en armament terrestre i aeri i el 9 de febrer, vençuts però amb el cap ben alt, entràvem en territori francès.

La Guerra Civil espanyola ha inspirat una bibliografia nombrosíssima i una gran varietat d'interpretacions tant del seu desenvolupament com de les seves conseqüències. Tot ha estat dit i repetit. Personalment només em permetria afegir una cosa: han passat setanta anys però en l'àlbum de la meva memòria, hi ha un record privilegiat per tots aquells companys, vius o morts, que el dia 8 de setembre de 1936 vàrem prendre el determini d'anar a lluitar en defensa de Catalunya i de la llibertat. 🍀

1936-1937

El comissari de premsa de la Columna Macià-Companyys,
Lluís Capdevila distribueix premsa entre els veïns
d'un poble aragonès.

ANC-COMISSARIAT DE PROPAGANDA

Introducció

FRANCESC XAVIER HERNÀNDEZ

DAVID ÍÑIGUEZ

La maleïda guerra que esclatà arran d'un intent de cop d'estat contra el govern legítim de la República entre els dies 17 i 19 de juliol de 1936 feu desaparèixer els somnis i les esperances de molts catalans. Amb tot, mai no podrà avaluar-se la veritable pèrdua humana i material que per a Catalunya provocà el conflicte. El país, poc abans de la barbàrie que assolà les seves gents, les seves terres i llibertats, gaudia d'un període de recuperació cultural i institucional. No havia estat endebades tot aquest esforç polític, cultural i ciutadà que al llarg de dècades començava a convertir Catalunya en un referent de modernitat. El seu període àlgid, tot i que amb alts i baixos, d'ençà de l'Estatut de Núria, del restabliment del govern autònom de la Generalitat, de la creació d'un ampli programa educatiu i d'un reviscolar cultural, ensopegà amb la intolerància dels sectors tradicionals espanyolistes que s'oposaren fermament a un renaixement català que anava més enllà de la recuperació dels seus drets. Un esdevenir ple d'esperances que no havia pogut proveir un govern conservador com la Lliga, no tingué temps d'arrelar-se profundament en la societat civil amb Esquerra Republicana de Catalunya. Dirigents polítics i sindicals, intel·lectuals, professionals liberals, treballadors, en definitiva, tota una societat que lluitava per sortir de l'endarreriment i aconseguir amb gran esforç més justícia social, restà anquilada per una revolta militar esdevinguda en conflicte. No foren pocs aquells qui perderen la seva vocació, la seva família, els seus companys i amics, la seva terra, en definitiva el seu món, i molts pagaren el preu més alt, la seva vida, a causa d'una guerra que hom no desitjava. Aquest estudi doncs, s'adreça a homenatjar a tots aquells que veieren trencades les seves esperances per aconseguir una nació amb llibertats, moderna i avançada, tot intentant superar grans desigualtats. A aquells qui van oposar-s'hi amb totes les seves conseqüències prenent les armes en defensa de Catalunya i la seva terra. Als qui perderen la vida i la joventut, a tots aquells que se sacrificaren per aconseguir una Catalunya millor. A aquells qui restaren en el camp de batalla, als qui marxaren de la terra i als qui continuaren la lluita des de l'interior del país.

La Columna Macià-Companyns fou una unitat militar que participà a la guerra en defensa de la Generalitat per vetllar Catalunya. I molts dels seus integrants acceptaren de bon grat defensar no només el país sinó també la República que fins aquells moments havia estat el govern més sensibilitzat amb les reivindicacions catalanes. Una part important de la nostra societat sent un cert menyspreu per tot allò militar. Però hem de tenir present que molts catalans, des dels treballadors i obrers allistats a la columna, tot passant pels joves estudiants catalanistes formats com a oficials a l'Escola de Guerra, pagesos i masovers empordanesos, tarragonins i lleidatans, van acceptar la militarització, tot assumint la disciplina implantada pels comandaments professionals. Molts catalans de la Columna Macià-Companyns, a diferència de les columnes confederades, acataren les ordres i la disciplina, atès que sabien que l'única manera de guanyar la guerra era combatre el feixisme al front. L'esforç bé s'ho valia. Es feia necessari guanyar-la ja que si es perdia, Catalunya restaria sotmesa sense pietat pels vencedors. I malauradament així va ser.

Al marge d'aquesta assumpció de la disciplina militar, cal afegir també els noms d'aquells militars catalans lleials a la República i els qui es formaren com a oficials a l'Escola de Guerra. Fóra injust no retre homenatge als qui des d'un primer moment pensaren que calia formar-se militarment i treballar conjuntament amb els professionals militars per vèncer l'enemic. Parlem d'Escofet, dels germans Guarner i de tants altres que avui dia resten en l'oblit. Sense Vicenç Guarner, cap dels serveis d'Ordre Públic a Catalunya, i el seu col·laborador Frederic Escofet, molt possiblement la revolta feixista de militars i falangistes no hagués pogut ésser vençuda als carrers de Barcelona i arreu de Catalunya. Sense la seva previsió i anticipació al cop d'estat, i perquè no dir-ho gràcies a la seva mentalitat militar a disposició del govern de la Generalitat, no hagués estat possible enfrontar-se en punts clau de la ciutat vers els soldats que sortien dels quarters aquella matinada del 19 de juliol. Amb tot, també considerem una injustícia no esmentar aquells qui des d'altres unitats i com a catalans també participaren i lluitaren en

defensa de Catalunya i de la República, des dels membres del Regiment Pirinenc, els d'Estat Català, la columna Pi i Sunyer tot passant pels catalanistes enquadrats ja fos en el cossos de Guàrdies d'Assalt, Carrabiners i d'altres, incloses les columnes de milicians de les més diverses tendències.

La resposta i la reacció dels ciutadans catalans i les institucions davant l'agressió dels militars feixistes generada arran d'aquell 19 de juliol fou enorme. Al marge dels militants i els ciutadans implicats amb la causa catalanista i lleial hem d'afegir-hi doncs, els dirigents polítics. Cal no oblidar la tasca dels membres d'Esquerra integrats en el govern català, com per exemple Carles Pi i Sunyer, conseller de Cultura amb seu al Palau Robert i anterior alcalde de la ciutat abans d'ocupar l'esmentada conselleria i ser rellevat per Hilari Salvador, responsable de l'evacuació del barri de la Barceloneta durant el setge aeri a la ciutat. Pi i Sunyer s'implicà en el salvament del patrimoni artístic i cultural català, i organitzà a més el Servei de Biblioteques i escoles al front juntament amb Antoni Maria Sbert. També hem de ressaltar l'ingent esforç portat a terme pel conseller Josep Tarradellas amb la Comissió de la Indústria de Guerra de Catalunya que significà la conversió de prop de 500 tallers i fàbriques destinades a la fabricació de material de guerra amb prop de 80.000 treballadors, tasca que fou administrada gràcies també a la col·laboració sindicalista. I el de tots aquells integrants, tècnics de l'Ajuntament i de la Generalitat que des del primer moment actuaren per protegir als ciutadans amb la creació dels mitjans de defensa passiva davant els bombardeigs aeris i marítims.

Tanmateix, no tan sols des de l'àmbit polític es mancomunaren esforços per a la salvaguarda de la legitimitat republicana. No foren pocs aquells qui des de les lletres deixaren les seves plomes per prendre el fusell. Tota una *columna* de lletraferits emprengué la tasca de lluitar contra el feixisme i la revolta colpista. Pere Calders, Avel·lí Artís Gener *Tísner*, Lluís Ferran de Pol, Josep Sol, Francesc Trabal o Joaquim Amat-Piniella, només són alguns noms dels qui narraren les seves experiències personals, aquells intel·lectuals que es trobaren de cop i volta a la

trinxera o passejant per Barcelona amb uniforme i galons. A la rereguarda, també Mercè Rodoreda o Joan Oliver continuaven lluitant amb el poder de la paraula, mentre a la Macià-Companys s'integraven altres intel·lectuals, com Salvador Espriu, auditor de la columna, o el mateix Joan Sales, amic de Màrius Torres i que ens ha deixat testimoni de la guerra i de la 30 divisió a *Les Cartes de la guerra* i a una de les millors novel·les de la contesa, *Incerta Glòria*. Un altre personatge destacat integrat a la 30 divisió serà el fotògraf Francesc Boix, qui no abandonà la lluita en acabar la guerra d'Espanya i serà protagonista de la barbàrie nazi de Mauthausen. La mobilització de la cultura catalana suposà a més la pèrdua de pensadors i creadors destacats, uns per l'obligat exili, d'altres morts en combat com l'arquitecte Josep Torres Clavé, caigut al front d'Aragó i que tant havia fet juntament amb els seus companys del GATCPAC, Josep Lluís Sert i Luis Lacasa, per prendre consciència de la voluntat de modernització urbanística i arquitectònica del país.

La trajectòria militar d'aquesta unitat, la Columna Macià-Companys, ens sembla aparentment breu. Res més lluny de la realitat. Quan l'efímer Exèrcit de Catalunya fou dissolt i les columnes as'integraren en l'Exèrcit Popular de la República, quan aquella originària columna catalana esdevingué la 30 divisió i els supervivents s'enquadraren a les brigades 131 i 132, continuaren lluitant fins el maulurat desenllaç de la guerra a la nostra terra. Molts dels seus integrants originaris que havien desfilat a Barcelona abans de sortir cap a l'Aragó, van morir lluitant desesperadament a partir del març del 1938 i fins la fi de la guerra. Seria doncs arbitrari, i fins un cert punt subjectiu, no fer esment a aquells combatents que van romandre a les seves posicions després de la desaparició oficial i nominal de la columna i que continuaren defensant amb les armes el país, així com dels qui no sobrevisqueren i caigueren en defensa de la terra. A tots ells és a qui cal retre un sentit homenatge. 🍀

Barcelona, 19 juliol 1936
Local incautat per Esquerra Republicana de Catalunya per organitzar les Milícies Antifeixistes. El local, a la Rambla de Catalunya, 26, va esdevenir la Caserna General d'Esquerra des de la qual s'organitzà la Columna Macià-Companys
PÉREZ DE ROZAS / AFB

Aquell 19 de juliol

1

Amb el lideratge i govern primer de Francesc Macià i després d'en Lluís Companys, els ciutadans de Catalunya van gaudir d'un període excepcional que durà cinc anys, endegant una autèntica i pacífica revolució. Malgrat viure sota unes circumstàncies convulses provocades pels conflictes socials i la polarització política, aquest moment ha esdevingut cabdal en la història i l'imaginari col·lectiu dels catalans. En els anys anteriors al fatídic juliol de 1936, la victòria d'Esquerra Republicana significava també la victòria de la classe treballadora, atès que una gran majoria d'obrers votaren Esquerra, representant del catalanisme republicà d'esquerres. Mentre, la CNT havia estat també l'organització defensora dels treballadors, pragmàtica i al mateix temps eficaç en la negociació. Tanmateix, elements radicalitzats optaren per l'acció revolucionària i alguns dels partidaris d'aquesta tendència assoliren el control parcial de l'organització.

El 1927 havia estat fundada la Federació Anarquista Ibèrica, FAI, que pretenia imposar una tendència si cal més revolucionària a la CNT. Però la FAI mai esdevingué en una organització estructurada sinó més aviat respongué a l'afinitat de petits grupuscles autònoms que aconseguirien amb el temps exercir el control de la CNT, tot provocant l'arraconament de sindicalistes i bolxevics. Homes capacitats com Joan Peiró, Àngel Pestaña i molts dirigents històrics *Trentistes* van ser expulsats de la CNT el 1932. Les relacions entre Esquerra Republicana de Catalunya i el sindicalisme català van fluctuar i foren del tot dispars. El govern català dugué a terme una política social correcta encapçalada per dirigents qualificats com Martí Barrera, un dels històrics de la CNT, així com la mediació entre la patronal i els obrers, creant comissions mixtes. Però els conflictes no es van aturar, primer amb la crida a la insurrecció el gener del 1932 que desembocà en la revolta a l'Alt Llobregat. Uns dies més tard i després dels motins miners a Sant Corneli i Sallent, a més de Navarcles, Balsareny, Cardona i Súria, l'exèrcit espanyol liquidava la revolta sense causar cap víctima. També el gener del 1933 s'iniciava un cop contra el govern de la República per part anarquista que seria reprimida a costa de quinze víctimes

mortals. A la gran conflictivitat social, se li afegia ara la violència política.¹

A finals del 1934 entrava la CEDA al govern espanyol, fet que comportà la insurrecció per part de les forces politicosindicals d'esquerres, especialment a Astúries i també a Catalunya. A Catalunya, el president Lluís Companys decidí sumar-se a la revolta al marge de la legalitat, comptant amb el recolzament de diversos partits i sindicats, però sobretot amb les forces de seguretat. La CNT en aquest cas es mantingué al marge de la situació, especialment a Barcelona. Després de la declaració de la vaga general del 5 d'octubre, l'endemà els escamots de les JEREC, armats pobrament, van emplaçar-se en punts clau de la ciutat. Al vespre, Companys declarava l'Estat Català dins la República Federal espanyola, tot esperant que el general Domènec Batet, com ja ho havien fet les forces de seguretat, es decantés a favor de la Generalitat. Aquest últim, després de consultar amb el govern de Madrid, es posà a les ordres del govern espanyol i desplegà els seus efectius en els principals nuclis de la ciutat amb la intenció de desarmar i eliminar els escamots i d'altres forces armades favorables a la proclamació de Companys. La resistència fou especialment dura a la seu del CADCI, a la Rambla de Santa Mònica, on hi moriren tres insurrectes, Jaume Compte i Manuel González Alba del Partit Català Proletari i, més endavant, a conseqüència de les seves ferides, Amadeu Bardina. Aquests havien obert foc contra els militars emplaçats a la Rambla en el moment que es disposaven a llegir el ban militar, caient ferits set soldats i morint un sergent. Batet ordenà el bombardeig de l'edifici on s'havien fet forts. Tot i això, alguns dels resistents fugiren pel clavegueram de la ciutat.

Finalment i després d'una espera molt tensa que durà tota la nit, el general Batet que havia envoltat l'Ajuntament i la Generalitat amb prop de 100 mossos al seu interior encapçalats per Pérez Farràs, ordenava a les seves tropes l'entrada al Palau de la Generalitat per detenir

Companys i la resta de dirigents i càrrecs, entre ells, diversos diputats com Josep Tarradellas, Antoni Xirau, Joan Casanellas o Estanislau Ruiz, a més del president del Parlament Joan Casanovas. Al consistori barceloní també seran detinguts l'alcalde Pi i Sunyer i els regidors que li feren costat. Batet, que aconseguí el control de la situació amb poca violència, fou criticat per ambdós bàndols; des de la dreta a Madrid, va ser titllat de feble en la repressió; mentre que des de l'esquerra se l'acusava de no haver-se posicionat al seu favor.

Les conseqüències dels Fets d'Octubre van comportar un pas endavant en la involució del panorama polític català. La figura del governador civil, que havia desaparegut amb l'aplicació de l'Estatut de 1932, tornava a ser implantada a Catalunya arran de la suspensió d'aquest. L'esclat entre les tensions del govern de dretes de Madrid i el d'esquerres català concloïa amb una clara derrota d'aquest últim. Milers de ciutadans i personalitats del món polític serien empresonats i condemnats a llargues penes. En un primer moment, centenars de presos van ser traslladats al vaixell *Uruguay* ancorat al port de Barcelona i transformat en presó flotant. També al *Manuel Arnús*, al destructor *José Luís Díez*, l'*Andalucía* i el *Cabo Cullera* a Tarragona. El coronel Francisco Jiménez, era nomenat nou governador de Catalunya i assumia la presidència accidental de la Generalitat. *La Publicitat*, *L'Opinió*, *La Humanitat*, *El Diluvio*, *Solidaridad Obrera* i el setmanari *La Rambla* eren suspesos. A finals de 1934, hi havia més de 3.000 detinguts a Catalunya. Fins l'abril de 1935 no s'aixecà l'estat de guerra.

Tots els guanys assolits en matèria autonòmica, com en l'àmbit judicial amb la creació del Tribunal de Cassació, hi senda, instrucció, ordre públic, o en les competències assumides per al control dels serveis de l'aviació civil al país, restaven anul·lats. Companys i el govern català serien jutjats a Madrid i sentenciats a 30 anys de presó, condemna que havia de ser acomplida als penals del Puerto de Santa María i de Cartagena. A més dels judicis contra els polítics, els militars posicionats amb el govern català, com Enric Pérez Farràs o Frederic Escofet, serien jutjats per Consell de Guerra i condemnats a mort, per poc després ser indultats.

1 Segons declaracions del Governador Civil Moles, van haver cinc morts a Barcelona, un a Sallent, un a Cerdanyola, un a Ripollet, dos a Terrassa i cinc a Lleida. *La Vanguardia*, dimarts 10 de gener de 1933, pàg. 11.

L'ultradreta encapçalada per la CEDA i el radicalisme demagògic del Partido Radical d'Alejandro Lerroux, responsables del govern de Madrid, no tingueren cap mena de pietat amb la proclamació de l'Estat Català.

El 16 febrer del 1936 el Front d'Esquerres obtenia la victòria a les eleccions a Corts, cosa que facilitava el retorn de Lluís Companys al govern de la Generalitat, emprisonat fora del país. Poc temps havia tingut la República per emprendre les reformes del país que el conduïrien a la modernitat, quan els sectors espanyolistes més caducs empraren novament l'exèrcit per aturar qualsevol progrés. No toleraren ni l'impuls de les autonomies, ni el laïcisme de l'estat, la reforma agrària, la de l'estament militar, l'ampli programa educatiu per al país, el vot per la dona o la llei del divorci. Davant una possible escomesa reaccionària era previsible que el president Companys reforqués els seus efectius d'ordre públic. El 28 d'abril de 1936, Miquel Badia i el seu germà Josep, queien abatuts en sortir de casa seva, assassinats que hom ha atribuït sempre a la FAI, malgrat mai s'ha pogut constatar. Amb aquesta situació, Companys nomenà Comissari General d'Ordre Públic al capità Frederic Escofet i a Vicenç Guarnier com a Cap Superior del mateix servei. I ben aviat començaren les investigacions a l'entorn d'un possible cop militar contra el govern de la República.

La batalla de Barcelona del 19 de juliol de 1936 va ser un dels enfrontaments més singulars de la història militar de Catalunya. Les autoritats republicanes i els responsables d'ordre públic eren conscients que en cas d'una revolta militar es feia necessària la vigilància dels quarters així com el control de la ciutat i la neutralització dels militars en punts claus de la capital. Aparentment, i atès el nombre d'oficials i tropes implicats, la situació semblava del tot favorable als insurrectes tal com havia succeït en d'altres ocasions —1909, 1917 o el mateix octubre de 1934—. És molt possible doncs, que els responsables del cop d'estat a Barcelona pensessin que, sortits els soldats al carrer, només caldria dispersar uns pocs civils mal armats. També es pensava de manera optimista que els voluntaris falangistes es presentarien als quarters en gran nombre, tot i que en realitat només uns pocs ho van fer.

Amb tot, aquest fet no va fer perdre combativitat ni efectius, atès que als encontorns de Barcelona i a les guarnicions s'hi trobava una nodrida força militar. Segurament aquests no comptaren amb una possibilitat que podia posar en perill l'operació sediciosa: l'anticipació i resposta per part dels responsables d'ordre públic, els quals prengueren mesures i organitzaren un pla de batalla per impedir que els revoltats assolissin els seus objectius principals de la ciutat. Els guàrdies d'assalt i els mossos d'esquadra es desplegaren doncs en punts estratègics. A més, els elements més combatius de la CNT també estaven disposats a esclafar els militars i així, la batalla es decantà a favor de les forces lleials i populars.

Després de les eleccions del febrer del 1936 no eren poques les autoritats i càrrecs al servei de la Generalitat que consideraven que calia preparar-se per a un possible cop reaccionari. D'aquesta manera, Frederic Escofet havia anat recopilant informació gràcies a la vigilància dels suposats elements subversius. Per la seva banda, també les forces anarcosindicalistes havien començat a organitzar-se, tot i que la Generalitat s'oposà fermament a la distribució d'armes al poble. Com era d'esperar, el disabte 18 de juliol es rebien les primeres notícies d'una revolta militar a l'Àfrica i a diverses ciutats de la península. A conseqüència d'això, Companys es posà en contacte permanent amb Madrid, Governació, Capitania i Comandància de la Guàrdia Civil. També ho va fer amb representants de la CNT a qui els negaren les armes a Barcelona. Però hom intuïa que la revolta era imminent ja que els conjurats vetllaven les armes. A les 2 de la matinada i mentre els dirigents sindicalistes Joan García Oliver i Buenaventura Durruti insistien en sol·licitar armes a Escofet, Companys es traslladava a la Comissaria de la Via Laietana al mateix temps que mossos i guàrdies d'assalt prenién posicions en enclavaments estratègics.

Pel seu costat, les organitzacions polítiques i sindicals seguien treballant per mobilitzar els seus afiliats i quadres de defensa. Des del Poble Nou un contingent important estava preparat per donar resposta a l'algarada militar amb dirigents importants i alguns camions. La vigilància dels quarters també va tenir el seu efecte i a quarts de

ASSASSINS!!!

La canalla feixista ha ensangonat les terres de la República

En una de les guerres civils de la República (L'Espresso)

L'heroisme popular i la força pública, han esclafat el feixisme

Sobre els centenars d'herois que acaben de morir, Catalunya crida el seu VISCA LA LLIBERTAT!

Els defensors de l'oidrel...

Parla Madrid...

Aquest matí s'ha restablert la comunicació entre Barcelona i Madrid

El delictiu de l'assassinat de la República...
Moltes vegades s'ha dit que la República...
de la República...
de la República...
de la República...

Aquest matí s'ha restablert la comunicació entre Barcelona i Madrid...
de la República...
de la República...
de la República...

Aquest migdia

Aquest migdia...
de la República...
de la República...
de la República...

AVIONS DE CATALUNYA BOMBARDEJARAN SARAGOSSA

Cap a Saragossa!

CONSTITUCIO DE JUNTA DEL GOVERN

Porta del delirant de la Generalitat...
Ahor encara buscarem...
de la República...
de la República...
de la República...

22 juliol 1936
Portada d'Última Hora,
el diari de la tarda
d'Esquerra,
que recull la victòria
republicana sobre els
revoltats feixistes a
Catalunya.
AHCB

cinc de la matinada es detectaven els primers moviments de tropes a les guarnicions de la ciutat. Calia atacar als soldats fora dels quarters i immobilitzar-los als carrers amb barricades. Els udols de les sirenes de fàbriques i vaixells començaren a sonar sota la mirada perplexa de molts comandaments i soldats revoltats mentre les barricades augmentaven als barris més populars. Tot i això, la lluita semblava desproporcionada pels efectius militars, dotats amb canons de campanya i seccions de metralladores, davant les escasses pistoles, escopetes i algun fusell de les forces populars. És molt possible que els pocs militars d'alta graduació implicats consideressin repetir un 6 d'octubre, però les autoritats de la Generalitat i la mobilització dels treballadors no el pensaven reviure. A més, tot un ampli grup de companys d'armes dels sediciosos es decantaren per la legalitat republicana: Francisco Llano de la Encomienda, capità general de la Regió es mantingué a Capitania fidel, com el mateix general José Aranguren i els seus oficials, el tinent coronel Modesto de Lara, i els coronels Antonio Escobar i Francisco Brotons. I a més hem d'afegir-hi també la lleialtat de dues importants bases militars, la de l'Aeronàutica Naval i la de l'aviació militar al Prat de Llobregat, aquesta última en mans del qui seria conseller de Defensa de la Generalitat Felip Díaz Sandino. La major part dels oficials restaren fidels al govern i a la Generalitat, problema que s'agregà amb els permisos d'estiu i la tropa llicenciada en ple mes de juliol. Amb els soldats de què disposaven havien d'assolir un seguit d'objectius situats al centre de la ciutat: la Generalitat, la comissaria de Via Laietana i la seu de Governació al Pla de Palau, tot marxant en columna fins el nucli antic de la capital. Escofet havia emplaçat les seves forces de guàrdies d'assalt en indrets neuràlgics de la ciutat, com a la cruïlla de Passeig de Gràcia amb Diagonal amb tres companyies i un esquadró de cavalleria per contrarestar les unitats sortides de Gràcia i de Pedralbes. El dispositiu, ben emprat però certament limitat també constava del 16è Grup d'Assalt amb quatre companyies, una companyia de seguretat i un esquadró se situaven prop de la Duana Vella, seu de Governació per fer front als militars que des de l'Avinguda Icària s'adrecessin cap aquest

centre de govern. A la Porta de la Pau també es facilitava cobrir amb una companyia i aturar el pas del Paral·lel i les Drassanes. El 15è Grup d'Assalt format per quatre companyies es desplegava a la Plaça d'Espanya. Tot plegat feia que les columnes militars es trobessin realment exposades al llarg del seu avanç pel foc de fusell i metralladora de la Guàrdia d'Assalt. Prop de Companys, a més, s'hi emplaçaren els mossos d'esquadra, als contorns de la Plaça de la República (Sant Jaume). Res, però, no feia pensar que totes aquestes forces poguessin contenir les columnes sortides dels quarters.

De Pedralbes les primeres unitats feixistes es van posar en marxa. Comandades pel capità Enrique López Belda, un dels conjurats, avançaren per l'avinguda Diagonal fins el carrer Urgell, la Ronda de Sant Pau i l'avinguda del Paral·lel. Es tractava d'una companyia del regiment d'Infanteria de Badajoz que s'adreçava cap a Capitania reforçada amb contingents civils d'extrema dreta. A la Porta de la Pau fou atacada pels guàrdies d'Assalt i reduïda a uns pocs efectius que amb López Belda, aconseguiren arribar a Capitania. En certs moments, algunes unitats alçaven el puny enlaire amb crits de «Visca la República» per confondre a les forces oposades, tot i que aquest engany no els serví de res. Un altre comandant sediciós, José López Amor, va fer-se amb el control del Regiment de Badajoz. I una nova columna es formà per reforçar els efectius delmats amb una companyia de fusellers, una de metralladores i dues peces d'artilleria lleugera amb poc menys de mig miler d'homes. El seu objectiu, la Plaça de Catalunya, des d'on havien d'esperar la resta de forces composades per unitats de cavalleria i artilleria per després atansar-se cap a Via Laietana, Governació i el Palau de la Generalitat. Des de la Diagonal baixaren pel carrer Urgell fins la Gran Via, des d'on van ser atacades pels trets dels guàrdies d'assalt, però aconseguiren arribar a la Plaça de la Universitat per prendre contacte amb les tropes del Regiment de Montesa protegides en l'interior de l'edifici de la Universitat. Mentrestant, els grups de republicans es desplegaven al carrer Pelai i al llarg de la Ronda. A la Plaça Catalunya poc després s'hi emplaçava l'artilleria dels revoltats. López Amor

saludava amb protocol als guàrdies d'assalt que defensaven la seu de Telefònica, tot i que aquests li negaren l'accés a l'edifici. Es generalitzà el tiroteig entre forces d'assalt i militars, inclosos els trets d'artilleria contra la seu. El comandant revoltat va ser detingut per un grup de guàrdies d'assalt mentre continuava l'intercanvi de trets. La situació pels soldats s'anà agreujant poc a poc. Sense líder i assetjats enmig de la plaça optaren per guarir-se al Cercle Militar, la Maison Doré i especialment a l'Hotel Colón. A les vuit del matí la situació era favorable a aquests últims, tot i que sense cap mena de possibilitat de progressar cap al Palau de la Generalitat o Via Laietana i encerclats pels elements populars mal armats i els cossos de seguretat lleials. La defensa fou, però, acarnissada i el foc creuat provocaren enormes baixes a aquests últims, tot i que l'aïllament al qual es trobaven sotmesos limitava rebre municions. Amb rauxa els guàrdies d'assalt i els obrers mobilitzats per partits i sindicats assetjaven els militars fins a primera hora de la tarda, moment en el qual s'afegeixen a la lluita elements de la Guàrdia Civil favorables a la legalitat republicana.

Unes poques hores abans, l'activitat en les seus oficials del govern català havia estat frenètica i envoltada per una forta tensió. Sonaven els telèfons dels despatxos i anaven i venien funcionaris, càrrecs i altres responsables de la previsible defensa de la legalitat. Així, a primeres hores de la matinada el conseller Josep Maria Espanya i el seu secretari Joaquim Dardalló celebraven diverses reunions amb els caps militars de les forces addictes, tot donant suport a la legalitat vigent el general de la guàrdia civil Aranguren i el coronel Brotons, també d'aquest cos de seguretat. Cap a quarts de cinc de la matinada Joaquim Vilà, cap de premsa de la Presidència, entrava al despatx del president després del seu discurs radiofònic i li comunicava que havien sortit al carrer les tropes de la caserna de Pedralbes. El president cridava al tinent coronel Félix Gavari, cap dels Mossos, per donar-li les ordres pertinents. Poc després Companys marxava cap a la Comissaria d'Ordre Públic per acompanyar en les seves tasques a Frederic Escofet. Calia no perdre temps i la reacció dels responsables catalans fou immediata i contun-

dent. Així, el cap d'Informació i Enllaç del Departament de Governació, el capità Meana, trucava al tinent coronel Díaz Sandino, cap de l'aviació militar del Prat per fer sortir els avions a bombardejar les tropes revoltades.

Al carrer, mentrestant, els revoltats tampoc no havien perdut el temps. Havien sortit al carrer el Regiment d'Infanteria 10 del Bruc, el de Cavalleria 10 de la caserna de Numància a Hostafrancs i cap a les cinc de la matinada el regiment d'Artilleria de Muntanya 1 a la caserna dels Docks a l'Avinguda Icària. També ho feien l'artilleria lleu-gera 7 a la caserna de Bailèn (Sant Andreu), el batalló de Sapadors minadors de la caserna de Lepant (Gran Via - L'Hospitalet) i el de la Maestranza i Parc d'Artilleria de Drassanes. Amb tot, dos regiments no es revoltaran: el d'Infanteria d'Alcàntara 34 rere la Ciutadella i el d'Intendència annex al primer, que es presenta a Governació tal i com ho havien demanat els responsables republicans.²

Les primeres topades es produeixen a les cruïlles del carrer Muntaner i Comte Borrell, mentre els revoltats instal·len metralladores a les torres i campanar de la Universitat. Aquests, detenen els paisans que es troben als encontorns i se'ls emporten en camions a les casernes. Una de les accions més roïnes és l'assalt de la Telefònica a traïció, quan un tinent revoltat accedeix a l'edifici amb el puny aixecat i cridant «Viva la República». El tinent Perales de les forces d'assalt, que defensa la Telefònica amb el seu destacament, cau en el parany, resulta ferit i es generalitza el combat. Mentre tant, un dels enfrontaments inicials es decanta a favor de les tropes lleials al carrer Còrsega amb l'avinguda del 14 d'Abril, tot restant aturats els rebels.

Amb tot, les primeres baixes no es fan esperar, quan un obús esclata a Hostafrancs i causa vuit morts i onze ferits. Les unitats del regiment de Cavalleria de Montesa de la caserna del carrer de Tarragona encapçalats pel militar faciós de màxima graduació, el general Álvaro Fernán-

2 Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. *Crònica Diària de la Generalitat de Catalunya. Departament de Presidència*. Dia 19 de juliol de 1936. Aquest document, redactat pel mateix Josep Tarradellas durant la guerra, ha estat consultat gràcies a la gentilesa de la responsable de l'esmentat arxiu, Montserrat Catalán.

dez Burriel, s'havien dividit en tres columnes les quals, a les 5 de la matinada sortiren de l'aquartermament. La primera ocupava la Plaça d'Espanya i prenia posicions després de dispersar els guàrdies d'assalt. Però els obrers van aixecar una barricada a la Creu Coberta i dispararen contra la tropa. Les peces d'artilleria respongueren als trets amb canonades, causant importants baixes entre els improvisats combatents obrers. Però la Plaça d'Espanya va esdevenir una trampa mortal per als soldats i ben aviat van començar a ser disparats per tot arreu. En d'altres indrets l'artilleria dels facciosos també obre foc, al Portal de la Pau en direcció a la Rambla, mentre les metralladores instal·lades a la cúpula de l'estàtua de Colom disparen contra el CADCI i el Sindicat de Transports i Metal·lúrgic de la CNT.³ Però l'artilleria dels revoltats sovint ensopega amb l'heroisme d'alguns homes, com en el cas d'un tinent de les forces d'assalt, qui s'emplaça amb una metralladora a la cúpula de l'estació de MSA. A quarts de nou del matí i tot dominant el camp de tir, els seus trets obren pas a les forces que defensen Governació i aturen els soldats, aconseguint capturar quatre canons.

Mentrestant, la segona columna de Burriel s'adreça cap a Drassanes amb uns 200 integrants comandats pel capità Santos Villalón juntament amb el capità García Valenzuela, però restà aturada degut a una forta resistència als voltants de la Bretxa de Sant Pau i Nou de la Rambla, prop del Paral·lel amb la Ronda de Sant Pau. Guàrdies d'assalt i novament combatents improvisats van frenar els soldats. Dissortadament, aquests aconseguirien dispersar les forces lleials al govern. Amb tot la lluita es produïa carrer per carrer, arribant fins i tot a alguns edificis, com el del Sindicat de la Fusta al carrer Rosal. En aquells moments, avançar pel Paral·lel esdevingué una quimera per als militars revoltats. L'oposició als soldats i els seus quaters es va estendre arreu. A la mateixa Rambla, a primera hora del matí del dia 19, prop de la seu del CADCI s'havia aixecat una barricada per controlar les tropes instal·lades al quarter de Drassanes. Per la seva banda, la

tercera de les columnes del regiment de Montesa encapçalada pel comandant Gibert i uns 250 homes avançava pel carrer de València i Gran Via cap a la Universitat on restà aturada pels elements populars sense poder progressar cap a la Plaça de Catalunya. Altres unitats també sortiren dels seus respectius quaters, com el Regiment de Cavalleria de Santiago de la caserna de Girona, al carrer de Lepant. No superaven els 160 efectius que s'encaminaren per la Travessera de Gràcia i enfilaren el Passeig de Sant Joan fins arribar a la cruïlla amb la Diagonal per atansar-se al *Cinc d'Oros*. Un grup de guàrdies d'assalt els prengué per sorpresa i foren batuts, fet que provocà la seva retirada cap al convent dels carmelites. Des de Sant Andreu el Regiment d'Artilleria 7 va sortir de les seves casernes cap a la Plaça Catalunya per reunir-se amb les forces del Regiment d'Infanteria de Badajoz. Un petit contingent en camions va ser interceptat i tirotejat a la Diagonal desfent tota possibilitat d'enllaçar amb la resta de soldats.

Les probabilitats doncs d'un triomf per part de les tropes encapçalades pels revoltats anaven reduint-se de manera gradual amb cada petit enfrontament que impedia l'arribada de reforços i la unió de tots els efectius. En aquest sentit, el mateix succeï a una altra de les columnes sortides de Sant Andreu i interceptada a la cruïlla de Diputació amb Pau Claris. Poc a poc i tot i resistir els embats, finalment anà quedant reduït el seu perímetre des de les 6 fins gairebé el migdia. Cada captura de soldats i posterior rendició, suposava a més el reforç amb més armes per part dels combatents que lluitaven contra els insurgents. La ciutat doncs era un veritable camp de batalla. Res no aturava a les forces que s'enfrontaven i res encara no estava decidit. Una de les unitats més potents, el Regiment d'Artilleria de muntanya 1 pertanyent a la caserna dels Docks de l'avinguda Icària, dirigida per López Varela, visqué també forts combats en el moment en el qual es dirigien amb unes quatre bateries arrossegades per muls amb uns efectius d'uns 400 combatents cap a la plaça d'Espanya per recolzar el Regiment de Montesa. Però tot just quan sortia dels quaters ja va ser bombardejada per un dels avions militars del Prat. A més els

³ *Ibid.* Dia 19 de juliol de 1936.

grups de guàrdies d'assalt i els obrers els esperaven i foren atacats amb trets des de les primeres cases de la Barceloneta. Els obrers mobilitzats del barri marítim, treballadors de La Maquinista, del Port, del Gas i la Nueva Vulcano es feren forts al Torí, la plaça de braus. A més, davant dels Dipòsits Comercials hi emplaçaren una barricada amb grans bales de cotó. Els militars obriren foc amb els seus canons contra la posició improvisada però la resposta no es feu esperar i reberen foc de fusell de diversos edificis. Després d'hores de lluita i tiroteigs, finalment les tropes revoltades amb el seu màxim comandament, van ser fetes presoneres i portades a Governació.

Eren prop de les 10 quan la situació encara no estava resolta atès que encara es mantenien vius diversos focus rebels: la plaça de Catalunya, Universitat, Paral·lel i Pau Claris amb Diputació. A tot això, nous protagonistes entraren en escena del bàndol sediciós. Es tractava del general Manuel Goded vingut amb una esquadrilla d'hidroavions de l'Aeronàutica de Mallorca que arribava a Barcelona per poc temps després quedar atrapat a Capitanía. No podem oblidar les accions importants de l'aviació, sens dubte els primers bombardeigs que patí Barcelona des de l'aire, centrats en atacar els quaters de la perifèria. Per això el general Goded intentà de manera infructuosa bombardejar el Prat i fer que el general de la Guàrdia Civil Aranguren es decantés a favor de la revolta. Però fou del tot inútil. Amb tot, i com a bon colpista, maldarà per una darrera estratègia: mobilitzar a les forces del Regiment d'Alcántara de la caserna del carrer Wellington per apoderar-se de l'edifici de Governació. El desenllaç tingué com a protagonista el general Aranguren que cap a les 11.45 hores es decidia per la legalitat republicana. Tot formant en columnes, aquestes desfilaren pels carrers de la ciutat i enfilaren Via Laietana amunt i desarmaren els darrers focus rebels. Amb tot, restaven d'altres indrets com Capitanía encara en mans dels revoltats, que resistí de manera ferotge els embats dels guàrdies d'assalt, els guàrdies civils i la massa proletària, amb intercanvis de bombes de mà i metralladores. Finalment, els assaltants van poder accedir a les portes de l'edifici i a més capturar viu el general Goded, després d'haver frus-

trat el seu suïcidi.

El paisatge poc després de la batalla era esfereïdor. El preu pagat per les forces de seguretat lleials i els improvisats combatents proletaris va ser enorme. Les casernes restaren abandonades, els soldats fugien en uns casos i en d'altres s'afegien a la celebració de la victòria. Amb tot, un decret del govern de la República provocà efectes desastrosos. El llicenciament dels soldats promulgat el dia 18 i que pretenia sabotejar a les unitats revoltades que havien triomfat en d'altres indrets no seria útil per dissoldre els sediciosos. L'efecte fou contrari i així, les tropes a Catalunya —que haguessin estat una eina eficaç per mantenir l'ordre i plantar cara en aquells indrets on la revolta havia tingut èxit—, quedaren desfetes. Per altra banda, calia controlar tot l'armament depositat en la lluita i els prop de 30.000 fusells del quarter de Sant Andreu i per aquest motiu Escofet envià un destacament de la Guàrdia Civil per vetllar per les armes. Malauradament, van arribar tard. Al quarter, centenars de paisans es repartiren els fusells a tort i a dret. A les acaballes d'aquell dia, *don Bullanga* començava a revifar.

El dia 20, dilluns, els combats no havien finalitzat. Hi quedaven encara tropes a Drassanes amb una trentena d'homes, les dependències de Colón amb mig centenar més i uns cinquanta més al convent dels carmelites. A aquests últims, els esperava un terrible destí atès que molts d'ells van ser linxats i executats pels atacants un cop finalitzà la resistència. A Drassanes, els bassals de sang no s'aturaren i una de les figures més destacades de l'anarcosindicalisme, Francisco Ascaso, queia abatut d'un tret al cap. Però l'artilleria va fer la seva feina contra els defensors i poc després es veien obligats a depositar les armes. La batalla per Barcelona havia finalitzat. Més de trenta guàrdies d'assalt van morir en aquells combats i poc més de dos-cents resultaren ferits en els combats; un nombre menor de guàrdies civils i de soldats; però la pitjor part va correspondre als civils, molt difícil de quantificar; tot plegat prop de tres-centes víctimes, xifres realment baixes si tenim en compte les llargues hores de combats. El fracàs de la revolta obrí les portes al fracàs a la resta del territori català i espanyol. Els militars a Ma-

taró, Girona, Figueres i Lleida van desistir en un intent per revoltar-se tot i proclamar l'estat de guerra. Tarragona, la Seu d'Urgell i Manresa es mantingueren fidels a la legalitat republicana.

Amb un exèrcit que havia deixat d'existir, error incompreensible per part de les autoritats de la República, la batalla generà una situació insòlita. L'element repressor tantes vegades de les forces proletàries s'havia evaporat, fet que provocà una ensulsiada del sistema amb conseqüències inesperades. La CNT havia guanyat la batalla o almenys això sembla, tot i que ja hem vist com el pes de la lluita el portaren els guàrdies d'assalt. Amb tot, qui es va fer amb el poder en els dies següents no van ser els victoriosos guàrdies ni els valents milicians, sinó uns altres, que a partir d'aquells dies immediats van concitar el terror a moltes ciutats i viles catalanes. Poques paraules han estat tant indicatives del pensament de molts revolucionaris anarquistes com les del mateix líder sindical García Oliver: «Lo recordaria siempre. Eran dos jóvenes obreros de Reus, acorralados por un pelotón de soldados a caballo. Hicieron fuego repetidas veces. Despues se deshicieron de sus armas y uno le dijo al otro: No se puede con el ejército! Fue en 1909, una revolución perdida (...) En el cruce de las calles de la Cadena i San Rafael se levantaba una endeble barricada. Nadie la defendía, porque era batida por un cañón de tiro rápido. Inopinadamente, un obrero disparó su revólver en dirección de los artilleros y salió corriendo, se deshizo del arma y desapareció. ¡No se puede con el ejército!. Fue en 1917, otra revolución perdida. El ejército, ése era el problema (...) Era necesario preparar a los trabajadores por y para la revolución. Algún día podrían enfrentar tácticas superiores a las tácticas de los militares en aquellas mismas calles barcelonesas (...) ¡No se puede con el ejército! Dos veces fui testigo de este grito (...) Levanté en alto mi fusil ametrallador, blandiéndolo, y grité estentóreamente, causando la admiración de Jover i Ascaso: '¡Sí, se puede con el ejército!' (...) Habíamos vencido totalmente. El ejército, roto, estaba a nuestros pies (...) 1909, con sus víctimas y mártires: ¡Vengados! 1917, con sus víctimas y mártires: ¡Vengados! 1934 con sus víctimas y mártires: ¡Vengados!

(...) Fue un día muy largo aquel 20 de julio. Ese día había empezado el 18. Fue el día de la gran victoria. Fue el día que empezó la gran derrota».⁴

Amb aquesta situació Companys reaccionà. Escofet era partidari de recuperar les armes i imposar l'ordre anterior al 19 de juliol, tot i que les possibilitats de provocar un enfrontament civil armat eren bastant òbvies. Calia doncs, en la mesura que fos possible discutir amb els líders anarcosindicalistes aquella estranya i per primer cop inaudita situació. Tanmateix, aquests últims tampoc no van saber què fer en aquells moments i amb aquella victòria. La revolució utòpica somiada pels anarquistes esdevingué una fantasia que s'ensorrà davant una crua realitat que evidenciava la crema de convents i la violència gratuïta. El president va proposar als anarquistes la formació d'un govern de Front Popular que va ser rebutjat per alguns d'aquests últims en una apel·lació als seus ideals puristes i optaren per acceptar només formar part d'un Comitè de Milícies Antifeixistes, tot i que més endavant i de manera contradictòria acceptarien càrrecs en el govern republicà. Per la seva banda Esquerra, que era un partit de masses, patiria un fort sotrac. La seva organització era competitiva i hegemònica dins la democràcia, però es va dislocar dins l'abisme revolucionari. La recuperació del seu poder suposava mantenir l'ordre republicà però fer-ho sense violència no era possible. Tant la CNT com Esquerra van patir una desfeta a partir del 19 de juliol que recaigué en els seus líders i també en els seus votants, afiliats i simpatitzants, una gran majoria de la ciutadania. Els anarcosindicalistes no saberen impulsar i reconduir la revolució i Esquerra no va poder encaixar-la en els límits de la democràcia.

En els aspectes militars el Comitè de Milícies Antifeixistes i també el govern de la República van intentar redreçar la situació, tot i que fou endebades. La Generalitat, aclaparada, intentà formar unes milícies ciutadanes i un comissariat de defensa, iniciatives que quedaren en un no res per l'oposició del mateix Comitè que es composa-

4 GARCÍA OLIVER, J. (1978): *El Eco de los pasos*. Ruedo Ibérico, Barcelona. Pàg. 171-175

va de 3 militants de la CNT, 3 de la UGT, 3 d'ERC, 2 de la FAI i un per a les organitzacions menors: ACR, UR, POUM i PSUC. Una de les seves principals tasques seria organitzar aquells voluntaris que, producte de l'espontaneïtat i el voluntarisme s'aplegaven a l'entorn de partits i sindicats. La disparitat pel que fa a efectius i equipaments d'aquestes primeres unitats serà prou acusada. Finalment, i com a senyal de certa normalitat, però no sense superar molts obstacles, una iniciativa en el camp polític i militar es va poder portar a terme. La creació d'unes columnes de voluntaris majoritàriament afiliats o simpatitzants amb el partit majoritari a Catalunya: Esquerra. ☞

Barcelona, 13 agost 1936

Milícies del Foment Republicà de Sants,
entitat adherida a Esquerra des de la
seva fundació.

PÉREZ DE ROZAS / AFB

Catalans, a les armes!

2

Cap altre partit s'identificava amb una majoria de la ciutadania catalana —tot i l'enorme poder social i efectiu de les forces anarcosindicalistes— com Esquerra Republicana de Catalunya. Des del primer instant en què s'endegava el cop d'estat a Catalunya el 19 de juliol del 1936 molts integrants dels partits catalanistes es trobaven preparats per prendre les armes en defensa de les llibertats del seu país. No foren pocs doncs aquells qui s'organitzaren a les seus dels partits, ateneus i casals, arreu del país. Amb tot, i sense disposar de les armes adequades, calia igualment vetllar per la democràcia i pel govern de la Generalitat, el poder legítim del govern autònom català. Però no només el militant de carrer, l'integran- t vinculat als moviments socials i polítics de caire catalanista i d'esqueres, va mobilitzar-se. Ja hem vist com els primers en prendre consciència de la de- fensa de la legitimitat davant la revolta feixista van ser aquells qui ocuparen càr- recs oficials dins les forces de seguretat i s'anticiparen als esdeveniments. Molts militants catalanistes d'Esquerra es mantingueren desvetllats la nit del 18 al 19 de juliol i fins i tot en els dies anteriors. I sense ells saber-ho, aquells combats contra un cop d'estat mal organitzat suposaven la primera lluita de la contesa. També hem esmentat Escofet i Guarner, i seria del tot injust assenyalar només la impotència de les autoritats civils i militars al llarg d'aquells complicats dies davant el desgavell revolucionari. Els responsables de l'ordre públic, juntament amb els militars lleials en aquelles jornades immediates creaven la Conselleria de Defensa de la Generalitat, encapçalada pel tinent coronel d'aviació Felip Díaz Sandino. I des d'aquest organisme i els seus serveis es vetllava per facilitar el bon funcionament d'un element que esdevindrà fonamental al llarg de la guer- ra: l'aviació. La Conselleria decretà ràpidament la mobilització de gairebé tots els pilots civils catalans establerts al camp del Prat i on hi trobem personatges adscrits al moviment catalanista, com Marià Foyé, membre de Palestra, —tam- bé en Joan Maluquer Wahl i Joan Caballé i Painous— i difusor des d'aquesta en- titat dels valors catalans gràcies a les activitats esportives del vol sense motor amb el grup Falciots. Al servei de la Generalitat tot un conjunt d'aviadors civils oferirien els seus coneixements al govern català, com en Josep Canudas, pare

Front d'Aragó, sector de Bujaraloz, agost 1936

Milicians de la Columna Durruti després del dinar, prenen el cafè mentre llegeixen la premsa. En primer terme a la dreta el comandant Enric Pérez Farràs, militant d'Esquerra i cap militar de la columna organitzada per la CNT.

LLUÍS TORRENTS / AGA

de l'aviació catalana; Guillem Xuclà, Jaume Camarasa, Lluís Aguilera, Jaume Picanyol i tants d'altres, a més de les dues primeres aviadores catalanes: Dolors Vives i Mari Pepa Colomer. Durant les primeres setmanes de la guerra els pilots al servei de la Generalitat de Catalunya donaran cobertura des de camps d'aviació de Lleida, El Prat o Sariñena, seu de l'esquadrilla Alas Rojas, i recolzaran a les columnes, realitzaran vols d'enllaç i, a més, de vigilància a la costa catalana davant una possible amenaça marítima. Molts d'ells al llarg de la guerra intervindran amb diversos graus d'implicació, uns s'integraran a l'aviació militar, d'altres exerciran de professors de vol. Entre ells no podem oblidar a Josep Maria Carreras, pilot que participarà a la Segona Guerra Mundial amb els britànics, Àngel Orte, el primer aviador que realitzà la volta aèria a la península el 1923 i que participarà a l'expedició a Mallorca l'agost de 1936.

La col·laboració estreta entre militars i civils, ja sigui en aviació o amb les forces de terra, serveix per desmentir el tòpic de la desorganització entre les files republicanes. Aquests són els altres grans i injustament oblidats que protagonitzaren el màxim esplendor i progrés de l'aviació civil catalana. Tanmateix, la col·laboració de la ciutadania i de molts altres sectors professionals podria continuar amb el llegat cabdal de la medicina i les aportacions a l'esforç de guerra, amb els doctors Moisès Broggi, Josep Trueta, Joaquim Nubiola, Frederic Duran i Jordà o Pere Gabarró, tots ells fent la guerra a la mateixa guerra. En aquest sentit, hem de parlar dels preparatius per a la sortida el dia 20 d'agost de 1936 del primer equip quirúrgic encapçalat pel doctor Corachán i format pels doctors Corachán Llorca, Company, Lorenzo, Cabanilles Aluja i Masoliver. També tenim notícia de la sortida el 5 de setembre del segon tren hospital en direcció Tardienta amb els doctors Jaume Aiguader, Josep Mestre i Puig, Perramon i Tussó, així com la preparació d'un tren quiròfan dotat amb totes les necessitats: sala d'esterilització, d'operacions, instal·lació de raigs X, llits i lliteres.¹ En aquest sentit, la tasca de la Generalitat s'afegia al voluntarisme dels

sectors professionals i el 17 d'octubre de 1936, el Consell de Sanitat de Guerra anunciava la creació de curssets de serveis hospitalaris per a *infermers de centúria*.²

Aquest esforç de guerra comú el veiem a començaments de setembre igualment a la Columna Macià-Companyans quan molts dels integrants civils observaran la disciplina militar i fins i tot accediran a l'Escola de Guerra cursant diverses especialitats, bé sigui a Infanteria, Cavalleria o Artilleria. També en aquest context, hi trobem integrants de la FNEC, la Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya, com en Pere Carbonell i Fita, estudiant de l'Escola Normal de la Generalitat, ingressat a l'Escola d'Artilleria per formar-se com a oficial dins aquest Cos, o el mateix Víctor Torres. Hem parlat de Palestra, de les entitats de l'aviació civil mobilitzades, però també cal fer esment a tots aquells membres del CADCI, el Centre Autonomista de Dependents del Comerç i la Indústria, a més d'altres entitats que s'afegirien a una lluita comuna per vèncer la revolta dels militars rebels.

Amb tot plegat —una voluntat que, com hem vist comprenia tots els sectors socials i polítics catalans— era obvi que calia aprofitar i unificar esforços des del vessant catalanista amb una força militar dirigida per comandaments professionals. I així fou com es decidí portar a terme la creació de dues columnes, una anomenada Francesc Macià i l'altra amb el nom de Lluís Companyans. Hem d'exposar que aquestes primeres unitats van esdevenir un contingent propi diferenciat respecte els grups de milicians i columnes que d'ençà del cop d'estat frustrat havien estat el braç armat d'una revolució que, amb el seu desori anava més enllà dels límits de la col·lectivització i el poder revolucionari implantat als carrers de molts pobles i ciutats. Sense exèrcit i amb unes forces de seguretat aclaparades pel desgavell revolucionari, la constitució de les dues columnes militaritzades suposava la reivindicació de la catalanitat d'una gran majoria de ciutadans.

Alguns dels integrants de la Columna Macià-Companyans ja havien pres les armes en dos episodis anteriors als que viuran al front. Un d'ells serà arran dels successos d'octu-

¹ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. *Crònica Diària de la Generalitat de Catalunya*. Dia 24 de juliol de 1936.

² *Ibid.* Dia 17 d'octubre de 1936.

Barcelona, 13 agost 1936

El president Companys mostra als periodistes, al Palau de la Generalitat, la primera bomba d'aviació, de 12 quilos, fabricada a Catalunya.

JOSEP DOMÍNGUEZ / ANC-FONS COMPANYS

bre de 1934, on hi perdran la vida importants representants de la militància independentista. Després de plantar cara a un exèrcit millor armat, amb metralladores i peces d'artilleria davant escopetes de caça, Remingtons, Winchester i pistoles, alguns dels insurrectes catalans aconseguiran fugir i evitaran ser capturats per l'exèrcit espanyol a les ordres del general Batet. Un any i mig més tard, molts d'aquests catalans seran novament protagonistes i tindran oportunitat de tornar a prendre les armes per defensar Catalunya i la legitimitat republicana durant els dies 19 i 20 de juliol de 1936, davant un exèrcit que sortia als carrers de la ciutat de Barcelona i Catalunya per estendre un cop d'estat que dos dies abans s'havia desencadenat a l'Àfrica.

Però la situació no era pas massa afalagadora en aquells moments. En paraules del militar professional Vicenç Guarner que actuava com assessor del Comitè de Milícies Antifeixistes «la nostra situació militar quan em vaig incorporar al Comitè de Milícies era descoratjada. D'una manera desordenada, sense coordinació d'accions i gairebé sense elements, havien sortit cap a Aragó des del mateix dia 23 de juliol diverses improvisades columnes de milicians, en un desplegament estratègic que jo qualificava de mapa Michelin».³

La més emblemàtica de les columnes milicianes adreçades a contrarestar les unitats sedicioses a l'Aragó, desplegades en aquest *mapa Michelin*, la primera gran unitat va ser l'anomenada Columna Durruti formada per uns 2.000 o 3.000 voluntaris, integrada per anarquistes i militants de la CNT i encapçalada pel militar, i militant d'Esquerra, Enric Pérez Farràs. Va sortir de Barcelona el 24 de juliol per passar per Lleida i encaminar-se fins a Saragossa, tot i que restà aturada a Pina i Osera. L'expedició estava composta per prop de 100 vehicles, amb 30 autocars i 60 camions, entre aquests, 4 vehicles cisterna de la CAMPSA, 15 camions amb 12 peces d'artilleria, 15 ambulàncies militars i de la Creu Roja, blindats Hispano-Suiza i un camió amb equip telegràfic. Juntament amb Pérez Far-

ràs i Durruti, la primera columna també estava integrada pel tinent de la Guàrdia Civil Pere Garrido.⁴ A finals d'any estava conformada per 59 centúries, 28 metralladores, 5 morters i tres bateries d'artilleria. També es trobava la Columna Ortiz, dirigida per Antonio Ortiz, de caire anarcosindicalista, amb uns 2.000 combatents entre els quals hi havia soldats del regiment d'Alcántara. Conquerí Casp i Alcanyís i restà estabilitzat en el seu sector davant Belchite. Estava a més reforçada per la petita columna aragonesa Saturnino Carod i una altra de lleidatana comandada per Hilario Zamora.

La segona columna estarà composta per uns 3.000 homes dirigits pel comandant Salanova, els capitans Ortiz, García Miranda i Navarro, juntament amb els tinent Macià i Sáenz Daza, els alferes Moreno, Calzada i Tomàs, amb el tinent de metralladores, Riutort i el tinent de màquines, Gómez. Integrada per soldats del regiment d'Alcántara 14, militants de la CNT, d'Esquerra Republicana de Catalunya i Estat Català. Com veiem doncs, una unitat amb importants efectius de l'antic exèrcit republicà.⁵

L'anomenada tercera columna reunia entre 2.000 i 3.000 homes i estava comandada per José del Barrio, Jordi Arquer i Josep Munienda, amb afiliats del POUM, la UGT, el Partit Socialista i el Comunista. Disposava de 60 metralladores, una secció de morters i una de bombes de mà Lafitte. Segons els informes oficials hi havia un grup nombrós de miners de Sallent i Súria i també d'asturians: «aquests darrers es trobaven a Barcelona amb motiu de l'Olimpiada Popular, molt ben municionats de dinamita i formant una unitat de xoc». També alguns dels seus integrants eren estrangers que havien vingut per l'Olimpiada Popular, l'alternativa als Jocs Olímpics de Berlín, reunits a la centúria Thaelmann. Operava al nord de la Columna Durruti a partir del 25 de juliol i pretenia flanquejar Osca pel sud tot i que quedà aturada a Tardienta i la serra d'Alcubierre. La Crònica Diària de la Generalitat de Catalunya concreta doncs aquesta tercera columna hete-

3 GUARNER, V. (1980): *L'aixecament militar i la Guerra Civil a Catalunya*. Abadia de Montserrat, Barcelona. Pàg. 129.

4 Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. *Crònica Diària de la Generalitat de Catalunya*. Dia 24 de juliol de 1936.

5 *Ibid.* Dia 24 de juliol de 1936.

Barcelona, 9 agost 1936

El president Companys visita ferits de guerra a l'Hospital General de Catalunya, com s'anomenava aleshores l'Hospital de Sant Pau.

PÉREZ DE ROZAS / AFB

rogènia, configurada amb integrants del POUM i també comunistes,⁶ tot i que després el mateix POUM tindrà la seva pròpia columna, anomenada Lenin i amb el mateix Jordi Arquer i Josep Rovira com a responsables. Arribats a l'Aragó el seu sector va ser als encontorns d'Osca, a la zona de Bellestar. El POUM però, organitzà una altra columna de prop de 1.000 combatents dirigits per Oltra, Picó i Balada que s'emplaçaria a la zona de Tierz, que s'atansà cap al front d'Aragó el 26 de juliol a les 19 hores des de les estacions de França i del Nord.⁷ Els homes del POUM participarien en durs combats a Estrecho Quinto i Monte Aragón. El 25 d'agost sortien des de Barcelona les columnes Carles Marx i Thaelmann, juntament amb una banda de música que desfilà pels carrers de la ciutat, acompanyada per una segona unitat configurada per guàrdies civils, guàrdies d'assalt i mossos d'esquadra.⁸

Per la seva banda, a finals d'agost també sortiren dues columnes més, Los Aguiluchos i la Roja y Negra integrades per les joventuts llibertàries i amb Josep Guarnier com assessor militar. D'altres unitats disperses i heterogènies es van dirigir cap a Osca, com la columna manada per Eduardo Villalba Rubio amb uns 3.000 combatents, molts d'ells, soldats de les guarnicions de Barcelona, Girona, Lleida i la Seu d'Urgell, més nombrosa que les restants donat que enquadra també a efectius de la Columna Ascaso i que assetjà Osca per Siétamo. Mariano Bueno dirigiria les forces de la Columna Pirinenca formada per joves catalans, alguns d'Esquerra i també d'Estat Català, desplegada a l'Alt Aragó. Una altra columna prevista per sortir a mitjans d'agost serà la Francisco Asca-

so, «amb milicians de totes les armes», segons notícia del Comitè de Milícies Antifeixistes del 13 d'agost del 1936.⁹

Tanmateix, i tot i la sortida el dia 24 de les primeres unitats de milícies, mínimament organitzades, —la primera des de la Diagonal a les 13 hores; la segona des de l'estació de França; i la tercera des de la del Nord—, hem de precisar que dos dies abans ja s'havien produït alguns esdeveniments molt puntuals a l'Aragó. A les tres de la tarda del 22 de juliol, els primers avions lleials, sortien en direcció cap a Saragossa per bombardejar la capital; també es van realitzar dues actuacions de reconeixement i es produí la mort dels primers combatents antifeixistes: López, pertanyent al Sindicat de Banca i Borsa i el líder de la revolta de Fígols de 1933 Manuel Prieto. Aquell matí del dia 22 sortia de Barcelona la primera expedició de tropes amb diversos automòbils de les organitzacions obreres per temptejar el terreny tot tornant a la tarda. També, membres de la CNT ho feren des de Tarragona.¹⁰

Finalment, cal tractar de la columna de la qual ens ocuparem a partir d'ara, la Macià-Companys, unificada a partir de dues columnes, la Francesc Macià i la Lluís Companys, integrades per joves militants d'Esquerra Republicana de Catalunya majoritàriament, tot i que completades amb afiliats d'Estat Català i d'altres simpatitzants i afiliats catalanistes. Formades per uns 1.300 voluntaris segons un dels seus organitzadors, la unitat anirà poc a poc augmentant els seus efectius gràcies a l'entusiasme de molts partidaris de lluitar sota les ensenyes catalanes. Planificada amb un important desplegament de components militars professionals, serà dirigida pel tinent coronel Jesús Pérez Salas: «En los primeros días de septiembre fue organizada en Barcelona una columna de milicianos pertenecientes al partido de Esquerra Republicana de Cataluña. Se hallaba compuesta por mil doscientos hombres, armados con fusiles y cuatro ametralladoras. Para todas estas armas había diez cajas de municiones. Este era todo el material bélico que el partido mayoritario de Cataluña, al que

6 *Íbid.* Dia 24 de juliol de 1936. *Tercera columna: Tres mil homes sota el comandament de Del Barrio, Arquer i Josep Munienda. Està composta per afiliats al POUM, UGT, Partit Socialista i Partit Comunista, Porta també seixanta metralladores, una secció de morters i una altra de bombes «Lafitte».*

7 *Íbid.* Dia 26 de juliol de 1936. Formada de fet per dues columnes, una de 700 homes que sortí de l'Estació de França i l'altra d'uns 1.000 des de l'estació del Nord, segons les dades de la *Crònica Diària*. Els milicians que encapçalaven aquesta unitat eren Balada, Oltra Picó, més 4 oficials i sergents, amb dos morters. La intenció era anir-se al coronel Villalba al sector de Monzó.

8 *Íbid.* Dia 25 d'agost de 1936.

9 *Íbid.* Dia 13 d'agost de 1936.

10 *Íbid.* Dia 22 de juliol de 1936.

València, 7 agost 1936

Milicians catalans a punt de marxar cap a les Illes amb l'expedició del capità Bayo.

VIDAL CORELLA / AGA

pertenecia el presidente de la Generalidad, había conseguido reunir entre el inmenso armamento que existía en la región. Debido a esta escasez de armas, no pudo ser organizada una columna mucho más numerosa, pues había hombres suficientes para ello».¹¹ Així doncs, coneixem gràcies al màxim comandament de la columna que dona la manca d'armament no es pogué constituir una unitat més gran, tot i que com més endavant veurem, de voluntaris no en van faltar fins a la crida de les primeres llesves forçoses.

Els fronts en aquest sector de l'Aragó s'anirien definint poc a poc i Osca o Saragossa no foren les úniques capitals assetjades. També ho va ser Terol per part de la columna de Hierro, formada per integrants del País Valencià. Donada la situació a la rereguarda de les capitals catalanes, la creació de les columnes no deixà de ser un èxit relatiu atès que es destinarien al front i durant els primers mesos prop de 20.000 combatents a les trinxeres de l'Aragó. Amb tot, en aquests primers moments, l'eficàcia militar d'aquestes unitats esdevingué un desastre. Saragossa no va ser mai conquerida malgrat estar poc defensada, amb uns 10.000 efectius, forces escasses però ben organitzades i disciplinades. Aquesta situació respongué a una manca de direcció coordinada entre els càrrecs militars assessors i els líders polítics i sindicals de les columnes, fet que comportà la inexistència d'una estratègia comuna i eficaç al mateix temps. El desgavell militar es plasmà al front d'Aragó però també en l'operació més ambiciosa d'aquells primers dies, el desembarcament del capità Alberto Bayo a les Illes Balears amb una expedició ben preparada però poc coordinada entre els governs i forces i amb una manca d'implicació del govern central republicà. A més a més, el cop de gràcia de l'operació es produí després del desembarcament, amb l'arribada del material aeri italià a Mallorca que acabà amb els anhels d'ocupació de les Balears per part dels milicians catalans i valencians. La superioritat aèria en aquell front, amb uns pocs avions moderns italians, va ser suficient per amenaçar els caps de platja, les tropes

milicianes i els vaixells de transport, a més d'esborrar del cel els pocs avions antiquats de l'Aeronàutica Naval lleials. Aquesta situació assenyalarà una dinàmica que es repetirà durant la resta d'operacions militars de la guerra: sense el domini de l'espai aeri, qualsevol acció bèl·lica estava condemnada més tard o més aviat al fracàs.

Com dèiem, l'exèrcit revolucionari a base de columnes de voluntaris patia una important manca de disciplina. Sovint aquests abandonaven les seves posicions, d'altres vegades actuaven individualment i es sacrificaven homes valerosament sense cap benefici o utilitat. No existia jerarquia, els caps eren cabdills amb prestigi, la instrucció militar era en la majoria de casos inexistent o deficient i s'assimilaven més a una força bel·licosa de caire antimilitar més que no pas a una força militar. Mancà doncs per part dels dirigents sindicals i de partits l'organització d'una milícia revolucionària efectiva al front que mancomunés esforços, mentre els militars professionals lleials al règim republicà restaven impotents. Com ja havia succeït altres vegades a la història de Catalunya, els responsables van crear un exèrcit de «miquelets» sense massa possibilitats de victòria degut a l'arribada de material modern i noves tàctiques promogudes pels aliats dels feixistes. I per acabar-ho d'adobar el manteniment de les columnes suposava un cost elevat per a les arques de la Generalitat. Així, la conselleria de Treball i el comissari de Defensa de la Generalitat, Lluís Prunés, afirmava el 5 de setembre que el cost de manteniment de les columnes a l'Aragó comportava unes despeses de 200.000 pessetes diàries.¹²

Tanmateix, a la rereguarda la situació, si exceptuem la repressió per part d'elements incontrolats, era més organitzada que al front. Catalunya gaudia d'una important autonomia, amb un exèrcit improvisat, forces policiaques i tribunals. A més la unió dels responsables sindicals i les autoritats de la Generalitat facilità un gran miracle: convertir del no res la indústria catalana de pau en una indústria de guerra. La Comissió de la Indústria de Guerra es va crear per decret del 7 d'agost del 1936 i presidida

11 PÉREZ SALAS, J. (1947): *Guerra en España (1936 a 1939)*. Imprenta Grafos, México. Pàg. 119.

12 Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. *Crònica Diària de la Generalitat de Catalunya*. Dia 5 de setembre de 1936.

Eivissa, agost 1936

Les milícies valencianes posen
la senyera al capdamunt del
castell d'Eivissa.

VIDAL / AGA

pel conseller Josep Tarradellas arribà a construir bombes d'aviació, mines antisubmarines, obusos, cartutxos, pistoles, bombes de mà, fusells, fusells metralladors, pólvora, vehicles, filferrades, ..., material que es posava a disposició del conjunt de tota la República. Novament, cal destacar dos militars més que a les ordres de Tarradellas participaren en aquesta fita: el coronel d'artilleria Ricardo Jiménez de la Beraza i el comandant d'enginyers d'aviació Miguel Ramírez de Cartagena. Un dels primers projectes d'armes serà el fusell metrallador *Fontbernat*, fabricat a Olot i anomenat amb el cognom d'un dels caiguts durant la lluita a Drassanes el 20 de juliol: Enric Fontbernat, un dels conjurats de Prats de Molló, compromissari en l'elecció del president de la República i amic de Josep Tarradellas. Igualment, la Comissió crearà la pistola *Ascaso*, en honor del líder sindicalista mort també a Drassanes el 20 de juliol.¹³ Una de les primeres actuacions esdevindrà la fabricació de bombes d'aviació a la fàbrica Elizalde. La primera, presentada pel mateix Companys el dia 13 d'agost. I una setmana més tard, continuava a bon ritme la producció de bombes en aquest emplaçament i es preparava per a la reparació de motors d'avions i la fabricació de granades i projectils diversos.¹⁴

Al marge però de la comissió catalana, d'altres elements relacionats amb la indústria de guerra van ser exemplars, com el trasllat de la factoria de CASA (Construcciones Aeronáuticas S.A.) des de Getafe fins a Reus, del qual en fou responsable un tècnic militar català d'aviació: Josep Aguilera Cullell. Reus i Sabadell, a més d'altres tallers i petites indústries d'aviació al servei de La Gloriosa proporcionaren la construcció de més de dos-cents caces Polikarpov I-15, coneguts popularment com

a «xatos» al llarg de la guerra.

L'esforç bèl·lic també comportà una nova mesura que consistí en la redacció i elaboració d'un nou decret, aquest cop destinat a formar i capacitar oficials i sots oficials per a les forces catalanes: el 26 d'agost del 1936 s'impulsava l'Escola de Guerra amb la finalitat de resoldre el greu problema de la manca d'aquests comandaments a les columnes. Tanmateix, alguns líders anarquistes manifestaren de manera contundent la seva oposició a la militarització de les milícies, a diferència de la resta del territori republicà, on la militarització es va fer efectiva. Així, l'endemà, dia 27, la Conselleria de Defensa de la Generalitat sol·licitava per mitjà de la premsa a totes les organitzacions sindicals que enviessin a l'Escola Popular de guerra de les Milícies Antifeixistes aquells afiliats que semblin adequats o necessaris per realitzar un breu curs teòric - pràctic i poder ésser aptes per assumir comandaments¹⁹. Igualment, a mitjans d'agost els responsables del Comitè de Milícies demanaven primer als mestres armers «retirats o en qualsevulla altra situació en que es trobin acollits..., presentar-se en el terme de 72 hores al Departament de les Milícies Antifeixistes a fi de destinar-los a prestar servei a les Dependències de la localitat». I el mateix succeïa poc després amb els especialistes pirotècnics, cridats per presentar-se a les dependències del Parc d'Artilleria de Sant Andreu, amb la finalitat d'integrar-se en els tres torns laborals de les indústries de guerra.¹⁵

De manera gradual doncs, quelcom començava a canviar a Catalunya. El 26 de setembre, dues setmanes després de la marxa de la Columna Macià-Companys al front, Companys formava un nou govern i a començaments d'octubre es dissolia el Comitè de Milícies Antifeixistes. A finals d'aquell mateix mes la Generalitat ordenava per decret la militarització de les milícies. Hom contempla aquest fet com una clara i ferma voluntat d'assolir un exèrcit qualificat per enfrontar-se a un enemic, aquest sí, disciplinat, i a més ajudat per italians i alemanys. Fins i tot Durruti, poc abans de la seva mort al front de Madrid asenyalà: «Renunciaremos a todo menos a la victoria». ☞

¹³ *Ibid.* La *Crònica Diària de la Generalitat de Catalunya* del 20 de juliol cita els morts produïts a Drassanes després d'un simulacre de rendició dels soldats aquarterats: un capità d'assalt, quatre guàrdies, el diputat d'Esquerra al Parlament de Catalunya Amedeu Colldeforns, els esmentats Francisco Ascaso i Enric Fontbernat, a més del funcionari del Departament de Treball Jové Brufau. La lluita s'havia perllongat, amb atacs de l'aviació del Prat contra la caserna, prop de dues hores. Enric Fontbernat serà objecte d'un homenatge pòstum el 29 d'agost de 1936.

¹⁴ *Ibid.* Dies 13 i 20 d'agost de 1936.

¹⁵ *Ibid.* Dies 13 i 15 de setembre de 1936.

La Bisbal d'Empordà, 25 agost 1936

Milicians bisbalencs d'Esquerra allistats a la Columna Lluís Companys.

A baix, d'esquerra a dreta: Josep Granés, Narcís Marcés,

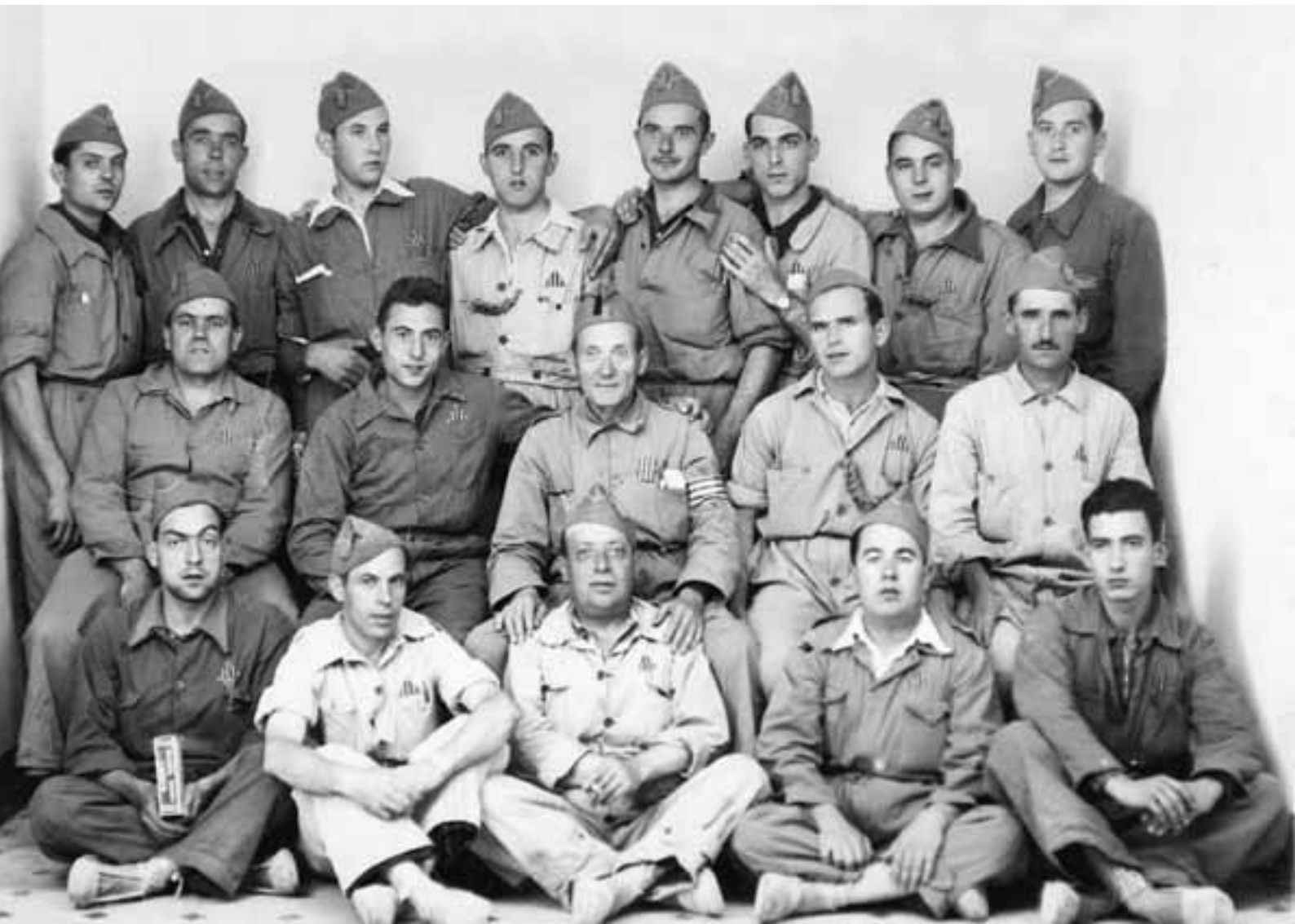
Manel Nicolau, Joan Torró i Vicens Almar. Al mig: Lluís Font,

Francesc Maruny, Narcís Lloberas, Josep Vilà i Clara i en *Casso/a*.

Drets: Josep Fortuny, Domènec Janoher, Pere Salomó, Joan Ginesta,

Joan Poch, Josep Molla, Narcís Gumbert i Joaquim Sais.

EMILI CASAS / ACBE

La formació de la Columna Macià-Companys

3

Hem esmentat breument com pocs dies després de l'esclafament de la revol·ta militar a Catalunya comencen a organitzar-se diverses unitats per donar resposta a la situació a l'Aragó, on la revol·ta dels militars encapçalats pel general Miguel Cabanellas, ha triomfat i ha imposat una salvatge repressió contra obrers i treballadors aragonesos. D'aquesta manera, i amb més voluntat i entusiasme que no pas organització i sentit de disciplina militar, les primeres forces de milicians s'adrecen cap a les capitals aragoneses dirigides per diversos líders sindicals i anarquistes recolzats pels militars que han restat fidels al govern legítim de la República. Enmig d'un ambient revolucionari, d'altres catalans s'adrecen a defensar la legalitat republicana. I d'aquesta manera, des d'Esquerra s'impulsa la creació de dues columnes formades en gran part per afiliats al propi partit, però també a Estat Català, i per voluntaris catalanistes.

Com hem vist més amunt, l'organisme centralitzador de totes les columnes serà el Comitè de Milícies Antifeixistes que organitzarà els voluntaris en centúries homogènies i a les quals es dotarà d'un assessor militar i un comandament polític. Una comissió establerta al Quarter Bakunin —el del Bruc a Pedralbes— i formada per Diego Abad de Santillán, Saltó, Edo y Ricardo Sanz va ser la responsable d'organitzar-ne els seus efectius. Amb tot, hem de comentar que la creació de les dues primeres columnes, la Francesc Macià i la Lluís Companys, provingué d'Esquerra amb el vistiplau del president Companys. Donada la situació de predomini anarcosindicalista, amb una ciutat trasbalsada per la revolució i amb un exèrcit dissolt per les autoritats, la configuració d'aquestes unitats no serà fàcil per l'oposició dels representants de les organitzacions polítiques i sindicals, atès que titllaven aquesta possible unitat com a contrarevolucionària pel seu caire nacionalista. Amb tot, el projecte avançà i el mateix Companys demanà als militars Vicenç Guarner i al conseller de Defensa de la Generalitat, el tinent coronel d'aviació Felip Díaz Sandino, la creació d'uns efectius formats per aquells afiliats i simpatitzants d'Esquerra Republicana de Catalunya i els partits catalanistes, amb la intenció de cobrir la zona meridional del front d'Aragó. La primera de les notícies oficial que hem trobat en relació a aquest fet es produ-

La Bisbal d'Empordà, 25 agost 1936

Un altre grup de militants d'Esquerra, no identificats,
allistats a la Columna Lluís Companys.

EOC

eix l'1 de setembre, quan el president Companys, després de despatxar amb el cònsol dels Estats Units i rebre una comissió del front de Mallorca, rep els responsables de la comissió organitzadora de la Columna Macià-Companys.¹

Unes setmanes més tard de la sortida de les primeres columnes, i en el mateix moment en el qual d'altres de caire sindicalista com la Rojo y Negro marxen també cap al front, es constitueixen la Francesc Macià i la Lluís Companys, unificades en una de sola que es constituirà segons l'historiador militar Ramón Salas Larrazábal per 25 centúries agrupades en cinc batallons dirigits amb militars professionals, el comandant Iglesias i els capitans Sierra, Pascual, Gómez Descalzo i Imbernón.² La columna esdevindrà una important unitat emplaçada al front, entre les forces formades a Catalunya i les columnes valencianes. Hem de precisar que la columna estarà integrada per un nombre important de militars professionals i gaudirà d'una major disciplina respecte la resta d'unitats de caire llibertari. A més s'organitzarà tot i les dificultats i les mancances d'armament, amb uns 1.300 homes, dotats segons el mateix Vicenç Guarner amb quatre metralladores, deu o dotze fusells metralladors i dues bateries de muntanya. Així ho explica el mateix Guarner: «Amb grans dificultats vam poder vèncer dins el Comitè Central de Milícies l'oposició de tots els representants d'organitzacions proletàries perquè fos organitzada aquesta columna, que veien amb malfiança perquè la consideraven antirevolucionària. El president Companys havia ordenat al conseller de Defensa i a mi que procuréssim cobrir amb aquesta columna, composta per afiliats als partits catalans que figuraven al govern de la Generalitat, tota la part meridional del front d'Aragó».³

I ben aviat centenars de voluntaris d'arreu del territori català començaren a mobilitzar-se per formar-ne part.

Molts catalans s'integraran des de diverses entitats, com en el cas de Rafael Armengol o Jordi Pou, que s'hi uneixen amb d'altres afiliats d'Esquerra Republicana de Catalunya després del cop d'estat militar.⁴ El mateix Pou, incorporat a la columna, esmenta com tots els seus integrants pertanyen al partit. Per la seva banda, també Estat Català organitzarà una columna volant que marxarà amb el capità Bayo a Mallorca, en el desembarcament a les Illes, per més tard allistar-se a la Macià-Companys. I coneixem igualment que dues centúries de la Columna Macià-Companys seran creades al casal d'Esquerra Republicana de Lleida. En aquest sentit, el 30 d'agost de 1936 el diari *La Humanitat* informava sobre l'allistament dels voluntaris de les dues columnes Francesc Macià i Lluís Companys, tot precisant que «les inscripcions dels simpatitzants d'Esquerra havien superat totes les previsions dels organitzadors». A més, afegia que la caserna general de concentració de les futures dues columnes al castell de Montjuïc ja no disposava «d'elements perquè poguessin reposar els valents ciutadans que dintre de breus dies sortiran cap al front». Per aquest motiu la Federació de Barcelona d'Esquerra feia una crida als casals dels centres republicans amb la finalitat d'aconseguir matalassos per als «patriotes que es preparen per anar al front de guerra». També gràcies al mateix diari, que proporcionava tota la informació a l'entorn de les columnes i el seu seguiment al front, sabem que des de diversos indrets de Catalunya s'organitzaven grups destinats a engreixar les files de les dites columnes. És el cas de la capital del Baix Camp, Reus, on el primer de setembre sortien cap a Barcelona «un important nombre de consocis de la Joventut d'Esquerra Republicana de Catalunya i Foment Nacionalista Republicà, per tal d'incorporar-se a les columnes. Aquest estol de soldats de la Llibertat anava comandat pel nostre volgut company conseller regidor d'aquest Ajuntament, Pau Sans Anfrons». I precisava que l'endemà, 2 de setembre, sortia un altre tren cap a la capital catalana amb un nou grup de voluntaris reusencs.

1 Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Crònica Diària de la Generalitat. Dia 1 de setembre de 1936.

2 SALAS LARRAZÁBAL, R (2006): *Historia del Ejército Popular de la República*. Esfera de los Libros, Madrid. Pàg 436. Aquest darrer comandament l'hem trobat escrit de totes les maneres possibles: Invernón, Imbernón o Ymbernón.

3 GUARNER, V. (1980): *Op. Cit.* Pàg. 140-141.

4 CAMPS, J.; OLCINA, E. (2006): *Les milícies catalanes al front d'Aragó. 1936-1937*. Pàg. 30. Laertes. Barcelona.

Barcelona, 5 setembre 1936

El president Companys, al Palau de la Generalitat, en l'acte de lliurament al tinent coronel Jaume Bosch, en representació del tinent coronel Jesús Pérez Salas, de la bandera de la columna Francesc Macià, i al capità Alfred Molino de la de la columna Lluís Companys, abans de sortir cap al front d'Aragó. D'esquerra a dreta: Artemi Aiguader, Carme Ballester, Jaume Bosch, Lluís Companys, Ventura Gassol i Alfred Molino.

JOSEP MARIA SAGARRA / ANC-FONS COMPANYS

Per la seva banda, a l'Hospitalet d'altres voluntaris d'Esquerra Republicana de Catalunya marxaven cap a Mallorca, els del districte segon, que n'era l'organitzador. També a la Bisbal d'Empordà el 25 d'agost sortien de la vila en un òmnibus per allistar-se a la columna del president Companys un grapat de milicians d'Esquerra. Entre els expedicionaris hi havia també el president de l'Ateneu Pi i Margall, a més del bibliotecari i un regidor popular. L'allau de voluntaris no s'aturava i el 4 de setembre, novament des de Reus, en sortien més per nodrir les files de les columnes encara diferenciades Macià i Companys. Aquest cop eren els socis del Foment Nacionalista Republicà, en nombre de 80, encapçalats pel conseller municipal Joan Marca i el directiu de l'entitat Joan Faiges, que s'atansen igualment cap a Barcelona per integrar-se a les centúries catalanes.

Durant el matí d'aquell 4 de setembre el president Companys rebia en audiència al palau de la Generalitat a Enric Nieto de Molina, president del Círcol d'Autors de Catalunya, que el visità com a milicià de la columna Lluís Companys, a més de la Comissió de Senyoretas de la Casa d'Assistència Social Francesc Macià. I a la tarda d'aquell mateix dia, «va tenir lloc l'acte de lliurament d'un banderí a la columna Lluís Companys comandada pel capità Molino, president de l'agrupació del mateix nom que presideix el Sr. Padern. L'acte fou presenciat per algunes autoritats i nombrós públic i els noms de Catalunya, Lluís Companys i República foren aclamats unànimement amb gran entusiasme». ⁵ L'acte s'havia portat a terme cap a les cinc de la tarda, en l'edifici del CENU, el Consell de l'Escola Nova Unificada de la Bonanova que servia improvisadament de caserna de la columna Lluís Companys. Com hem dit, el capità Molino rebia el banderó de la columna per part de Josep Padern, president de l'Agrupació Lluís Companys. El comandament d'aquesta unitat, el mateix capità Molino s'adreçà als seus soldats, tot seguint la crònica periodística, amb aquestes paraules: «Milicians: en aquest acte solemne ens juramentem complir amb el nos-

Llista de voluntaris que formaven part de la columna d'Esquerra

COLUMNA REPUBLICANA DE CATALUNYA DE L'ESQUERRA

1.-	Jordi Borràs	Jornalista
2.-	Josep Lluís Borràs	Jornalista
3.-	Miquel Borràs	Jornalista
4.-	Jordi Borràs	Jornalista
5.-	Jordi Borràs	Jornalista
6.-	Jordi Borràs	Jornalista
7.-	Jordi Borràs	Jornalista
8.-	Jordi Borràs	Jornalista
9.-	Jordi Borràs	Jornalista
10.-	Jordi Borràs	Jornalista
11.-	Jordi Borràs	Jornalista
12.-	Jordi Borràs	Jornalista
13.-	Jordi Borràs	Jornalista
14.-	Jordi Borràs	Jornalista
15.-	Jordi Borràs	Jornalista
16.-	Jordi Borràs	Jornalista
17.-	Jordi Borràs	Jornalista
18.-	Jordi Borràs	Jornalista
19.-	Jordi Borràs	Jornalista
20.-	Jordi Borràs	Jornalista
21.-	Jordi Borràs	Jornalista
22.-	Jordi Borràs	Jornalista
23.-	Jordi Borràs	Jornalista
24.-	Jordi Borràs	Jornalista
25.-	Jordi Borràs	Jornalista
26.-	Jordi Borràs	Jornalista
27.-	Jordi Borràs	Jornalista
28.-	Jordi Borràs	Jornalista
29.-	Jordi Borràs	Jornalista
30.-	Jordi Borràs	Jornalista
31.-	Jordi Borràs	Jornalista
32.-	Jordi Borràs	Jornalista
33.-	Jordi Borràs	Jornalista
34.-	Jordi Borràs	Jornalista
35.-	Jordi Borràs	Jornalista
36.-	Jordi Borràs	Jornalista
37.-	Jordi Borràs	Jornalista
38.-	Jordi Borràs	Jornalista
39.-	Jordi Borràs	Jornalista
40.-	Jordi Borràs	Jornalista
41.-	Jordi Borràs	Jornalista
42.-	Jordi Borràs	Jornalista
43.-	Jordi Borràs	Jornalista
44.-	Jordi Borràs	Jornalista
45.-	Jordi Borràs	Jornalista
46.-	Jordi Borràs	Jornalista
47.-	Jordi Borràs	Jornalista
48.-	Jordi Borràs	Jornalista
49.-	Jordi Borràs	Jornalista
50.-	Jordi Borràs	Jornalista
51.-	Jordi Borràs	Jornalista
52.-	Jordi Borràs	Jornalista
53.-	Jordi Borràs	Jornalista
54.-	Jordi Borràs	Jornalista
55.-	Jordi Borràs	Jornalista
56.-	Jordi Borràs	Jornalista
57.-	Jordi Borràs	Jornalista
58.-	Jordi Borràs	Jornalista
59.-	Jordi Borràs	Jornalista
60.-	Jordi Borràs	Jornalista
61.-	Jordi Borràs	Jornalista
62.-	Jordi Borràs	Jornalista
63.-	Jordi Borràs	Jornalista
64.-	Jordi Borràs	Jornalista
65.-	Jordi Borràs	Jornalista
66.-	Jordi Borràs	Jornalista
67.-	Jordi Borràs	Jornalista
68.-	Jordi Borràs	Jornalista
69.-	Jordi Borràs	Jornalista
70.-	Jordi Borràs	Jornalista
71.-	Jordi Borràs	Jornalista
72.-	Jordi Borràs	Jornalista
73.-	Jordi Borràs	Jornalista
74.-	Jordi Borràs	Jornalista
75.-	Jordi Borràs	Jornalista
76.-	Jordi Borràs	Jornalista
77.-	Jordi Borràs	Jornalista
78.-	Jordi Borràs	Jornalista
79.-	Jordi Borràs	Jornalista
80.-	Jordi Borràs	Jornalista

Manlleu, agost 1936

Llista de voluntaris manlleuencs de la columna d'Esquerra.

CDMH

⁵ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. *Crònica Diària de la Generalitat*. Dia 4 de setembre de 1936.

Barcelona, 5 setembre 1936

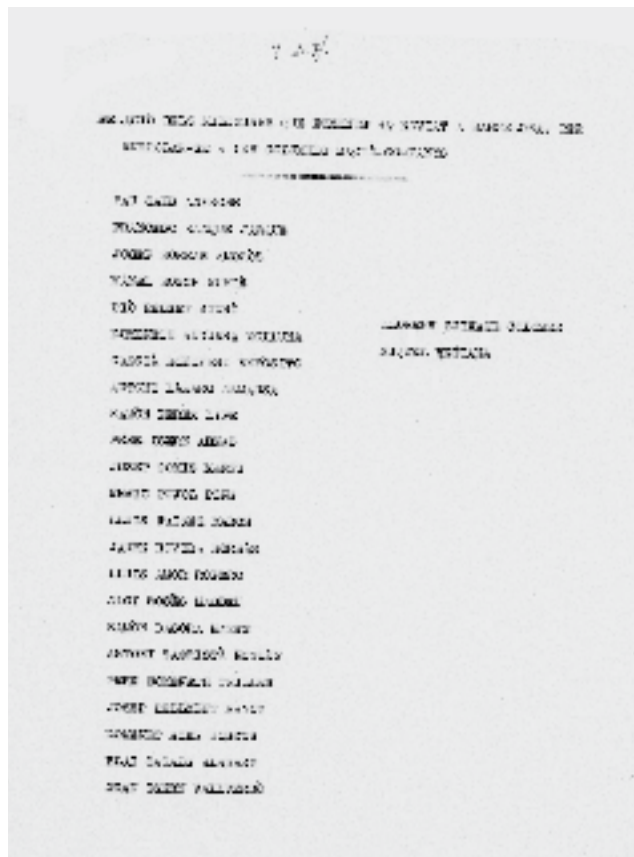
Les banderes de les columnes Francesc Macià i Lluís Companys, penjades del balcó del Palau de la Generalitat són observades per la multitud congregada a la plaça de Sant Jaume.

JOSEP MARIA SAGARRA / ANC-FONS COMPANYS

tre deure i defensar les llibertats de la República i Catalunya». Un altre dels seus responsables militars, el tinent Gil, rebé el banderó de la unitat. Els actes i celebracions dedicats a honorar les columnes catalanes i els seus components van ser habituals al llarg de tota la guerra, però més especialment en aquest primer moment de manifestació explícita del nacionalisme català aclaparat per la revolució anarquista.

L'endemà, 5 de setembre, *La Humanitat* encapçalava un dels seus titulars amb la notícia que «en pocs dies s'han instruït, equipat i organitzat dos mil milicians d'Esquerra Republicana», xifra que possiblement fos arrodonida a l'alça, atès que com s'ha dit, el mateix Guarnier dona en les seves memòries prop de 1.300 integrants i Pérez Salas 1.200. Sigui com sigui, es preveia que aquella mateixa tarda, el president Companys lliuraria a les dues columnes les senyeres de combat. Els actes incloïen en la convocatòria de tots els afiliats d'Esquerra, per acomiadar a les tres de la tarda des de la caserna de milicians del carrer de Sicília a la columna Lluís Companys, per anar després cap a la Generalitat i recollir les banderes lliurades pel mateix president. El diari també es feia ressò propagandístic de l'esdeveniment amb aquestes paraules: «Molts, moltíssims d'Esquerra Republicana de Catalunya lluiten a tots els fronts d'Aragó i de Mallorca. Fervents republicans, catalans de cor amants de la llibertat s'enrolaren, des dels primers moments, sota senyeres que ens mereixen tant respecte i devoció com la nostra. Molts malgrat d'estar enrolats en altres organitzacions socials o polítiques portaven les quatre barres al pit, al casquet o a la punta d'un pal i d'una baioneta. No hi havia però fins ara cap columna que fos genuïnament d'Esquerra Republicana. I afegia: Un ciutadà, seria difícil precisar qui, perquè aquest desig estava ja latent al cor de tots els homes d'Esquerra insinuà que es podrien formar columnes amb els noms dels nostres homes més estimats: el malaguanyat Francesc Macià i el gloriós President Lluís Companys. No calgué res més. Immediatament la Federació de Barcelona Ciutat d'Esquerra Republicana de Catalunya es féu seva la idea i es féu públic l'allistament a aquestes dues columnes», tot esmentant que la

Reus, 7 setembre 1936

Relació de militants d'Esquerra del Foment Republicà Nacionalista de Reus, allistats a les columnes Macià i Companys.

CDMH

Barcelona, 5 setembre 1936

El president Lluís Companys, saluda des del balcó del Palau de la Generalitat, els ciutadans i membres de les columnes Francesc Macià i Lluís Companys abans de lliurar als seus caps militars les respectives banderes que portaran al front d'Aragó.

JOSEP MARIA SAGARRA / ANC-FONS LLUÍS COMPANYS

idea havia sorgit unes dues setmanes abans, és a dir, cap el 20 d'agost. En el mateix article es citaven algunes de les poblacions originàries dels voluntaris: «La Bisbal, Calders, Manresa, Lleida, Sabadell, etc. De Sallent arribà un grup molt nombrós presidit per l'alcalde el qual dimití el càrrec per tal d'abandonar la ciutat i poder-se enquadrar en aquestes columnes. Uns ciutadans sabadellencs ofrenaren un banderó amb el nom de Francesc Llairet».

La premsa escrita d'aquells dies no deixa de proporcionar-nos informació interessant, com per exemple l'anunci d'una hipotètica tercera columna que no es consolidà —possiblement no assolida per la manca d'armament que hem esmentat— amb el nom de Francesc Layret, així com la intenció d'enviar a la serra de Guadarrama d'algunes centúries per «ajudar els nostres germans de Castella». La crida al reclutament fins i tot degué aturar-se davant l'allau de sol·licituds i això ho citava la premsa del diumenge 6 de setembre: «Hem de demanar a les organitzacions del partit que s'abstinguin de trametre a les oficines de reclutament els homes que desitgin incorporar-se a la lluita contra el feixisme. Que tinguin paciència. Ja els necessitarem quan es procedeixi a formar altres grups de combatents.»

Pel que fa a la desfilada dels voluntaris, era previst que les dues columnes es concentrassin al carrer Vila i Vilà a les quatre de la tarda, integrades, tot seguint l'escrit de premsa, amb més d'un miler d'homes cada una, amb cavalleria, una secció de metralladores, sanitat, intendència, etcètera. Acompanyaven la desfilada dues bandes de música i dues de cornetes i tambors. Mentre es preparava l'acte dels voluntaris, els seguidors d'Esquerra i dels seus casals es concentraven a la plaça de la Universitat amb les seves respectives senyeres per atansar-se cap a la plaça de la República —avui Sant Jaume— i gaudir de la marxa de les columnes pels carrers de la ciutat, les quals un cop arribades a aquesta plaça i passar revista amb la plana major de la unitat, les autoritats i el Comitè Executiu de la Federació Comarcal de Barcelona, seguirien el recorregut pel centre de la ciutat: avinguda Francesc Layret —avui Paral·lel—, la plaça de la Universitat, Ronda de la Universitat, plaça de Catalunya, Rambla avall

pel carrer Fiveller —avui Ferran— i a la plaça de la República novament. En aquests actes, el president Companys oferiria a les columnes dos banderons de campanya amb els noms brodats de Francesc Macià i Lluís Companys a cada columna respectiva. La desfilada era prevista que es reprengués després d'aquest lliurament i s'encaminés per Via Laietana, passeig de Colom i la Rambla, on es dividirien ambdues per tornar a les seves casernes: a Montjuïc la Francesc Macià i a la Bonanova la Lluís Companys.

De voluntaris doncs no n'hi van faltar i la tasca dels casals, seus i ateneus i de l'aparell del partit devia ser en aquells dies ingent, en un intent per distribuir tots els individus i grups d'arreu del país vinguts a Barcelona. Sens dubte, l'èxit de la mobilització es degué als quadres i afiliats a Esquerra Republicana de tota Catalunya. Per tant, creiem que fóra just considerar aquestes dues columnes com una unitat formada arran de la mobilització política i considerar-la així, de caràcter polític, com les ja creades a Catalunya, més que no pas una unitat pròpia del govern de la Generalitat, tot i la implicació i importància d'aquesta institució en les tasques organitzadores. També hem d'afegir que l'enorme resposta de molts catalans restà aclaparats als seus organitzadors. Un dels múltiples exemples és la mobilització dels voluntaris de les Joventuts d'Esquerra Republicana de Lleida gràcies a la iniciativa de Víctor Torres, un dels promotors i secretari de les Joventuts, juntament amb en Leopold Morant, president de l'entitat i mestre de professió. Hem d'exposar encara que sigui de passada que en Víctor Torres, qui esdevindrà centurió i comissari de la columna i després de brigada, procedia d'una família lleidatana de pensament republicà, catalanista i liberal. El seu pare Humbert Torres, metge i polític, havia estat el primer alcalde democràtic de Lleida, diputat al Parlament de Catalunya i després diputat del Congrés de la República; i el seu malaguanyat germà, en Màrius, brillant poeta traspasat prematurament el 1942. Víctor Torres explica la seva implicació: «A començaments de setembre, gràcies a les fitxes dels afiliats a les Joventuts d'Esquerra de tota Lleida i amb el president Leopold Morant, vàrem informar als membres de les Joventuts que a Barcelona es preparava una columna catalanista». També en forma-

Barcelona, 5 setembre 1936

Desfilada de camions de les milícies d'Esquerra
que formaven part de les columnes Macià i Companys,
a la confluència de la plaça Universitat,
Ronda Sant Antoni i carrer Tallers.

PÉREZ DE ROZAS / AFB

ven part els companys Rubio, Bosch i Delshams. L'ambient aquells dies no era massa propici a la capital de la Terra Ferma, lloc de parada d'alguns destacaments incontrolats que anaven cap a l'Aragó i que maldaven a la ciutat, començant tot tipus d'excessos. Era el moment doncs de superar aquell sentiment d'impotència de molts catalans d'arreu del país, «vergonya retroactiva» en les seves mateixes paraules, «que ens va fer reaccionar». Aquesta resposta es plasmà amb la reunió d'un contingent lleidatà de prop de 200 membres, entre ells afiliats a les JEREC, Estat Català i fins i tot, algun integrant de la CNT. Els organitzadors enviaren uns fulls d'allistament als centres comarcals que després serien emplenats i retornats pels voluntaris afiliats. El mateix Torres, en paraules d'un dels col·laboradors en les tasques d'organització, l'aranès Enric Vidal Rimont, proporciona alguns noms dels qui van participar: «Una vez en la capital, me dirigí a Joventut Republicana, ya que hacía años que pertenecía a l'Esquerra. Allí me encontré con Víctor Torres (de 21 años) al cual no conocía y pronto me hice muy amigo de él. Víctor, con gran capacidad y entusiasmo estaba organizando un grupo de voluntarios para ir a combatir a los fascistas en el frente de batalla. El primer nombre del grupo fue el de Milicias Antifeixistas de Lleida. La lista de voluntarios la encabezaron: Víctor Torres, Enric Vidal, Eugeni Porta (este último murió en Portalrubio, frente de Teruel). Se organizaron visitas a todas las comarcas leridanas. El resultado fue un éxito notable, con ello se creó la Centúria de Milicias Antifeixistas de Lleida, la cual se incorporó a la Columna Macià-Companys que Esquerra organizó en Barcelona. Con Víctor funcionó como asesor técnico-militar nuestro estimado amigo el capitán Martín López Segarra (militar profesional), leridano como nosotros, que contaba con 31 años de edad (...). Nuestra Centuria fue elegida para manejar y emplear las pocas ametralladoras que poseía la columna, lo cual nos llenó de orgullo por habernos confiado esta responsabilidad».⁶ Acompanyaren a Víctor Torres, entre d'altres els companys Santfeliu, Zamorano, Solé, Clotas i Roig.

6 Entrevista a Víctor Torres. Lleida, 08/11/06. I també: TORRES, V. (1994): *Memòries polítiques i familiars*. Pagès Editors. Pàg. 69.

Els preparatius per a la sortida de la capital de la Terra Ferma i el viatge cap a Barcelona, també ens els descriu el mateix organitzador i secretari de les JEREC lleidatanes: «A l'hora convinguda, les tres de la tarda, Josep Català i jo mateix, donàrem les ordres per tal de formar. La formació es féu a la Banqueta. Una milicià amb la bandera catalana, amb en Català i jo al seu costat, obríem la desfilada, en files de tres, que s'efectuà pel carrer Major, Sabaters, Santa Magdalena i rambla de Ferran. Durant tot el trajecte, els visques i els aplaudiments no cessaren. Eren els mateixos visques que ens havien d'oferir al cap de pocs mesos quan desfilarèem correctament i ben armats pels carrers de Lleida en homenatge a l'Exèrcit Popular». Després, arribaren a l'estació de tren amb força lleidatans que els acomiadaren. En Víctor Torres anava amb una granota verda, unes espadenyes de pagès, uns prismàtics monumentals i una petita pistola inservible perquè no tenia percussor, manlleuada del Tribunal de Menors.

Dins aquest grup de lleidatans trobem també en Màrius Pons, d'Arbeca. La Terra Ferma fou un veritable planter de futurs soldats, afiliats o simpatitzants d'Esquerra i el nacionalisme català. Així, el mateix Pons ens relata la seva mobilització des de la vila amb dos camions, un cop traslladat a la capital del Segre: «A Lleida ens rebé la Junta de Joventut Republicana i ens portà a dinar al Seminari, al menjador del bisbe, per cert. Durant tota aquella jornada van arribar voluntaris de tota la província de Lleida per a enganxar-se en la centúria de la columna Macià i Companys. A la tarda van portar-nos a l'estació de tren i, amb quatre o cinc vagons, ens enviaren a Barcelona per integrar-nos en la columna. Nosaltres érem a les ordres de Víctor Torres, aleshores un jove advocat d'uns 23 anys, que era el centurió; és a dir, el càrrec polític. El càrrec militar l'ostentava el comandant Yvernón».⁷

Més endavant i ja a Barcelona van ser instal·lats en un antic convent de frares al centre de la ciutat per dotar-los d'uniformes, bàsicament caçadora i pantalons i transportar-los al Palau Nacional a Montjuïc, per passar-hi la nit

7 PONS, M. (2005): *El Joan de Cal Cançons. Història i vivències d'un comunista*. Pagès Editors, Lleida. Pàgs. 19-20.

Barcelona, 5 setembre 1936

Desfilada de les columnes Macià i Companys.

Alguns dels dirigents d'Esquerra responsables polítics de la mateixa. D'esquerra a dreta: el primer, amb uniforme més clar, Joan Pons i Garlandí; el tercer, Joan Moles i Marquina; i el quart, amb pistola a la cintura, Artemi Aiguader i Miró.

PÉREZ DE ROZAS / AFB

emboïllats amb les senyeres de totes les nacions que havien d'haver participat a l'Olimpíada Popular de Barcelona. El mateix Víctor Torres, recorda aquell important contingent d'arbecuins voluntaris de la columna, encapçalat per Josep Català, com ell, futur centurió i responsable de prop de mig centenar d'arbecuins. També tenim el testimoni d'altres lleidatans, en concret de dos vinai-xencs, Fèlix Bonet i el seu cosí germà. En Fèlix marxarà cap a Barcelona, a la caserna d'Esquerra, per després integrar-se a la columna. Les seves motivacions, com les de la majoria de voluntaris, eren els ideals catalanistes i d'esquerres que cercaven una justícia social inexistent al món urbà i també al camp català. A Barcelona, li prengueren la filiació i va realitzar una mica d'instrucció, per més endavant ser enviat al front i cobrir les baixes de les centúries.

Un altre dels integrants de la Terra Ferma, d'Agramunt i fundador d'Estat Català a aquesta vila, Jaume Ros s'incorporà més tard a la ja consolidada 30 Divisió Macià-Companys, com el mateix Francesc Boix, nascut al barri barceloní del Poble Sec. La majoria de militants ilerrencs desfilarien el mateix dia 8, en un acte multitudinari a la capital catalana. Víctor Torres, com el mateix Pons, recorda aquell episodi com una manifestació emotiva per part de voluntaris i assistents. Veure les senyeres catalanes i fins i tot algunes estelades pels carrers, feu encara més emocionant la desfilada dels voluntaris en una ciutat on fins aquells moments hi predominava el roig i el negre. L'acte doncs no deixà de ser una afirmació de catalanitat, una catalanitat que havia patit arraconada per la revolució i amb una gran multitud abocada amb la causa dels milicians catalanistes: «la llargada de la columna arribava des de la plaça de Catalunya fins al Teatre Principal de la Rambla. Els balcons estaven farcits de gent que ens donava ànims, ens aplaudia i ens reclamava coratge. Pels laterals de la Rambla, uns camions recollien matalassos i roba per al front. Jo plorava com un infant per l'emoció», relata Màrius Pons. La formació de les milícies d'Esquerra desfermà la voluntat de molts catalans de recuperació dels ideals catalanistes i republicans, donat el predomini de marxistes i anarquistes.

1936-1937

Bandera de la Columna Macià-Companys, del Casal L'Or del Rhin, on tenia el seu estatge central durant la Guerra Civil, Estat Català.

MILITÀRIA

Barcelona, 5 setembre 1936

Milicians terrassencs de les
columnes Macià i Companys,
al peu del monument a
Cristòfor Colom.

FBM

Les dues columnes organitzades per sortir en breu cap al front estaven a càrrec del tinent coronel Jesús Pérez Salas, qui havia ocupat la destinació de responsable de la policia amb Macià i cap dels Sometents durant els Fets d'Octubre. Pérez Salas serà nomenat el comandament de les columnes per designi del mateix Companys i serà acompanyat per altres subordinats: «Compta amb un quadre d'oficials i caps que són una garantia de tècnica militar que a la guerra és imprescindible». L'article de premsa de *La Humanitat* finalitzava de manera eloqüent: «Endavant homes d'Esquerra Republicana! A la victòria! Per Catalunya!» Pel que fa al cap superior, amb grau de tinent coronel, cal dir que s'havia vist involucrat en els Fets d'Octubre al costat de la Generalitat i formava part d'una àmplia nissaga de cinc germans militars que participarien en la contesa. Joaquín, pertanyent al cos d'artilleria, serà el més conegut de tots ells i intervindrà als fronts d'Extremadura i Andalusia. Un altre germà, Manuel, dirigí la segona columna del front de Terol fins el febrer del 1937, per passar després a l'Escola de Guerra. Cal parlar també dels dos restants germans: el capità José, retirat i que ingressarà com a comandament a l'Escola de Guerra i després a l'Escola d'Artilleria, i en Julio, comandant de Cavalleria i l'únic dels germans que es mostrarà partidari de la revolta i que per aquesta raó dirigirà un dels terços de requetès en una de les brigades de xoc de la 1a divisió de Navarra. Finalment, en Jesús Pérez Salas, el responsable de la columna, més endavant ocuparà càrrecs importants com a secretari general i tècnic del Ministeri de Defensa Nacional, sotssecretari de l'Exèrcit de Terra i al llarg d'un període breu manarà el XXIV Cos d'Exèrcit. Joaquín i Manuel moriran executats pels franquistes, mentre Jesús s'exiliarà a Mèxic i publicarà les seves memòries, on descriurà la seva trajectòria militar durant la guerra: «Fuí llamado por el Presidente de Cataluña para pedirme que aceptara el mando de dichas fuerzas [la Columna Macià-Companys]. Yo estaba resuelto a no ostentar mandos, sino eran unas fuerzas regulares que aceptasen la disciplina militar, pues estimaba que los militares profesionales no debíamos prestarnos a colaborar en la formación de milicias, que sabíamos no podían dar

buen resultado (...). Sin embargo, veía por el giro que tomaban los acontecimientos, que iban a ser necesarios varios meses de lucha para que todos se convencieran de la necesidad de hacer un Ejército. Por tales razones decidí aceptar el encargo del Presidente (...)». No podem a més deixar de citar una altra de les seves apreciacions a l'entorn de la formació i acceptació per part d'aquest militar del càrrec que hauria d'ocupar com a cap militar: «La columna que yo mandaba estaba compuesta por elementos de la Esquerra Republicana. Éstos, por su formación política moderada y poseyendo directivos más sensatos, comprendían la necesidad de disponer de mandos militares y de una disciplina que, si no llegaba a ser absoluta, pues no era posible aplicar el Código de Justicia Militar ni otros sistemas coercitivos, eran mucho más propicios a la obediencia que las restantes fuerzas de la región».⁸

Un d'aquests integrants o comandaments militars professionals de carrera que acompanyarà a les dues columnes serà el tinent coronel Jaume Bosch, condemnat també com Pérez Salas, pels Fets d'Octubre. I d'altres membres de la columna, segurament els directius més sensats als quals fa al·lusió en Pérez Salas seran Joan Moles, secretari de Companys, que ocuparà el càrrec d'un dels dos comissaris civils de la unitat. L'altre, provisionalment, serà el membre del Consell Executiu d'Esquerra Artemi Aiguader. Amb tot, ens manca un altre integrant de les columnes. Es tracta del seu delegat polític, Enric Canturri, diputat d'Esquerra al Parlament i exalcalde de la Seu d'Urgell. Finalment i per completar els comandaments militars hem de citar el comandant Ricard Pujol i el capità Anibal Lobo.

El 5 de setembre de 1936 les dues columnes Francesc Macià i Lluís Companys desfilaven pels carrers de Barcelona, formades per militants i simpatitzants vinguts d'arreu del territori català en un nombre aproximat d'uns 1.500 homes segons les fonts més optimistes, dades que ens són difícils de certificar. Amb aquest futur contingent que desfilà sense fusells ni cap altre armament individual, també ho feren dues bateries de peces de muntanya. D'altres notícies, segons la premsa parlaven de diversos components

⁸ PÉREZ SALAS, J. (1947): *Op. Cit.* Pàg. 119.

EN MARXA, CAP A LES LINIES DE FOC

Apoteosi de banderes catalanes a Barcelona

La desfilada de les columnes "Macià" i "Companys" constituï una manifestació ciutadana indescriptible

Combatents que aneu a Aragó: porteu als germans d'aquelles terres el nostre cor per a estimar-los i la vostra sang per alliberar-los. (Lluís Companys) Com-pany, Com-pany, "No-passaran!"

La desfilada de les columnes "Macià" i "Companys" constituï una manifestació ciutadana indescriptible.

Comiat a Mallorca

El dia de Mallorca és un dia de dolor i de tristesa per a tots els mallorquins que han quedat a l'illa. Els soldats que han quedat a l'illa són els únics que poden veure la seva terra i els seus pobles. Els soldats que han quedat a l'illa són els únics que poden veure la seva terra i els seus pobles.

EL FRONT INTERNACIONAL

La simpatia sola no és suficient

La simpatia sola no és suficient per a guanyar la guerra. Calen armes, calen soldats, calen recursos. La simpatia sola no és suficient per a guanyar la guerra. Calen armes, calen soldats, calen recursos.

La simpatia sola no és suficient per a guanyar la guerra. Calen armes, calen soldats, calen recursos. La simpatia sola no és suficient per a guanyar la guerra. Calen armes, calen soldats, calen recursos.

L'actuació del Tribunal Popular

El Tribunal Popular ha actuat amb total independència i ha condemnat a la mort a diversos dels acusats. El Tribunal Popular ha actuat amb total independència i ha condemnat a la mort a diversos dels acusats.

La neutralitat és això?

La Premsa anglesa i l'eccandol dels armaments per als sublevats espanyols

La neutralitat és això? La Premsa anglesa i l'eccandol dels armaments per als sublevats espanyols. La neutralitat és això? La Premsa anglesa i l'eccandol dels armaments per als sublevats espanyols.

Com el dia del del Govern va celebrar a S. E. el President de la Generalitat

Com el dia del del Govern va celebrar a S. E. el President de la Generalitat. Com el dia del del Govern va celebrar a S. E. el President de la Generalitat.

Onze d'inspiració

Onze d'inspiració. Onze d'inspiració. Onze d'inspiració.

El dia de Mallorca és un dia de dolor i de tristesa per a tots els mallorquins que han quedat a l'illa. Els soldats que han quedat a l'illa són els únics que poden veure la seva terra i els seus pobles.

que acompanyaven als voluntaris, entre ells, elements d'intendència, amb dues cuines i un servei de sanitat sota la direcció del doctor Rallo. Igualment, *La Humanitat* del dia 6 es feia ressò de la desfilada del dia anterior i encapçalava amb les paraules del mateix Companys el seu titular: «Combatents que aneu a l'Aragó: porteu als germans d'aquelles terres el nostre cor per estimar-los i la vostra sang per alliberar-los». També ens informa que el president va haver de saludar i tornar a la balconada del palau de la Generalitat on es trobaven penjades les dues banderes de les dues columnes, per presenciar la desfilada de prop de 150 centres d'Esquerra amb les seves senyeres tot proclamant: «Amb la pau i amb la guerra, Visca Catalunya!» La desfilada comptà amb el recorregut dels voluntaris de les dues columnes i els seus comandaments, a més de la participació d'un escamot de cavalleria i diversos vehicles. Companys, des del balcó del Palau de la Generalitat s'adreçà als assistents a l'acte amb aquestes paraules:

«Ciudadans! Moltes vegades he vist aquesta plaça plena d'una multitud entusiasta que portava, en nom d'Esquerra Republicana de Catalunya, la bandera gloriosa de les quatre barres.

»L'he vista en jornades de lluita política, en dies de pau i manifestacions caloroses. Ara la porten uns homes que van al combat i els seus plecs semblen més roigs. Salut companys!

»Una d'aquestes senyeres porta escrit el nom de Francesc Macià. El Mestre, el símbol i l'autèntica representació de Catalunya. El nom gloriós davant del qual tots acotem el cap. L'altra, porta, d'una manera immerescuda el meu nom... (*crits de No! No! Visca Companys!*), perquè té el mèrit d'ésser un lluitador que ha donat sempre la cara.

»En un dels banderins veureu el nom de Francesc Llairet. El màrtir que, amb la seva sang generosa, regà els carrers de la ciutat, sota la pistola dels botxins de Martínez Anido, la fera salvatge que tornàriem a veure ací si els facciosos guanyessin... (*crits No!, No!*).

»Al front de guerra, companys, germans de Catalunya, és molt difícil distingir-se per la bravura, ja que aquesta és una virtut de tots; però les columnes que porten la bandera bar-

6 setembre 1936

Portada de *La Veu de Catalunya*, que recull l'apoteòsica desfilada de les columnes Macià i Companys.

BC

El President de la República, Sr. Casasnovas, y el Sr. Companys, al momento que desfilan por la calle de la Diputación, tras haber salido de la casa de la Diputación.

El momento en que desfilan por la Diputación, tras haber salido de la casa de la Diputación.

6 setembre 1936

El Dia Gráfico, un dels diaris barcelonins capdavanter en fotoperiodisme, dedica una pàgina a la desfilada de les columnes Macià i Companys. AHCB

Marchan al frente las columnas "Macià" y "Companys"

Marchando por el frente de la columna de la Diputación, tras haber salido de la casa de la Diputación, tras haber salido de la casa de la Diputación, tras haber salido de la casa de la Diputación.

12

El Sr. Companys, Sr. Casasnovas y el Sr. Companys, al momento que desfilan por la calle de la Diputación, tras haber salido de la casa de la Diputación.

En la foto de la columna de la Diputación, tras haber salido de la casa de la Diputación, tras haber salido de la casa de la Diputación.

Al momento que desfilan por la Diputación, tras haber salido de la casa de la Diputación, tras haber salido de la casa de la Diputación.

rada s'han de distingir per la seva serenitat, per una disciplina rígida i un autèntic heroisme, ja que per això porten la bandera de Catalunya.

»Jo voldria, combatents, acompanyar-vos. El meu deure és ací; deure responsable, a vegades dolorós i amb un sacrifici profund. Nosaltres quedem ací per a vetllar pels interessos i l'honor de la revolució i la victòria.

»Combatents que aneu a l'Aragó!

»No guanyen solament les batalles els combatents, sinó també l'ambient de confiança, d'optimisme i de fortitud que els acompanya.

»Els vostres braços no es sentiran forts, si l'ànima de Catalunya resta ací adolorida i angoixada per la temença o pel terror.

»Combatents que aneu a l'Aragó!

»Porteu als germans d'aquelles terres el vostre cor per estimar-los, la vostra sang per a alliberar-los.

»Us endueu l'amor, l'entusiasme i l'admiració del vostre poble.

»Que onegi la bandera sota el reig del sol i que arreu resti escrit el símbol sagrat de Catalunya, Catalunya, Catalunya.

»Visca la República!»⁹

Pocs dies després de la desfilada i quan el nombre d'efectius seguia augmentant gràcies a l'arribada de nombrosos voluntaris d'arreu de Catalunya, el diumenge 9 de setembre La Humanitat publicava la notícia de la sortida la nit anterior dels integrants de les columnes: «Les columnes Macià i Companys, al front partiren ahir a la nit, entre un entusiasme formidable». La crònica periodística descrivia com a les deu del vespre havia arribat a l'estació de França, atapeïda de públic, la primera de les columnes procedent del castell de Montjuïc, mentre d'altres autoritats com el general de la guàrdia civil José Aranguren i el conseller d'Obres Públiques Pere Mestres, s'afegien al comiat, a més dels diputats Miquel Guinart, Lluís Bru, Joaquim Bilbeny, Enric Canturri i Miquel dels Sants Cunillera. A les 11 de la nit, la segona columna trepitjava l'andana de l'estació amb un aco-

lliment efusiu per part dels ciutadans. Companys, amb Ventura Gassol i Martí Rouret i els mossos d'esquadra arribaven un xic més tard, en un veritable bany de multituds que fins i tot trencava el cordó de seguretat i s'atansava a saludar el president. Dos combois foren els preparats per transportar tots els voluntaris. La columna Francesc Macià sortiria cap al front primerament, mentre que la Lluís Companys ho faria una hora més tard en un altre comboi ferroviari¹⁰ cap a Alcanyís, on s'hi emplaçarien totes dues: «Va ser molt entrada la nit que vam iniciar la pujada als vagons que havien de portar-nos al front d'Aragó», exposa el voluntari Pons. «Llavors va fer cap el president de la Generalitat, Lluís Companys, que ens va fer una arenga electrizant. Prop de la mitjanit el tren començà a esbufegar i a poc a poc deixà enrere Barcelona. On ens porten? (...). Vam aturar-nos en una estació que es deia Puebla de Híjar. Allò era Aragó (...) Ens ordenaren que canviéssim de tren i vam anar a un altre que hi havia al costat, el que feia la ruta Puebla-Alcanyís».¹¹ Cap al migdia van baixar a terra en aquest vila, en Màrius Pons hi passaria prop de dos mesos.

Ja hem vist com el seguiment de les dues columnes serà difós pel diari *La Humanitat* i que la unitat es dotarà d'un important aparell propagandístic. Des del mateix diari es facilitaran moltes de les notícies a l'entorn de la columna. A més, un altre mitjà es posarà en marxa: *Catalunya Antifeixista, Portaveu de la Quarta Columna Francesc Macià - Lluís Companys*, periòdic de guerra amb articles que donaran notícia dels esdeveniments bèl·lics al front. En aquest diari hi intervindrà el comissari civil, Joan Moles, el mateix corresponsal de *La Humanitat* Salvador Massot, el corresponsal de *Treball*, E. Vilanova, el cap de sanitat de la Columna J.M. Benavent i altres reporters i periodistes com el corresponsal del *Diari de Tarragona* M. Comes, el de *La Publicitat* J. Grau, el de *Solidaridad Obrera* L. Calvet i el del *Diluvio* J. Velilla. El cap del butlletí era en Lluís Capdevila, comissari de premsa de la columna i qui també signarà algunes de les cròniques

9 Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. Crònica Diària de la Generalitat. Dia 5 de setembre de 1936.

10 BRUSCO, R. (2003): *Les milícies antifeixistes i l'exèrcit popular a Catalunya*. Editorial El Jonc, Lleida. Pàg. 94.

11 PONS, M. (2005): *Op. Cit.* Pàgs. 19-20.

9 setembre 1936

L'Acció, el diari d'Esquerra de Terrassa, es feu ressò de l'allistament de 140 militants a les columnes Macià i Companys. BCT

ESTEM A LA POS-TA DEL FEIXISME

El que porten els dies

Tonalitats del moment

Es torna a experimentar el sentit de responsabilitat observat pels partits polítics de classe, en allò que fa referència al seu rol de masses que ha de ser de la revolució social.

Repetidament llegim manifestacions dels seus lectors més entusiastes, fins en el sentit de que el feixisme, en l'actualitat, és una classe social que ha de desaparèixer.

Una promissió dels dirigents d'aquests partits socials està en el fet que l'Esquerra, també s'ha comprometida en tota responsabilitat de responsabilitat.

Tantmateix els moments actuals no són pas per a fortificar al partit. Són moments en què a més de continuar amb la guerra civil ens hem de preocupar més que mai de la revolució social. És per això que, mentre es realitzen totes les tasques de la revolució social, no per propi interès, sinó per la manca de cooperació dels mateixos que passen a considerar per sempre al partit, fins a l'últim per sempre també.

Aquest any, aquesta campanya, aquest sentit de responsabilitat de responsabilitat. Tantmateix ens hem de preocupar més que mai de la revolució social i amb ella hem de fer la guerra.

El fet d'actuar en moments que l'Esquerra que es combat, en tant mateix, tant per la política social, com per la política social que es fa, és un fet que ha de ser considerat amb molta atenció. Perquè en la política social no es pot obviar l'activitat del militarisme i social a política, sinó que deu actuar a l'interès de la nostra revolució, sinó fidel de la nostra.

Es planteja que s'hagi d'actuar en un pla de feix, perquè així l'Esquerra pot ésser més efectiva, més efectiva i més activa, perquè així ho és amb l'assassinat de tots. I així que mentre la revolució social és tot el feixisme perquè hi podrà ser, però així com la nostra, així efectiva i perdurable.

A algú li semblaria bé de fer aquesta campanya sobre l'activitat política-social. Si ho veu pas. Tantmateix la Feixisme social de Catalunya i la Feixisme social. Es trobaran les nostres revolucions i les nostres a estar més fortes en aquell país, com ho veiem a Portugal i altres països.

Així ho és — i no ho oblidem — perquè és difícil aconseguir amb aquesta idea que veiem a més de la política, d'altres que de valor de política observem.

Cal un objectiu que l'Esquerra que es tot el feixisme pot ésser efectiva, però ens ens hem de preocupar més que mai de la revolució social, i així ho és amb l'assassinat de tots. Per això, en tota forma de cooperació de tots.

A Portugal s'ha aplegat la tripulació de dos vaixells de guerra: L'avis "Alfonso Albuquerque" i el contratorpediner "Daho". Ho han fet contra la dictadura d'Oliveira Salazar. A Lisboa ha estat decretat l'estat de precaució...

Recordaran els lectors que un nostre col·laborador dels dies d'aquestes mateixes pàgines, el passat dijous, que a Itàlia s'espera només la guerra que abrundi el moviment antifeixista...

A Alemanya l'agitació està en latència, i de seguida es mostrarà potent i triomfadora...

L'exemple d'Espanya serà seguit arreu, i la bèstia sinistra s'efondrarà per tota la terra que trepitja

Mentrestant, a tots els fronts les nostres forces han reprès una energica ofensiva

Cent quaranta companys d'E. R. de C. al front d'Aragó, entre les columnes Macià-Companys

A l'hora de la partida, els nostres germans terrassencs ens encarregaren fèrvidament saludèssim de part seva el republicanisme local

Partiren animadíssims, i sobretot amb ganes de lluitar i vencer

Els milicians d'E. R. regressaran afavorits per la sort, i amb la millor guerreria

Així ho és, amb la ajuda a Terrassa, que els companys milicians d'E. R. de C. que es troben

una a més que porten la marxa a l'assassinat de tots, immediatament forta campanya

algunes d'elles, amb el d'E. R. de C. que es troben a més que porten la marxa a l'assassinat de tots, immediatament forta campanya

Lladró... i feixista, que més mala cosa ja no podia ésser-ho

Aquesta és, política i militar, una campanya a més que porten la marxa a l'assassinat de tots, immediatament forta campanya

El propietari del diari és

També es pagà el regal de la guerra a més que porten la marxa a l'assassinat de tots, immediatament forta campanya

El fet és que els nostres partits, pagarem a més que porten la marxa a l'assassinat de tots, immediatament forta campanya

en el front, a més que porten la marxa a l'assassinat de tots, immediatament forta campanya

Així ho és, amb la ajuda a Terrassa, que els companys milicians d'E. R. de C. que es troben

una a més que porten la marxa a l'assassinat de tots, immediatament forta campanya

a *La Humanitat*. *Catalunya Antifeixista* es feia a Alcanyís i van sortir publicats quatre números, el primer el 9 de gener de 1937 i el darrer l'abril del 1938.¹² També un altre element de difusió, aquest cop de la mateixa Esquerra Republicana de Catalunya, s'afegirà com estri de la propaganda de la columna i de la lluita vers el feixisme. I així, tenim notícia que el 24 d'abril de 1937 Ràdio Esquerra a Rambla de Catalunya 26, la caserna del partit, tenia previst emetre al vespre un concert a càrrec de la banda de la ja Divisió Macià-Companys i demanava que es pogués fer a l'emissora de Ràdio Associació de Catalunya amb la finalitat d'aconseguir una millor acústica.

Com era força usual la premsa i els mitjans de comunicació jugarien un paper fonamental a l'hora de donar a conèixer —sempre amb el filtre de la censura—, la trajectòria i la vida operativa al front de la columna. Altres mitjans propagandístics de la premsa catalana del moment seran el *Diari de Barcelona*, vinculat a Estat Català, i el setmanari de les seves Joventuts *Som*, molts dels quals es trobaran integrats a la Columna Macià-Companys. Igualment, hem de parlar d'altres publicacions relacionades amb la columna, en primer lloc la vinculada al 527 batalló de la 132 brigada, anomenada *Claror*. El seu primer número sortiria el Nadal de 1937. Per acabar, esmentarem que la revista *Moments*. *La revista del nostre temps* també publicarà el 1938 «Catalans al front», amb un article dedicat a la 132 brigada.¹³ Així doncs, per una banda trobem les publicacions internes de les mateixes unitats i destinades als combatents, sense deixar de banda les publicacions periòdiques adreçades al públic en general i relacionades amb les formacions polítiques de les unitats catalanes.

Les dues columnes sortides de Barcelona i organitzades a la mateixa capital s'adreçaren en plena nit cap al Baix Aragó. La tasca organitzadora de reclutament, de formació de centúries, l'equipament logístic i la dotació de quadres professionals ens fa pensar en la bona coor-

dinació dels seus comandaments, una entesa entre càrrecs polítics, de partit i també de militars al servei de la legalitat republicana. Al marge de la necessària intendència, l'allotjament i facilitar amb pocs mitjans alguns uniformes improvisats, hem de comentar que durant aquells primers dies, la columna no disposava d'armes, especialment de fusells, per a tots els seus voluntaris. Les dues columnes doncs, a diferència de moltes altres sortides de Barcelona, restaven sense armes fins el seu establiment al front, com recorda el cap de centúria Víctor Torres. Aquest greu problema però es resolgué de manera parcial més endavant, un cop desplegats a la immediata rereguarda, en concret a Alcanyís. Un integrant de la unitat, en Miquel Morera, voluntari amb 16 anys i, qui acompanyà el seu pare Lluís Morera Argullol com armer al front, ens dóna testimoniatge d'aquest fet endèmic: «Vàrem estar un mes i mig a Alcanyís i després vam anar a Montalbán, més a prop del front de combat. La Columna Macià-Companys estava molt mal equipada i els armers anàvem a les trinxeres a revisar les armes». Miquel Morera ens narra l'arribada a Alcanyís, que serà en aquells primers dies la base d'operacions de la columna sota les ordres del cap d'armes i al mateix temps, pare: «En pensar en tot el que es necessitaria al front, per lògica era primordial la formació de l'armeria. Així fou com li proposaren al pare que se'n cuidés d'organitzar-la. Marxà poc després, juntament amb en Joan Velilla, cap al front de Terol, on ja eren les centúries de la columna. De moment, va muntar l'armeria al carrer principal d'Alcañiz, en un local que estava buit i que l'ajuntament posà a la seva disposició. El carrer es deia 'Fermín Galáni' en record dels herois de Jaca. Degut al seu càrrec de cap de l'armeria (tenia la graduació de tinent), el pare havia de fer molt sovint viatges a Barcelona per recollir eines, recanvis i material del parc d'artilleria de Sant Andreu. Gairebé sempre trobava algú que li demanava un favor o que li fes alguna gestió; moltes d'aquestes coses les resolvia a través de contactes amb els amics que restaven encara a Barcelona i eren de la Junta del Casal».¹⁴

12 SURROCA, R. (2004): *Premsa catalana de l'exili i de l'emigració: 1861-1976*. Generalitat de Catalunya, Barcelona.

13 FINESTRES, J.; LLADÓS, J.; REYES, M. (1997): «132 Brigada Mixta. Memòries d'un brigada. Catalans al front». *Revista El Temps*. 17 de març de 1997. Pàg. 64.

14 MORERA, M. (2008): *L'avi Miquel*. Calafell: Llibres de Matrícula. En premsa.

Terrassa, agost-setembre 1936

Milicians d'Esquerra al Raval de Montserrat,
aleshores Fermí Galan.

AHCT

Al marge però de les mancances d'armament, hem d'esmentar també dos fets que segurament diferencien la columna respecte la resta d'unitats establertes a l'Aragó. En primer lloc, la major llibertat dels militars professionals encapçalats per Pérez Salas respecte el comissari, Enric Canturri, que no interferirà en les tasques dels primers i que s'adreçarà tan sols a feines administratives i logístiques. I l'altre fet serà l'acceptació per part dels voluntaris de la jerarquia i la disciplina militars, la que correspon als veritables experts en la direcció de la guerra. A més, tot un nombrós grup de joves catalans sortiran de l'Escola de Guerra, molts d'ells llicenciats universitaris que s'integren a la columna i a la disciplina imposada pels militars de carrera arrelats al país i coneixedors com en Pérez Salas del fet català. La disciplina doncs esdevindrà quelcom assumit, així com la superioritat dels comandaments militars, a diferència de la resta de voluntaris d'altres columnes que no toleraven la jerarquia dels comandaments professionals i l'obediència a les seves files. Tot i aquestes diferències, hem de precisar que la formació de la columna seguia el model de les existents, ja que estava composta per un seguit de voluntaris integrats en diverses centúries. A més, fins i tot en els articles periodístics del moment els mateixos voluntaris de les dues columnes catalanistes són anomenats milicians.

Val a dir que la columna anirà augmentant el seu nombre de soldats de tropa al front, així com els seus efectius d'armes i altres elements de logística, arribant a reunir uns 2.000 voluntaris formats per 5 batallons amb unes 25 centúries, tot incrementant també el nombre de bateries d'artilleria fins a tres i dotar-los amb 25 metralladores i 28 fusells metralladors. Cada centúria estava encapçalada per un capità i les unitats menors eren manades per soldats de tropa catalans. El seu comandament ens explica la composició del dispositiu de la columna un cop organitzada: «Los mandos superiores a cien hombres eran ejercidos, en esa columna, por capitanes del Ejército, que tenían a sus órdenes trescientos milicianos. Las unidades inferiores estaban mandadas por antiguas clases, que pertenecían al partido de Esquerra. Esto dió lugar que, sin llegar ni remotamente a constituir unidades

138.13.

RELACION DE LOS MILICIAOS DEL GRUPO COMPARTO DE TERRASSA

Juan Escudéu Bafala.....	San Diego, 56
François Gasso Miquel.....	Sancho I. Dujol, 218
Zarola, Eduardo Sagardo.....	MADRID
Antoni Miquel Delanor.....	San Ouzar, 41
Juan Luis Moya.....	Sevete, 25
Antoni Mado Claband.....	Pisollor, 108
Julià Llor Carras.....	Jardi Carras, 189
Joa Alamyu Gualdell.....	Sevete St. Eusebi, 17
Juan Calasalt Espillas.....	Infante Martí, 55
Alonso El. Nafon.....	La Reina Vega, 53
José Solina Viana.....	Galileo, 170, lev. 19.
Baron. Maestre Bois.....	St. Carlos i Diego, 117
Juan Francisco Bernal.....	San Diego, 60
Manuel Castells Tiza.....	Sanseverad, 107
Walter Alejandro Echea.....	Infante, 150. Batzon
Manuel Bartra Elezco.....	Sevete, 115
Juan Baller Tobon.....	San Diego, 89
Miguel Benito Bernal.....	Martí Dujol, 54.

Directorio del 1.º Batallón	Sevete, 24. Agosto, 1936.

Terrassa, 24 agost 1936

Tercer full de la relació de milicians terrassencs d'Esquerra allistats a les columnes Macià i Companys. CDMH

Lleida, 1936-1939

L'històric local del carrer Blondel
de la Joventut Republicana de Lleida,
fou el centre de reclutament
de la militància d'Esquerra
de les comarques lleidatanes.

AGA

del Ejército, era aquella la columna que más se parecía a una organización regular. Tenía nombrado un delegado civil; pero éste sólo intervenía en los asuntos administrativos. Todo lo concerniente al mando militar, lo ejercía yo sin cortapisas de ningún género». Creiem que les antigues classes que anomena Pérez Salas no eren altres que veterans catalanistes que havien estat a la Legión, com ens explica en Joan Sales, qui cita a un d'aquests caps, el capità Gordó, bidell i antic legionari. El principal responsable de la columna també subscriu: «Si todas las fuerzas del frente de Aragón hubiesen tenido análoga organización, aunque, repito, distaba mucho de ser la militar, otro hubiera sido el resultado de la contienda».¹⁵

Les dues columnes s'establiran a Alcanyís el 9 de setembre. I l'endemà *La Humanitat* donava notícia de l'arribada d'aquestes al Baix Aragó gràcies al cronista Salvador Marcet, qui relatava èpicament el voleiar de les banderes catalanes en terres aragoneses. Segons el mateix redactor de l'article els comandaments Pérez Salas i Bosch van ser rebuts pel comissari civil capità Font. També un dels voluntaris, el cap de centúria Víctor Torres, recorda la bona acollida dels habitants d'Alcanyís a uns joves catalans exaltats pel comiat rebut a Barcelona i per l'emoció de l'aventura militar. Amb les columnes també s'hi trobaven Artemi Aiguader i Joan Moles com a comissaris civils. L'arribada coincidia amb l'enterrament d'un milicià de la CNT, comitiva que s'ampliava improvisadament amb alguns dels voluntaris nouvinguts de les dues columnes i que participarien en el mateix enterrament. Tanmateix, hem de tenir present que aquella rebuda efusiva dels vilatans d'Alcanyís responia essencialment a la seguretat que els proporcionaven els voluntaris catalans de la columna, ja que en les setmanes anteriors alguns elements armats mantenien atemorits un important nombre de civils aragonesos.

Establerts el milicians a la vila amb l'ocupació d'algunes de les cases abandonades i d'altres habitades, l'endemà dia 11, tenim notícia que les columnes Macià i Companys celebraven l'Onze de Setembre amb cants de *L'Emigrant* o *Els Segadors* i que degut al constant flux de volunta-

ris i centúries es creava una tercera columna anomenada Generalitat. Una altra informació del front d'un cert resò propagandístic feia esment a l'ascens a alferes d'una milicià, Rosa Domènech, pel seu comportament al setge de Belchite. La crònica relatava com la Rosa, infermera voluntària, havia estat protagonista d'un episodi bèl·lic durant un atac a Belchite des de les posicions de la Zaida, passant tota la nit al ras davant les trinxeres enemigues, una gesta sens dubte «èpica», pròpia de la propaganda del moment. Aquell dia 12 de setembre també s'informava que la unitat havia estat reconeguda com a quarta columna al front d'Aragó. I finalment també s'anunciava la creació de la publicació *Catalunya Antifeixista* per part de diversos corresponsals de *La Publicitat*, *La Humanitat* i *Solidaridad Obrera*, amb en Lluís Capdevila com a principal responsable.

Mentre tant, a la rereguarda Esquerra Republicana de Catalunya portava a terme un míting el 13 de setembre, on els seus líders haurien d'explicar les orientacions del mateix partit dins el govern als seus afiliats. El lloc adequat va ser el *Price*,¹⁶ amb assistència a les 11 del matí del president Companys i del president del consell Casanovas, a més del conseller de Cultura Gassol, l'alcalde Pi i Sunyer i d'altres representants del partit. L'acte fou presidit pel diputat i director general de Treball Joan Tauler.

Hem d'afegir també que malgrat la nova columna anomenada Generalitat no va reeixir, l'arribada de voluntaris d'Esquerra Republicana no s'aturava. I així, coneixem que des de l'Hospitalet hi marxava el cap de la centúria d'aquesta localitat Laureà Lorca acompanyat pel president d'Esquerra a Collblanc, Amadeu Llorenç. D'altres grups catalanistes, com el del barceloní Jordi Pou, que havia passat la nit del 19 de juliol al casal d'Esquerra del Districte VI, al carrer Muntaner i que participà a l'expedició a Mallorca amb la Columna Volant d'Estat Català, s'integraria més endavant com a escorta d'un dels caps militars de la Macià-Companys, el tinent coronel Bosch: «El cap de grup era un cert Vilalta. Érem 17, tots d'Esquerra

15 PÉREZ SALAS, J. (1947): *Op. Cit.* Pàg. 120.

16 Inaugurat a finals de 1934, aquest edifici que esdevindrà en sala de boxa, de ball i de mitings, es trobava al carrer Casanova, 1.

Barcelona, 11 d'octubre de 1936

Casament de tres parelles de milicians
a la caserna d'Esquerra,
al Castell de Montjuïc.

JOSEP MARIA SAGARRA / ANC-FONS SAGARRA

Republicana; no n'hi havia cap d'Estat Català (...). La columna ja estava organitzada en centúries. No ens volíem dir soldats, érem centurions. A la Macià-Companys hi havia de tot; hi havia bastants aragonesos que eren de la CNT i es van inscriure a la columna. Hi havia alguna dona, però poques. Primer vam estar a Alcanyís. Dormíem a cases particulars, molt ben atesos».17 Poc després, els traslladaran fins a Montalbán, on s'emplaçaran amb els seus companys als encontorns del poble, en concret a les «*parideras*».

Mentre tant, començaven els preparatius per a la formació militar i la instrucció dels voluntaris, l'organització i enquadrament dels efectius, els quals, poc temps després tindrien oportunitat d'entrar per primer cop en combat. Precisament i gràcies a Víctor Torres, coneixem algunes dades a l'entorn de la instrucció i preparació dels futurs soldats. En Torres recull la informació facilitada per un dels comandaments militars de la unitat, Martín López Segarra, qui va participar en l'organització dels milicians i cap d'estat major: «Primerament, es tractava d'instruir els voluntaris en el maneig dels fusells i les armes automàtiques i en el llançament de granades de mà, però sense poder fer gaires exercicis de tir real a causa de l'escassetat de municions. També s'aprenqué ràpidament a protegir-se de l'enemic aprofitant el terreny. Al cap d'unes setmanes, el comandament s'instal·là a Montalbán (Terol) i a Alcanyís solament hi havia el personal administratiu».18

Cal parlar necessàriament d'una part important dels integrants d'Estat Català, molts dels quals ja s'havien afegit a petits grups de combatents: uns, voluntaris a l'expedició de Mallorca; d'altres a Madrid; i al mateix Aragó, bé a les Milícies Pirinenques o a la Columna Volant Catalana encapçalada pel lleidatà Antoni Blàvia i Esquirol. Aquests darrers, un nucli de components nombrós, s'integrarà a la Columna Macià-Companys. Quan aquesta unitat esdevingui la 30 divisió formada per la 131 i 132 brigades, molts dels seus integrants restaran a la 132 manada pel

mateix Blàvia. De fet, el mateix comandant lleidatà ja havia combatut en els primers moments colze amb colze amb Sebastián Zamora, cap de les forces de la columna Hilario Zamora, durant la presa de Casp. Més endavant, Blàvia passarà a comandar el 527 batalló.¹⁹ 🐦

17 CAMPS, J.; OLCINA, E. (2006): *Op. Cit.* Pàgs. 326-327. Barcelona, Laertes.

18 TORRES, V. (1994): *Op. Cit.* Pàg. 75.

19 FINESTRES, J.; LLADÓS, J.; REYES, M. (1997): «132 Brigada Mixta. Memòries d'un brigada. Catalans al front». *Revista El Temps*. 17 de març de 1997. Pàg. 68.

Front d'Aragó, serra d'Alcubierre, novembre 1936

Milicians d'Esquerra de la Columna Macià-Companys.

LLUÍS TORRENTS / AGA

Primeres operacions a l'Aragó

4

Durant els mesos d'agost i setembre les columnes catalanes prenen posicions al llarg del front aragonès. Bàsicament podem esmentar que aquestes forces heterogènies havien aconseguit conquerir un territori que equivalia a prop de la meitat de tot l'Aragó i s'apropaven a les tres capitals. Enfront, l'enemic disposava de la guarnició de Saragossa amb un fort contingent, així com a Osca, Calatayud i Jaca, totes elles localitats favorables als revoltats. Amb tot, aquestes forces no es decideixen en els primers moments a prendre la iniciativa i avançar i cedeixen davant l'empenta poc organitzada de les Milícies. Sí és cert, però, que mantindran una línia de resistència a l'entorn de la capital, Saragossa, així com de la frontera geogràfica marcada pel riu Gállego, punts clau per a la defensa del sector aragonès.

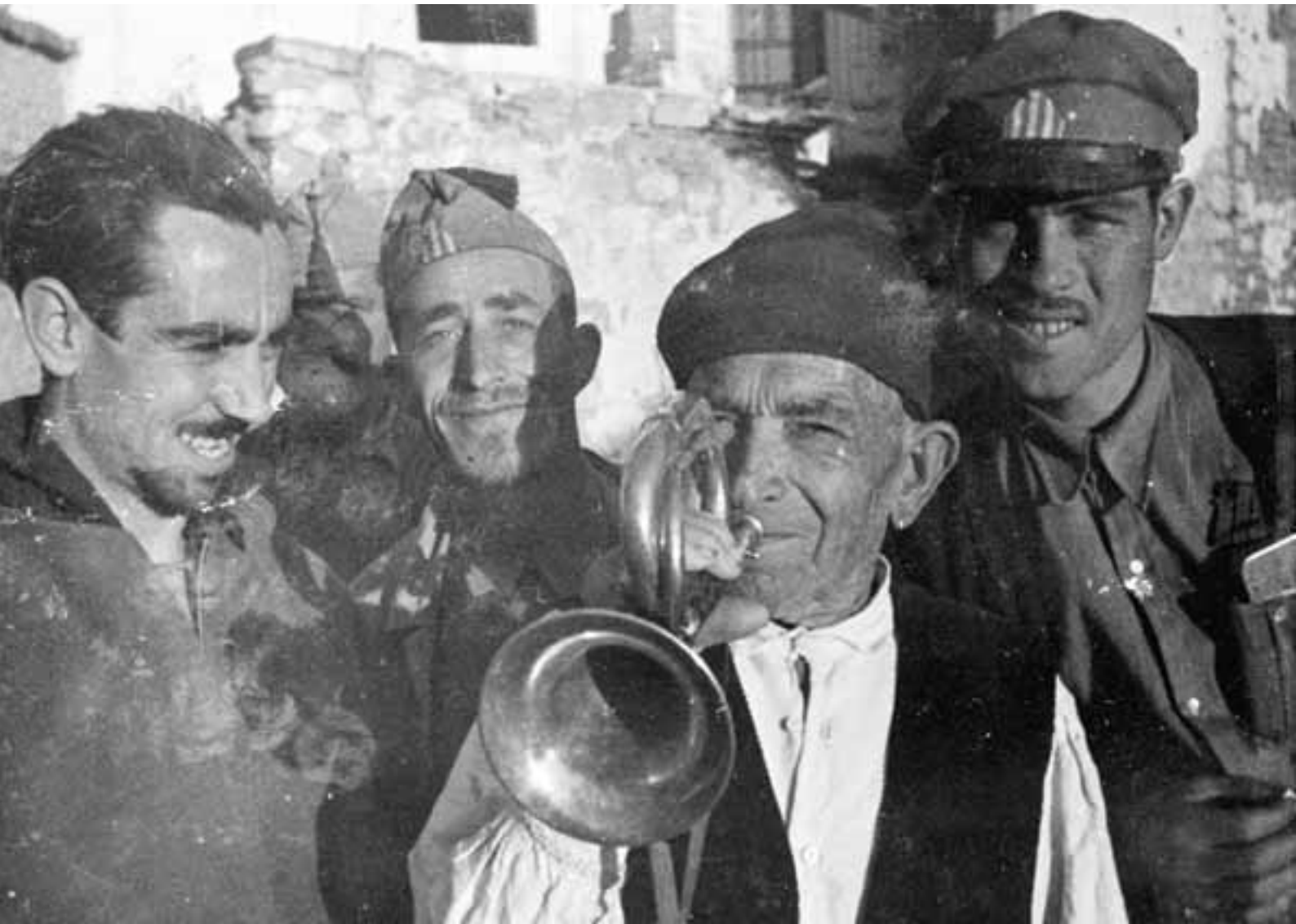
Al sector d'Osca-Pirineus, on actuava la 3a columna amb el coronel Villalba, assetjava aquesta capital amb efectius formats per la Columna Ascaso. Com a unitats subordinades intervindrien en aquest sector la Columna Pirinenca, la Columna Lenin i tres columnes més confederals: Veinte de Julio, Aguiluchos i Roja y Negra. A la zona centre, s'emplaçava la 1a columna, la Durruti amb la Carles Marx emplaçada entre Osca i la Durruti, amb centre a Tardienta. Al sud de l'Ebre hi trobem la 2a columna, la Ortiz al llarg de les localitats de Casp i Alcanyís. Juntament amb aquestes forces, també existien unitats militars republicanes, com les del Batalló de Muntanya núm. 1, a més d'una altra columna constituïda a Tarragona amb forces del Regiment d'Almansa, així com el grup del capità Zamora, totes elles emplaçades al sud de l'Ebre.

L'anomenada circumscripció Sud, al Sector Sud, era la que ocupava la Columna Macià-Companys que s'estenia des del front de Terol amb seu a Montalbán, a la vora del riu Martín, tot i que el seu desplegament inicial havia estat a Alcanyís a uns vuitanta quilòmetres del front. Montalbán, més propera a la línia de combat, era municipi d'uns 2.000 habitants situat a uns 70 quilòmetres al nord-est de Terol i a més de 100 al sud de Saragossa. Era una vila dedicada exclusivament a la ramaderia i l'agricultura, dominada pel massís calcari de La Muela, amb un cim de més de 2.000 metres. El militar Vicenç Guarner

Front d'Aragó, setembre 1936

Milicians d'Esquerra de la Columna Macià-Companyys
amb veïns d'un poble aragonès.

ANC-FONS GENERALITAT DE CATALUNYA (SEGONA REPÚBLICA)

ens proporciona algunes dades del dispositiu de la columna: «Des del Comitè de Milícies l'encaminàrem cap a la regió de Montalbán, amb la missió d'enllaçar amb les forces que, procedents de València, atacaven Terol, i de salvaguardar les mines de carbó d'Utrillas».¹

El conjunt de forces catalanes implicades a l'Aragó es trobava davant un enemic menys nombrós però superior pel que fa a organització dels seus mitjans i efectius, atès que les forces en mans dels revoltats conservaven la 5a divisió de la regió militar, amb un regiment de carros de combat, el número 2, un batalló de pontoners i un grup de la DCA o defensa antiaèria.

Malauradament, la situació a la rereguarda més propera al front, a les viles immediates, no devia ser pas fàcil per als voluntaris de la Macià-Companys. L'establiment no fou massa positiu, no pel fet de trobar-se prop del front, sinó més aviat per haver de situar-se en una base d'operacions dominada fins aquells moments per la violència d'alguns elements que fins i tot arribaven a disparar contra els mateixos membres de la columna. Així doncs, la germanor i la fraternitat, —molts catalans voluntaris de les columnes anarquistes eren masovers, pagesos o treballadors, els menys afavorits de tots— s'esvaïa en alguns moments crítics. Un integrant de la columna, en Màrius Pons així ho explica: «A la mateixa Alcanyís, de nit, no sortíem de casa. En realitat, no podíem fer-ho. Explicaré el perquè: a la ciutat hi havia la seu del Comitè d'Aragó, Navarra i La Rioja de la CNT-FAI. La nostra columna, formada per Esquerra Republicana, era considerada quasi de dretes, la qual cosa provocava recel en els anarquistes. Sovint ens disparaven els seus franc-tiradors amb tir directe, i per aquesta causa va haver-hi més d'una dotzena de morts entre els nostres a les rodalies d'Alcanyís». Per bé que l'acolliment dels vilatans va ser efusiu i hospitalari, la situació no va esdevenir molt tranquil·la per alguns voluntaris nacionalistes, els quals a més de lluitar contra els revoltats, hagueren de protegir-se de les bales a la mateixa rereguarda, tot evidenciant que alguns dels agressors a més de fer la guerra contra

el feixistes, també en feien una altra de caire particular, una guerra revolucionària de classes.² A més a més i com ens relata el mateix Màrius Pons, la seva centúria era de metralladores, «però que com que no teníem material no podíem anar al front. En realitat, no vam poder anar-hi fins el 15 de novembre de 1936». En Màrius va ser allotjat en cases d'Alcanyís: «Els alcanyissos, com en dèiem nosaltres, ens van rebre amb molta satisfacció, fins al punt que moltes famílies van presentar-se a oferir-nos acolliment a la mateixa estació de tren. Nou companys d'Arbeca i jo mateix vam anar a una casa on ens van tractar realment com si fóssim de la família».³

Com hem esmentat, la capital del Baix Aragó, Alcanyís, serà la base d'operacions de les dues columnes catalanes, amb l'establiment en els primers moments de tots aquells cossos necessaris per al funcionament de les unitats de combatents. Un dels protagonistes en aquells dies, Miquel Morera, ens descriu l'ocupació de la vila: «A Alcañiz estava la Plana Major de la Columna i el Parc d'Automobilisme així com els abastaments que eren a l'església del Carmen (precisament l'església reproduïda al Poble Espanyol de Montjuïc representant Alcañiz).

El Parc d'Automobilisme passà a tenir ben aviat el nom de «Cos de Tren de la Columna Macià-Companys i, finalment, de la 30 Divisió en quedar format militarment l'Exèrcit Popular de la República. Per tal de facilitar els moviments, es va traslladar tot seguit a Calanda i Alcorissa ja que estaven més a prop de les línies de foc i, també, de les tropes desplegades de la Divisió». Miquel també ens explica com arribà a pertànyer a la columna: «Per iniciativa del pare i a satisfacció meua, va decidir que jo també m'allistés voluntari a les milícies anti-feixistes i anés a fer d'ajudant d'armer a les seves ordres. Així va ser com un dia d'octubre del 1936 vaig començar la més gran aventura de la meua vida. Després de l'allistament previ a

2 Val a dir que d'incidents puntuals o provocats per integrants dels comitès establerts a localitats properes al front com a Barbastro o Graus, amb membres d'altres partits polítics o sindicals van ser prou habituals en aquests primers moments a l'Aragó, com tindrem oportunitat de comprovar.

3 PONS, M. (2005): *Op. Cit.* Pàg.20.

1 GUARNER, V.(1980): *Op. Cit.* Pàg. 141.

Front d'Aragó, setembre 1936

Milicians d'Esquerra de la Columna Macià-Companyys
amb veïns d'un poble aragonès.

ANC-FONS GENERALITAT DE CATALUNYA (SEGONA REPÚBLICA)

la Caserna, un dia de molt de matí sortirem en un autocar ple de gom a gom cap el nostre primer destí: Alcañiz. Allí ens quedarem alguns, mentre que d'altres seguiren per a incorporar-se a les unitats on estaven destinats.

Tots anàvem vestits de paisà. A Alcañiz ens donaren un parell d'uniformes caqui i la resta de l'equip. De moment, res d'armes, doncs ni les necessitàvem llavors, ni en tenien gaires, totes les disponibles estaven a primera línia».⁴

Morera serà instal·lat a Alcanyís gràcies a l'amistat del seu pare amb el pregoner del poble, Andrés Grau, qui es va encarregar de proporcionar-li allotjament, concretament a casa seva. Grau vivia amb la seva família a les dependències del teatre i el jove aprenent d'armer fou instal·lat al camerino dels artistes. L'armeria de la columna va ser emplaçada al carrer principal, en aquells moments anomenat Fermín Galán, als baixos. Per menjar anaven tots a la Fonda Morera, que es trobava a la plaça davant de l'església, una de les places més boniques d'aquells indrets, amb l'ajuntament i la Llotja. Gràcies al seu testimoniatge també sabem que en el moment de la seva arribada «ja vaig trobar el pare com a Cap de l'Armeria i, d'ajudants, en Ramon Parés, de Sabadell; en Joan Velilla, el meu amic; en Josep Estruch; en Joan Escofet, de Terrassa, i potser algú altre que ara no em ve a la memòria... El fill d'en Parés em va explicar que el seu pare li digué que ell va anar a parar a l'armeria perquè als primers combats que tingueren al front s'espatllà molt d'armament i ell va arreglar tot el que va poder gràcies al seu bon ofici de mecànic. Ateses les seves aptituds per a fer d'armer, va ser recomanat per a ésser traslladat, juntament amb en Joan Escofet. L'un i l'altre eren molt bons ajustadors mecànics».⁵ A la fonda Morera, anaven a menjar tota la oficialitat de la columna, entre aquests, el mateix tinent coronel Pérez Salas, el comandant Barber, cap d'Estat Major i també el comandant Invernón. L'estada d'en Miquel, el més jove de tots, a qui anomenaven «el nano», «l'armerico» o «el Miguelico» durarà uns quatre mesos a Alcanyís, per més endavant passar l'armeria i tot

el personal a Montalbán, més a prop de la línia de foc. I el mateix succeirà amb el Cos de Tren i l'Estat Major, més immediats al front on es trobaven els combatents i que restarà estabilitzat a Rillo - Pancrudo - Venta del Diablo - Portalrubio - Vivel del Rio - Segura de los Baños - Maicas - Huesa del Común.⁶ Pel que fa a la 132 brigada hem d'esmentar que les seves forces, en un primer moment s'escamparan al llarg dels subsector comprès entre les poblacions de Cervera del Rincón i Armillas, per més endavant ocupar Pancrudo.

Les relacions dels combatents de les columnes Macià i Companys amb els habitants del Baix Aragó i de la capital, Alcanyís, van esdevenir cordials i amistoses des del primer moment. La convivència no fou gens difícil i s'entaularen relacions d'amistat que perduraren fins i tot després de la guerra. Sens dubte, accions com les de respectar i protegir el patrimoni de la vila, viure sota un mateix sostre i d'imposar una certa normalitat tot i l'ocupació militar davant la força de les armes d'alguns exaltats, ajudà a mantenir un bon ambient entre civils aragonesos i militars catalans. Es donaren casos com el del mateix Lluís Morera, pare d'en Miquel, qui aconseguí protegir l'església del Carmen d'Alcanyís davant alguns individus anarquistes que pretenien destruir-la. La seva preservació en permetrà esdevenir l'indret per emplaçar-hi la intendència de la Columna Macià-Companys. Com hem ja esmentat, més endavant una part de la columna serà traslladada a Montalbán on els seus integrants, concretament els responsables de l'armeria van ocupar la millor casa del poble, al carrer Major 26, convivint amb la Sra. Marzo, viuda amb tres fills i on s'hi allotjà en Miquel Morera amb el seu pare, l'oficial de correus i en Joan Velilla. També a la fonda de la comandància emplaçada a Montalbán, s'instal·là per primera vegada en tot el poble, la primera de les cases amb aigua corrent.⁷

Mentre s'estableix la columna al llarg de les seves posicions defensives i comença a organitzar les seves unitats i comandaments al front, a la rereguarda el govern cata-

4 MORERA, M. (2008): *Op. Cit.* Pàg.14.

5 *Ibid.* Pàg. 16.

6 *Ibid.* Pàg. 16.

7 *Ibid.* Pàg. 17 i 23.

Alcanyís, 20 setembre 1936

Vista del poble des de la plaça de Santo Domingo.

Al fons l'excolegiata de Santa Maria la Mayor.

AGUSTÍ CENTELLES / CDMH

là endegarà un seguit de mesures encaminades a millorar la situació militar. El dia 27 de setembre es constituïa nou govern, amb tres representants de la CNT, mentre Esquerra ocupava tres conselleries, entre elles la d'Interior (Artemi Aiguader), el PSUC n'ocupava dos i el POUM una. El tinent coronel Díaz Sandino a més de continuar com a Conseller de Defensa, era ascendit a coronel. Aquesta nova formació de govern comportava l'acceptació per part de la CNT de la seva implicació en el govern però al mateix temps també donava un cert impuls de caràcter normalitzador respecte els anteriors mesos. Una de les primeres mesures era precisament encaminada a dissoldre el Comitè Central de Milícies Antifeixistes i reorganitzar la Conselleria de Defensa, on el tinent coronel Guarner cessava com a secretari general de defensa i era nomenat Cap de la secció tècnica d'operacions, que encapçalaria l'estudi, proposta i la tàctica per a desenvolupament de les operacions militars al front, el nomenament dels caps militars i comissaris civils, l'organització de les milícies i la compra d'armes. Les decisions que es prenia al front les exercia una Delegació per al front d'Aragó de Sariñena on figuraven deu membres, dos per a cada un dels representants dels partits majoritaris: Esquerra, CNT i PSUC; i un pel POUM, Acció Catalana i Unió de Rabassaires. El desè i últim era el tinent coronel Guarner.

Dos dies més tard, el dia 29 de setembre el nou govern, en reunió del Consell de la Generalitat, prenia ja un seguit de mesures encaminades a portar a bon terme les operacions al front. El Conseller de Defensa Díaz Sandino afirmava que havien estat estudiats alguns aspectes, com la mobilització de les classes de tropa —sergents, sots-oficials, apuntadors, etcètera. S'acordava crear una nova escola d'aviació, mobilitzar els pilots civils i al mateix temps decretar la instrucció militar obligatòria.⁸ Pel que fa a les directrius que implicaven encara de manera més directa el front, el 23 d'octubre una delegació formada pel capità Josep Guarner i el tinent Bosch Biosca estableix l'Es-

tat Major del front de l'Aragó a Sariñena. El responsable de l'esmentat Estat Major serà el capità Ricardo Clavería Iglesias. Les funcions d'aquest Estat Major van començar amb la creació d'un grup d'unitats de fortificació i obres del qual en foren responsables tres enginyers militars, entre ells Miguel Ramírez de Cartagena, amb dos arquitectes, dos aparelladors i dos tècnics del ram de la construcció. A més les tasques d'organització de l'Estat Major per a les operacions a l'Aragó es van complementar amb la constitució d'un grup de transmissions i senyals del qual en fou responsable l'enginyer de telecomunicacions Sánchez Cordobés i s'impulsà el càrrec de responsable de municions de les Indústries de guerra amb el nomenament de Marià.

Sens dubte, totes aquestes disposicions suposaven un intent de normalització de la situació, encaminada a resoldre els problemes que existien per aconseguir unes forces efectives a l'Aragó. Així mateix, el 28 d'octubre es publicava un nou decret adreçat a la militarització de les milícies catalanes i el 31 es mobilitzaven les quintes de 1932 a 1935. També a finals de mes es creava una nova disposició que ordenava la immediata recollida d'armes en poder dels particulars, tot intentant resoldre el greu problema de la manca de fusells al front i l'enorme quantitat d'aquests a la rereguarda.

En definitiva, els canvis en el govern i en la direcció militar, així com les noves disposicions estaven condicionades per la situació al front i a la rereguarda, en un context certament desastrós i responien a la necessitat d'un gir copernicà. Quelcom que palesa aquests problemes és l'acta de la reunió dels comandaments del front d'Aragó el dia 13 d'octubre de 1936 a Sariñena, pocs dies abans de l'aplicació de totes les mesures i decrets del govern. D'aquesta trobada, en tenim la transcripció íntegra, on hi participen els militars Felip Díaz Sandino, del Barrio i Vilalba, a més dels líders de les columnes Ortiz, Rovira, inclosos Durruti, García Oliver i, fins i tot el comissari de la Columna Macià-Companys, Joan Moles. Aquest document excepcional, amb les declaracions de tots els seus participants, evidencia els nombrosos obstacles i inconvenients per al bon funcionament de les accions militars;

⁸ Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. *Crònica Diària de la Generalitat*. Dia 29 de setembre de 1936.

Alcanyís, 20 setembre 1936

Milicians de la Columna Macià-Companys amb el redactor en cap d'*Última Hora*, Josep Roig i Guivernau, a la Fuente de los 72 caños, al parc de la Glorieta, zona d'esbarjo a la llera del riu Guadalop.

AGUSTÍ CENTELLES / CDMH

l'intent de creació d'un comandament únic i un Estat Major conjunts per tots els sectors on operen les unitats; la persecució i reticències d'algunes columnes vers la direcció del militar professional coronel Villalba; la idoneïtat per fer-se càrrec del front el comandant Reyes; la situació a Madrid, a punt de caure, amb les implicacions militars que aquest fet pot comportar al front d'Aragó. Amb tot, hi haurà altres qüestions encara més delicades i compromeses evidenciades durant els parlaments d'aquella important reunió, com l'establiment de la disciplina al front, el divorci entre aquest i la rereguarda i, per damunt de tot, la manca d'unitat de totes les forces polítiques i sindicals amb els militars professionals. Així, Díaz Sandino exposarà que «hemos creado un mando único y para crear este mando único, hemos creado un Comité, un Comité en el frente, supeditado al Comité de las Milicias. Tot seguint les seves paraules caldrà adormecer las disensiones de las organizaciones obreras, donat que se está levantando la retaguardia contra nosotros».⁹ Durruti per la seva banda, suscriurà les idees de Díaz Sandino per aconseguir fer front comú: «La gran tragedia es que la retaguardia no ha tomado en serio la guerra y ha tenido que ser ante las noticias alarmantes de Madrid y las del frente de Aragón, que ha hecho reconocer que la victoria está en peligro. Yo no quiero recibir más golpes de teléfono a la una y a las dos de la madrugada, diciendo que aquel pueblo se ha levantado, que aquel otro también. Yo entiendo que ha llegado el momento de tomar en serio la guerra y cuando hablo de retaguardia, hablo desde el primer pueblo que está en la retaguardia de la avanzada hasta la plaza de Cataluña». El líder anarquista donarà suport a la iniciativa dels militars: «Anoche mismo estábamos preocupados estudiando la forma de ayudar a los compañeros como habíamos quedado de venir desde Monte Aragón a ayudar a los compañeros de la parte de aquí de Perdiguera y Lecifena. Me llamaron a la una de la mañana: - Durruti, aquí un pueblo, Barbastro. - ¿Qué pasa? Nada. Han venido doscientos aguiluchos y aquí es-

tamos todos dispuestos a armar jaleo. - ¿Qué ocurre? - Pues que ha salido de Barbastro guardia civil y carabineros y aquí se va a armar la de Dios. Les digo: - Sois unos idiotas, estamos aquí tratando de llevar trescientos hombres a la sierra, a jugarse la vida y vosotros me estáis creando dificultades en la retaguardia. Les insulté y he tenido yo por teléfono que arreglar la cuestión. Tiene que terminar esto, si no es posible, por más que nos esforcemos, si no nos ganamos la confianza de la retaguardia. Si la retaguardia no ve en nosotros los hombres imparciales, imparciales en esta lucha y que vamos a luchar nada más, y que Villalba tira de un costado, Ortiz de otro y Durruti de otro, y que en un momento de peligro no pueda decirse, vengan hombres y vengan esos diez mil fusiles que están en los pueblos -que hoy guardan allí por el temor- no haremos nada. Esos diez mil fusiles deben estar en el frente y cuando vengan más fusiles estableceremos nuestros comités y nuestra vigilancia en la retaguardia, pero de momento, todo el mundo al frente».¹⁰

Durant la reunió Durruti continuà amb el missatge conciliador i d'unitat, exemplificant la situació de malestar a la rereguarda amb els esdeveniments viscuts a Barbastro: «Aquí hay unos hombres que están bajo una lluvia de plomo y mientras tanto, otros, detrás, les están minando. No puede ser. Yo había llegado a una conclusión. Lo peor que tenemos en el frente de Aragón, donde más rencillas, más cosas hay, es en Barbastro. Barbastro es un nido de perturbaciones. De ahí salen todos los días y vienen a verme comisiones. Yo les digo: Mirad chicos, eso está en vuestras manos, resolverlo allí. Hay que solucionarlo sin zaherir a nadie. Hay que darse cuenta de la situación. Ya nos han desplazado fuerzas del Norte, como nos están desplazando fuerzas de otros sectores en el frente de Aragón. Yo los estoy viendo a cien metros apenas delante de nosotros, estamos viendo allí una cantidad enorme de gente y esperamos que nos den el achuchón. Si me preguntáseis a mí, cómo el otro día defendimos Farlete y Monegrillos, nos defendimos como pudimos, y estaba viendo el momento en el que salíamos corriendo hasta

9 Centre d'Estudis Històrics Internacionals, CEHI. Pavelló de la República. Fons Del Barrio.

10 *Ibid.*

Alcanyís, 20 setembre 1936

Plaça d'Espanya, amb l'Ajuntament i la llotja gòtica al fons,
i amb un automòbil de la Columna Macià-Comanys
en primer terme.

AGUSTÍ CENTELLES / CDMH

Fraga y que nos cogían estas dos posiciones y esto tiene que terminarse. La cuestión de Barbastro tiene que terminarse para que renazca la confianza en el frente».¹¹ Quedava clar doncs que, mentre manqués estabilitat i una certa normalitat a la rereguarda, la situació al front no podia millorar i empitjorava quan les armes a més, no estaven totes disponibles per lluitar contra l'enemic comú. Després de les paraules de Durruti, el coronel Villalba, mal vist per alguns integrants de les columnes, farà esment al problema viscut a Barbastro amb el trasllat de la guàrdia civil, tot argumentant que «debo ante todo dar una explicación de esta salida de la guardia civil. Esta salida, como otros movimientos, la hice para mandar gente a Alcubierre. Esta Guardia Civil está en Alcubierre. Si cada movimiento que hago suscita una sospecha, si cada decisión mía produce susceptibilidades, si la situación en Barbastro, que no me he metido nada en política, se va a cargar sobre mí, yo os ruego que me coloquéis en Barcelona, desde donde seguiré prestando todo mi saber en defensa de la causa común. Yo no puedo seguir en esta condición; no me he metido en política en absoluto, en nada. No entiendo de política ni sé una palabra. He tratado siempre todas las cuestiones en un plan completamente militar... I afegirà: no pretendo nada más en este asunto que con todos los elementos de juicio de que puedo disponer, con todas las fuerzas de que puedo disponer, zumbiar a los fascistas que tenemos en frente... Yo no he hecho política con nadie. Yo he alabado a la gente del POUM en la toma de Thierz, a la gente de Del Barrio en la defensa de Tardienta, y a los que se defendieron en Huerrios, y creo, y tengo la convicción absoluta, absolutísima, de que la gente del frente, a mí, me tiene cariño. A mí, cuatro muchachos de García Oliver, puramente anarquistas, me han llevado a un rincón y me han dado una copa de champán. Hoy algunos —y no quiero ni hablar de esto— que me miran con desconfianza, y por eso ruego, ruego encarecidamente, que queriendo colaborar en todo y por todo, si yo soy un perjuicio, que me coloquen en Barcelona y trabajaré en Barcelona, en lo que haga fal-

¹¹ *Ibid.*

ta. Yo sigo trabajando donde queráis con la absoluta garantía de que soy un caballero y lo he sido siempre, y con la absoluta garantía de que pondré siempre mis conocimientos y todo lo que valgo al servicio de la causa, como creo que lo he demostrado».¹² Després de les paraules de deserció i impotència del coronel Villalba, el militar del Barrio per la seva banda, responsable de la 3a columna, serà més dur en les seves afirmacions i denúncies de la situació, tot explicant que en absència de Villalba, havia enviat a Graus vint-i-cinc carrabiners per realitzar la detenció del comitè del poble de la CNT tot intentant evitar l'afusellament de disset companys de la UGT, com ja havia succeït malauradament amb el president de la UGT de Selgua, executat pel comitè anarquista d'aquesta població. Del Barrio es posicionarà amb Durruti, tot afirmant que cal desarmar la rereguarda, tot i que «los compañeros de la UGT no meten ningún lío, porque no tienen armas, porque los han desarmado los de la CNT que corren por los pueblos proclamando el comunismo libertario, fusilan a muchos compañeros de la Unión General de Trabajadores y naturalmente tiene que armarse un lío».¹³ Les consideracions de del Barrio provocaran les discrepàncies amb Ortiz, tot i que Díaz Sandino reconduirà el tema principal de la trobada: la creació del comandament únic i un Estat Major eficaç que controli la situació al front i a la rereguarda. Novament, coneixem les paraules transcrites íntegrament en l'acta per part del líder anarquista Durruti: «Es necesaria una movilización, interpretando la guerra tal como lo exigen las circunstancias. Los que protestan de la noche a la mañana se van en camión al frente. Yo me acuerdo que durante la gran guerra el pánico cundió a consecuencia de los gases, todo Cristo se ponía enfermo, y Clemenceau, dio una solución: que se hagan unas listas de los que quieran irse a París con permiso; y los cogió a todos y los mandó al frente más peligroso. Hay que tomar la guerra en serio. Que los pueblos nos dan guerra, al frente, y con armas y sin armas, todo el mundo al frente y los demás movilizados en

¹² *Ibid.*

¹³ *Ibid.*

Alcanís, 20 setembre 1936

Milicians al carrer Mayor,
amb el campanar de
l'excolegiata de Santa Maria
la Mayor, al fons.

AGUSTÍ CENTELLES / CDMH

las fábricas. Pero si no se toma en serio, nos están fastidiando». Per la seva part Joan Moles, comissari polític de la Columna Macià-Companyans, subscriurà les paraules de Durruti: «En Cataluña el Gobierno ha hecho una nueva organización, constituyendo los Ayuntamientos y suprimiendo los Comités. Esto naturalmente, no abarca Aragón, pero ahora, al crear el mando único, [¿] porqué no se pone una sección dándole cabida a una Secretaría política, donde puedan incluso entrar nativos de aquí, para crear las secciones políticas necesarias, que suplan en lo que sea los Comités, que de momento se haga como dice el compañero Durruti, para terminar con la preponderancia [?]». Durruti proposarà la creació de llistes d'hommes subjectes a la mobilització per evitar aquells individus suposadament d'esquerres «y que resulta que en su vida habían sido republicanos o socialistas. Tener una lista de movilización sin edades, y en un momento dado de peligro, al frente. Yo ahora mismo necesitaría un montón de gente para establecer una línea fuerte a la altura de Pina. Todas las fuerzas que tengo están en vanguardia, a ciento cincuenta metros del enemigo, el más lejos. No tengo gente en Bujaraloz, no tengo gente en ningún sitio. Todos los hombres que tengo están mirando a los fascistas, y las baterías, lo mismo. El mejor día, nos dan un empujón y no paramos hasta Barcelona. Aunque sea para construir trincheras, para cavar y para todo, la gente ha de ir al frente». En aquest context, Moles tornarà a intervenir, tot proposant la recollida d'armes de les poblacions de la rereguarda: «Cogiendo ocho fusiles de un pueblo, doce de otro, y así, en un momento dado se tienen cuatrocientos fusiles». Una altra de les aportacions del comissari de la columna serà la creació juntament amb el comandament únic, d'un comitè polític, que podria encarregar-se de les directrius militars aplicades a la rereguarda i no només al front: «Ya que en la retaguardia no se ha impuesto la tregua, impongamosla nosotros aquí».¹⁴ Amb tot, les discrepàncies i els retrets sorgiran novament entre Ortiz i Durruti vers del Barrio, per les operacions de la conquesta d'Osca i les d'Estrecho Quinto i Monte Ara-

¹⁴ *Ibid.*

gón, intevinent Díaz Sandino en un to conciliador i al mateix temps sincer: «Se ha nombrado el Jefe de Estado Mayor, el Comandante General de Artillería y los jefes de sector, porqué no se podían colocar ochenta jefes, porqué cada vez que se discute la cosa más nimia, habría que pasarse horas y horas; la manera de reducir las discusiones, era que figurasen en el Estado Mayor los jefes más destacados, sin pensar que fuesen de la CNT o de la UGT... Creo que la diferencia indicada entre la CNT y la UGT es tan pequeña, que llegaría, si quisiérais, a abrazaros. Por lo tanto, suscitar este problema aquí, me parece un error, y es mejor que los jefes de columna, cuando se planee una operación y se les pida su opinión, la den, por que el Estado Mayor no tenga que dar más órdenes que aquellas necesarias. De manera que no se confundan con un Comité». Les idees del coronel Díaz Sandino davant les disputes polítiques no poden ser més clares: «El general en Jefe, Reyes, o quien sea, concibe una operación y llama al Estado Mayor, que es absolutamente técnico, absolutamente militar. Bien, para el asunto político, vamos a nombrar a tres señores. Se dice, aquí no se mueve una rata, al que se mueva, se le coje y se le fusila o se le lleva al frente. Esta es la única manera de llevar la guerra a cabo, con eficacia; pero si vamos a estar los unos por aquí, y los otros por allá, va a resultar luego que nos zumben los enemigos de todos. Porque ahora, el resultado, a mí tanto me da. A mí, no me darán más que una vez; todo se acaba en Sandino; de mí no se preocupa nadie más. Pero para vosotros es distinto, es distinto para vosotros y vuestros ideales, y vuestras organizaciones. No es el peligro personal, es el peligro de la institución y la idea que se derrumba. Es el momento en el que teneis que dejaros de estas cosas y poner todo el interés y mejores deseos para llegar a la resolución de este problema. Y creo, que eso, lo mismo Reyes, o el que sea, ha de estar libre de estas preocupaciones y de las cuestiones internas de los pueblos; donde pase algo, se va y se les dice que no puede pasar nada, así se ha encargado a la mujer del presidente del Comité, y se va allí, como fueron a Molins de Rey el otro día, como fueron Aurelio Fernández y Comorera, donde se había declarado el estado de guerra y ha-

Alcanyís, 20 setembre 1936

L'alfères Rosa Domènec conversa amb un milicià de la Columna Macià-Companys, a la plaça España.

AGUSTÍ CENTELLES / CDMH

bían ido centurias de la CNT y de la UGT y les obligaron a que se abrazaran y esa es la única política que se debe tener en el frente y en la retaguardia. Vosotros veréis que es lo que preferís; por muy disgustado que se esté, por muchas cosas que tenga uno que olvidar, hay que olvidarlo todo, o adormecerlo».¹⁵

La reunió continuà amb altres qüestions relacionades amb la vida al front i a la rereguarda. Semblava com si tots els guanys aconseguits menys de dos mesos abans amb la victòria del 19 de juliol, haguessin estat perduts per la manca d'unitat i organització. Així, el líder sindical García Oliver continuà exposant que per progressar calia reconèixer els errors de totes les parts, mentre l'abandonament de la vila de Leciñena obrí el debat a l'entorn de l'arribada de suficient material de guerra i de l'acord que el municionament i l'avituallament de les columnes havia de dependre exclusivament de l'Estat Major conjunt. També de les necessitats del recolzament i l'emplaçament i utilització de l'artilleria, que havia de dependre del seu cap responsable militar, Botet. Tot calia que depengués de l'Estat Major, segons Ortiz i els altres líders. El tema final, l'exposava Pérez Salas, qui s'estranyava que els milicians sol·licitessin baixes definitives, quelcom impensable en un exèrcit professional. La solució que aportava el cap de columna Ortiz era donar de baixa el soldat que demanés la baixa definitiva, treure-li l'equipament i posar-lo a fer trinxeres. Finalitzaven la reunió a les 14.30 hores, quan García Oliver i el coronel Villalba dialogaven sobre les repercussions internacionals del conflicte. En paraules del líder sindicalista: «Yo no soy militar, pero creo que en la guerra civil se trata de conquistar provincias, cuantas más mejor y cuanto más rápidamente mejor, porque desde el punto de vista internacional, nos abren tanto más crédito, cuanta más tierra tenemos. Cuanta más perdemos, menos significamos». Per la seva part, Villalba conclouia taxativament: «Lo que conviene es ocupar lugares y meter palizas, y en la cuestión internacional, yo no me meto».¹⁶

¹⁵ *Ibid.*

¹⁶ *Ibid.*

Aquesta doncs era la situació que es vivia entre aquells qui havien de dirigir el desenvolupament de les operacions al front. La reunió evidenciava la impossibilitat dels militars professionals per fer la seva tasca amb normalitat, a més de la impotència dels líders polítics i sindicals, els quals veien com les disputes internes i la repressió entre partits polítics, feien impossible aconseguir una certa estabilitat a la rereguarda. Les lluites partidistes havien pres unes dimensions que escapaven al control dels seus mateixos líders. Així, esdeveniments violents en els pobles conquerits com Barbastre o Graus i també a les poblacions catalanes, com en el cas de Molins de Rei, impedien mancomunar la lluita comuna contra el feixisme, al marge del greu problema per dirigir sota un comandament únic les operacions en els diversos sectors del front d'Aragó. Estava clar que, sense la unitat entre tots els partits i forces res no podia resoldre's ni al front ni a la rereguarda.

Per altra banda, l'idealisme dels voluntaris en els primers moments topava de sobte amb la dura realitat de la vida al front. Les penúries i les privacions, el fred i la calor, la set i la fam, les incomoditats i els dèficits d'higiene s'afegirien a l'enemic que calia abatre. Insistim que no devia ser gens fàcil l'arribada al front d'Aragó dels milers de joves entusiasmats amb «l'aventura de la guerra», desconexors de les incomoditats, del perill dels trets per part d'elements incontrolats i fins i tot del tedi que devia prolongar-se en moltes ocasions a les trinxeres i poblacions del baix Aragó. Ben aviat però els trets vindrien de les trinxeres oposades i no pas de la rereguarda. En aquest sentit, el tinent coronel Vicenç Guarnier ens parla d'una de les accions portades a terme per les centúries en aquestes dates primerenques. Es tractava d'una acció que es desencadenà el dia 10 d'octubre des de les posicions de la columna cap a Vivel del Río en direcció a Fuenferrada. Aquest atac, fou replicat per una ràpida reacció d'una columna rebel procedent de Saragossa que pressionà sobre Portalrubio el dia 26 d'octubre. Poc després el front restava estabilitzat i també mínimament fortificat amb línies de trinxeres al llarg de la serra de Cucalón (vèrtex Herrera 1.348 m. i vèrtex Retuerta 1.492 m.) des

Alcanyís, 20 setembre 1936

Milicians d'Esquerra de la Columna Macià-Companyes,
llegeixen l'exemplar d'*Última Hora* del 19 de setembre,
a la plaça España.

AGUSTÍ CENTELLES / CDMH

d'Herrera, per Allueva, Vivel del Río, Portalrubio i Pancrudo.¹⁷ Així, el *Parte de guerra* governamental de la tarda del dia 11 d'octubre assenyalava que «en la mañana de hoy se han librado duros combates en la zona de Vivel del Río».¹⁸ També, tenim notícia gràcies al militar del Barrio que el 15 d'octubre es trobaven desplegades a la serra d'Alcubierre quatre centúries de la Columna Macià.¹⁹

Com a conseqüència del primer èxit, per bé que discret de la columna, el 24 d'octubre de 1936 el president Companys rebia «el comissari de les columnes Macià i Companys, senyor Joan Moles, per tal de fer-li ofrena d'una bandera bicolor que les forces esmentades arrabassaren als facciosos en un violent combat a Vivel de Río, en el qual l'enemic tingué bastantes baixes». En aquesta jornada Companys també havia despatxat poc abans amb els caps d'Estat Major de la Conselleria de Defensa, «presidits pel comandant Guarner cap de la Secció Tècnica d'Operacions; comandants Sanjuan i Escobar; coronel Serra, coronel Jiménez de la Beraza; capità Visiedo, capità Martínez Algara, capità Costell, capità Jiménez Canito i el tinent d'Aeronàutica Aurelio Martínez».²⁰ Com veiem el govern català tenia a la seva disposició tot un seguit de tècnics militars dedicats a proporcionar les solucions als problemes que es presentaven al front de guerra i aquells que es podien preveure per a la rereguarda. Uns dies més tard, alguns d'aquests militars professionals rebien el seu ascens, que es publicava en el Diario Oficial del Ministerio de la Guerra. El conseller de Defensa de la Generalitat Díaz Sandino era felicitat efusivament pel seu ascens a coronel; també ascendia, aquest a tinent coronel en Vicenç Guarner Vivancos, sotssecretari de Defensa; i finalment també era ascendit a la mateixa graduació el cap de l'aeròdrom del Prat Pedro Fuentes Pérez. Era el 29 d'octubre de 1936 i l'endemà de les felicitacions, es

coneixia la primera agressió seriosa dels feixistes contra Catalunya: un canoneig marítim contra el port de Roses, amb 21 trets efectuats durant el vespre del 30 d'octubre. Durant uns instants i després de l'atac, l'aparició de dos vaixells francesos prop de la costa, va fer pensar que es tractava d'un presumpte desembarcament feixista, causant el pànic entre la població.²¹ A partir d'aquell moment s'obrí un nou front de guerra, a més del terrestre a l'Aragó, el marítim i un nou problema per als militars i polítics catalans que devien vetllar pel territori català. Els atacs al front domèstic, generalitzats a partir de mitjans de 1937 i fins les acaballes de la guerra esdevindrien un malson per als catalans. Des del mar, Catalunya rebé les pitjors agressions, primer marítimes i després aèries contra objectius civils i militars.

També a la rereguarda, el primer de novembre se celebraven diversos actes polítics i culturals vinculats amb el sentiment nacionalista de molts catalans, entre ells un míting al *Price* d'Estat Català, amb assistència del president del Parlament, Casanoves. Més tard, al migdia, «al Saló de Sant Jordi de la Generalitat va tenir lloc un concert executat per la banda de Milícies de l'Esquerra Republicana de Catalunya, amb motiu de la seva incorporació a la quarta Columna Macià-Companys». A mig concert arribà el president de Catalunya, rebut amb els acords de l'himne nacional, mentre el públic assistent l'aclamava. El conseller d'Interior Artemi Aiguader juntament amb el comissari de Propaganda Jaume Miravittles i el president de la Federació d'Esquerra Miquel Guinart, acompanyaven al president. En acabar el concert, tornaren a sonar els Segadors, mentre poc després la Banda de les Milícies d'Esquerra Republicana de Catalunya es preparava per sortir cap al front aragonès.²²

El 15 de novembre en una acurada descripció del cap de la columna Pérez Salas, *La Humanitat* informava que a les avançades s'hi havien emplaçat fins un total de set centúries. El diari també aprofitava per qüestionar la situació a la rereguarda i elogiava la figura del militar amb les

17 GUARNER, V. (1980): *Op. Cit.* Pàg. 141.

18 (1978): *Partes oficiales de Guerra. 1936 - 1939.* Tomo II. Ejército de la República. Servicio Histórico Militar. Madrid, Editorial San Martín. Pàg. 85.

19 CEHI. Pavelló de la República. Fons Del Barrio.

20 Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. *Crònica Diària de la Generalitat.* Dia 24 d'octubre de 1936

21 *Ibid.* Dia 30 d'octubre de 1936.

22 *Ibid.* Dia 1 de novembre de 1936.

Alcanís, 20 setembre 1936

Les banderes de
les columnes Francesc Macià
i Lluís Companys penjen
de la caserna ubicada
al Palacio Ardid.

AGUSTÍ CENTELLES / CDMH

següents paraules: «Jesús Pérez Salas viu tan sols per a la columna que comanda, no té altra preocupació que la de la columna que comanda. I aquesta preocupació implica interès, amor, inquietud. L'he vist a la Caserna General a Alcanyíç, a la Conselleria de Defensa a Barcelona, a les avançades en ple atac. I sempre l'he vist atent a les necessitats dels milicians que integren la columna. Sempre l'he vist interessat perquè no els manqui roba, ni armament, ni municions, ni menjar». Uns dies després, cap al 20 de novembre també tenim notícia gràcies a Màrius Pons de la seva primera intervenció al front després de ser traslladats des d'Alcanyís a primera línia en camions: «Vam fer una aturada a la població de Perales i allí ens informaren que la nostra destinació era Portalrubio, però el camí que havíem pres no era el més adient i havíem fet molt tomb. La drecera correcta, i la millor carretera, era la ruta per Los Olmos, Castel de Cabra, Montalbán, Utrillas, Vivel del Río, Martín del Río, Fuenferrada i Portalrubio. Encara que tots aquests pobles eren al costat republicà, una ermita de Fuenferrada era a mans dels rebels i des d'allí batien la carretera, per la qual cosa no s'hi podia circular». El viatge fou tot un periple a causa del fred terrible, fins el punt que van haver d'ajudar-los a baixar del camió. Els companys d'en Màrius van ser rebuts amb un ranxo i una gran foguera i acollits a la *pallera del tío Pedro*, que els serví d'alberg. Entre aquests companys d'armes hi havia en Julio, el Pepito, el Canals, el Tarròs, el Cames, el Xocolatero i el Cap Blanc. El primer ensurt es produirà durant la segona nit de bivac, quan una filera de vuit camions s'atansa cap a ells procedents de la *Venta del Diablo*. S'anomenava així un indret on es trobaven unes edificacions o restes, al bell mig de la cruïlla de carreteres per anar d'Alcanyís a Terol o a Calamocha. Era camí obligat per a anar a Portalrubio i Pancrudo. Afortunadament, eren tropes republicanes que havien pres l'ermita de Fuenferrada després de dos atacs, fet que els permetria realitzar la ruta Montalbán - Portalrubio sense ser fustigats per l'enemic. Precisament de l'estada a Portalrubio ens en parla Víctor Torres: «A Portalrubio ens haguérem d'instal·lar en condicions més que precàries, havent-nos de conformar amb una mena d'estable que

tenia dues plantes: a baix hi havia els animals i a la planta superior, feta de taulons de fusta, ens hi amuntegàvem a la nit quinze o vint companys dormint damunt la palla i algun sac després d'haver foragitat a cops de bastó o de baionetes unes rates enormes que no es resignaven fàcilment a abandonar uns espais que consideraven com a propis». També ens proporciona informació sobre algunes de les missions encomanades que la seva petita unitat tenia a Portalrubio: «Durant el dia, fèiem missions de descoberta, no exemptes de perill, per les serres dels voltants, perquè en aquells moments la línia de front era discontinua, no estava del tot delimitada i podies trobar-te sobtadament amb una patrulla enemiga. Fou durant una d'aquelles sortides que vam suportar el primer bombardeig de l'aviació franquista. Sortosament, es tractava de petits avions i de bombes de petit calibre que semblaven més aviat llaunes grosses de conserva que veritables projectils. No ens causaren cap baixa i alguna no arribà ni a explotar».

Poc després, una part dels efectius que es trobaven amb la seva unitat van haver de traslladar-se a la serra d'Alcubierre per reforçar aquell sector del front: «Hi anàrem amb un parell de metralladores comandades pel sergent Josep Barrio i contribuïrem eficaçment a estabilitzar aquell front. Fins i tot un dels nostres tiradors, el lleidatà Escolà, va abatre un avió de caça enemic. Els combats tingueren una certa virulència com ho recorda una placa col·locada on estaven situats els parapets dels nacionals».²³ Un cop acabada la missió, van retornar al sector de Portalrubio on regnava una tranquil·litat que duraria poc temps.

També el 20 de novembre, dia del bateig de foc de Màrius Pons, tenim notícia de les accions portades a terme per part dels simpatitzants d'Esquerra a la rereguarda.

23 TORRES, V. (1994): *Op. Cit.* Pàg. 76. Aquesta acció podria ser la mateixa que cita el militar López Segarra i que reproduïm en l'Annex 1: El tiempo ha borrado de mi mente la fecha en que dos compañías (o centurias), al mando del mayor Andrés Imbernón Vila, se trasladaron a la zona de Tardienta para ocupar un sector del frente, en Alcubierre (Huesca), tras la pérdida de Lecién; guarnecida ésta por contingentes del POUM.

Alcanyís, 20 setembre 1936

El redactor en cap d'*Última Hora*, Josep Roig i Guivernau,
el cap de premsa de la Generalitat, Joaquim Vilà,
i l'alfères Rosa Domènech amb milicians de la Columna
Macià-Companys, al Castillo de los Calatravos.

AGUSTÍ CENTELLES / CDMH

Aquell dia, data que també assenyala la mort de Durruti al front de Madrid, els obrers de Terrassa Jaume Soler, Bernardí Vives i Esteve Costa, visiten al migdia el Palau de la Generalitat per oferir al president una camioneta ràpida de transport destinada a la Columna Macià-Companyes i construïda per ells mateixos.²⁴

A finals de novembre, els combats esporàdics i els tempteigs no s'aturaven al sector de la columna. Així, els republicans anoten en el *Parte Oficial de Guerra* del 23 de novembre que «en el sector de Alcañiz nuestras columnas avanzaron sobre Vivel del Río, cumpliendo valientemente los objetivos señalados por el mando». A uns 10 quilòmetres d'aquesta població s'ocupà «Fuenterrada (*sic*)», tot capturant alguns presoners i armament.²⁵

També la premsa escrita, encara poc subjecta en aquells primers temps a l'estricta censura que més endavant s'implantarà en les cròniques periodístiques del front, ens informa de les accions portades a terme per les unitats de la columna. El 6 de desembre de 1936 en una crònica a l'entorn de la Quarta Columna Macià-Companyes signada com a *Camins de nit i de neu*, el periodista Lluís Capdevila narra un dels episodis viscuts prop del front. A les tres de la matinada, els comandaments de la unitat sortien cap a primera línia des d'Alcanyís. Als carrers de la vila només s'hi veien soldats amb flassades i ben abrigats, tants com si fossin habitants en ple dia. Els tinents coronels Pérez Salas i Bosch amb el capità López Segarra i el comissari Enric Canturri juntament amb el periodista es dirigeixen amb els seus vehicles carregats de queviures, tot passant per los Olmos sota una pluja que esdevé en neu un cop superat aquest indret amb un fred terrible: «Neix el dia lentament, poruc i als nostres ulls apareix un paisatge muntanyós, aspre, salvatge. Ens deturem uns breus moments a Montalbán (...). Arribem a Vivel del Río a quarts de vuit del matí. Neva amb més força que mai, potser per a celebrar la nostra ar-

ribada. La carretera és plena de milicians per a marxar a les avançades. En la grisor trista i lívida del matí flamegen com un raig de sol les banderes catalanes». Capdevila ens descriu no només uns paratges erms i gèlids, també ens proporciona una descripció acurada de la indumentària dels milicians: «Vesteixen d'una manera bigarrada i arbitrària. Alguns porten tabardos; altres impermeables o abrics de cuir; altres es cobreixen amb les mantes grises, blaves, rosades. Aquest bigarrament s'adverteix també en les gorres: uns les porten de vellut i en forma de llonguet; altres de dril; altres de roba impermeabilitzada i amb visera de cel·luloide; altres de llana, amb orelleres, molt semblants als passamuntanyes dels nostres excursionistes; altres de pell de be que donen als seus propietaris tot l'aspecte terrible de cossacs de sarsuela. Entre aquests milicians he vist un vell de seixanta anys i un noieta de catorze. I entre aquests milicians he vist Rosa Domènech, una dona valenta de debò ... Neva més fort que mai. I, sota la neu, surten unes centúries a reforçar les que, des de punta de dia, estan atacant —amb èxit— les avançadetes d'uns pobles ocupats pels feixistes». La crònica està signada a Vivel del Río. Possiblement, s'iniciaven els preparatius per emprendre una ofensiva ambiciosa de les forces milicianes al front d'Aragó o, en tot cas respondre a un dels atacs que realitzaven les forces revoltades. Tot seguint les fonts oficials republicanes, el dia abans de la publicació de l'article, el 5 de desembre, «el enemigo atacó Portalrubio, siendo rechazado y causándole muchísimas bajas».²⁶ El sector de la columna serà també objecte de moviments de tropes i de localització d'aquestes, inclosa la fortificació de les posicions que amb tant d'esforç s'aconseguien conquerir. El 10 de desembre, els republicans detecten precisament una possible preparació d'una ofensiva franquista a Villanueva del Rebollar degut a la concentració de forces enemigues, amb prop de 800 homes i dues peces d'artilleria rebels.²⁷ Mentre el degoteig de voluntaris catalans no s'aturava i el 7 de desembre, sortien des de Barcelona

24 Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. *Crònica Diària de la Generalitat*. Dia 1 de novembre de 1936.

25 (1978): *Partes Oficiales de guerra. 1936-1939. Tomo II. Ejército de la República*. Op. Cit. Pàg. 130.

26 *Ibid.* Pàg. 130.

27 *Ibid.* Pàg. 135.

Alcanyís, 20 setembre 1936
El redactor en cap d'*Última Hora*, Josep Roig i Guvernau, el cap de premsa de la Genralitat, Joaquim Vilà, el redactor d'*Última Hora*, Víctor Alba, el comissari de premsa de la Columna Macià-Compans, Lluís Capdevila, i l'alfères Rosa Domènech amb milicians de la Columna, al Castillo de los Calatravos.
AGUSTÍ CENTELLES / CDMH

nous reforços per a la columna: dues centúries més enquadrades a la Macià-Companyns: la Bac de Roda i la Miquel Tarragó. Abans de la seva marxa al front, desfilaren per la plaça de la República, mentre el president Companyns des del balcó de la Generalitat, els adreçava unes paraules de comiat.²⁸

Una altra de les accions desenvolupades per la columna es produirà amb l'ofensiva general prevista pel 25 de desembre de 1936 en el mateix front d'Aragó. El mateix Màrius Pons des de Portalrubio, relata com amb els companyns van ser mobilitzats per al seu primer bateig de foc en un intent per prendre la Torre de los Negros: «Ens formaven a la plaça del poble per a donar-nos instruccions, queviures, una cantimplora d'aigua i una ampolleta de conyac. L'ordre era escalar el cim del Monte Silvante, des d'on domina tota l'esplanada de Calamocha. La primera població que calia ocupar, com he dit, era Torre de los Negros, a uns 5 quilòmetres de Portalrubio». A la matinalda següent i després d'una lleugera preparació d'artilleria, s'iniciava l'atac de la infanteria coberta per les metralladores. S'intentà l'assalt a la vila un cop rere l'altre sense resultat, combats que es perllongaren durant una setmana: «A mi em feia l'efecte que actuàvem com a jornalers de tros: trotejar tot el dia i a la nit, cap a casa».²⁹ A finals de gener, els companyns arbequins d'en Màrius i ell mateix, gràcies a una llista confeccionada pel comandant Invernón, gaudiran d'un permís per tornar cap Arbeca i fer-hi estada durant uns dies.

Aquesta acció en la que hi havien participat els voluntaris arbequins integrats en la seva centúria, formava part d'una ofensiva àmplia, lluny de les accions puntuals efectuades en els primers moments al territori aragonès per part de milícies, centúries i altres unitats. Per primer cop es planificava una operació d'atac a les posicions enemigues amb un Estat Major, uns caps militars i una certa disciplina, tot i que els combatents i els sotsoficials encara eren del tot improvisats i la precarietat d'armes era

en aquells moments prou acusada. L'assalt implicava la intervenció dels efectius valencians veïns de la columna i la participació de la mateixa Macià-Companyns. En concret, es tractava d'avançar sobre el sector de Terol en una important operació que comprenia nombrosos efectius i que serà la primera temptativa per conquerir la capital aragonesa. Com esmenta novament en López Segarra, «no recuerdo cuantas veces unidades de la División establecieron contacto con el enemigo, de acuerdo con las órdenes del mando del frente; pero las otras divisiones no se movieron. El resultado era que removíamos el avispero y recibíamos los picotazos. Así, una acción llevada a cabo el día de Navidad de 1936 resultó francamente infructuosa en el sector de Portalrubio, llevada a cabo por la División».³⁰

La idea de la maniobra serà gairebé un assaig del que un any més tard esdevindrà una de les batalles més cruels de la guerra: la batalla de Terol. El comandament valencià pretenia fins i tot amb més ambició que durant la batalla de Terol, conquerir la línia Monreal del Campo, Caminreal i Calamocha, mentre dues agrupacions més flanquejaven aquest sector: la del coronel Del Rosal que, des d'Albarracín havia d'ocupar Monreal i on s'uniria amb la quarta columna, la Macià-Companyns que partiria del sector de Montalbán. Les tres columnes valencianes havien de confluïr davant Terol i atacar frontalment la capital. Una quarta columna valenciana dirigida pel coronel Serrano havia d'envoltar el flanc nord per Celadas i enllaçar amb les forces de Del Rosal. Per la seva banda, la intervenció de la Macià-Companyns, encapçalada per Pérez Salas, no era de menor importància, atès que des del nord i l'est devia dirigir-se fins a Caminreal per completar el setge de Terol. El dispositiu republicà no era pas reduït ja que fins i tot hi participaria una agrupació d'assalt formada per unitats de nova creació com la 22a brigada mixta dirigida per Francisco Galán, la XIII brigada internacional i la coneguda columna de Hierro de caire sindi-

28 Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. *Crònica Diària de la Generalitat*. Dia 7 de desembre de 1936.

29 PONS, M. (2003): *Op. Cit.* Pàg. 23-24.

30 LÓPEZ SEGARRA, M.: *Breve relación de la intervención durante la Guerra Civil (1936 -1939) de la Columna Macià Companyns*. Inèdit.

Alcaniys, 20 setembre 1936

D'esquerra a dreta:

el redactor en cap

i el periodista d'*Última Hora*,

Josep Roig i Guivernau

i Víctor Alba, amb el xòfer

Camós, amb el Castillo

de los Calatravos al fons,

i l'automòbil Studebaker

del servei de premsa

de *La Humanitat* i d'*Última*

Hora en primer pla.

AGUSTÍ CENTELLES / CDMH

calista, les dues primeres pràcticament encara no havien entrat en combat. L'acció doncs era realment ambiciosa amb no pocs efectius. A més, hem d'afegir encara una nova agrupació d'artilleria composada per unes 10 bateries. I estava previst facilitar recolzament aeri amb la famosa esquadrilla de bombardeig Malraux juntament amb altres unitats d'avions Breguet i Nieuport. Davant totes aquestes forces, l'enemic comptava amb uns efectius molt menors, però amb dos avantatges: la disciplina i la capacitat de resistència afavorida per un terreny que beneficiava els defensors. A més, a les seves files s'aplicaven contra els soldats —en molts casos forçosos— mesures coercitives si no s'acomplien les ordres, a diferència de les columnes de milicians voluntaris. També cal dir que un cop es desencadenà l'atac, aquestes forces formades per guàrdies civils, falangistes i paisans es reforçaren amb d'altres reserves. Amb tot, i en paraules del mateix Guarner, «amb les columnes Ortiz i Macià-Companys fou organitzat el 25 de desembre, un atac demostratiu cap a Codo (perdut i recobrat) i Belchite, i un atac a fons, infructuós, cap a Villanueva del Rebollar i Torre de los Negros, i es prengueren per assalt les fortificacions de la cota 1.240. Un contraatac contrari devers Portalrubio trobà una resistència excel·lent per part del destacament de catalans que ocupava la posició».³¹

El dia de Nadal començava l'operació tot i que de forma negativa per part dels atacants. Les milícies valencianes avançaven amb molta lentitud, lògicament amb unes condicions climatològiques gens favorables aquells dies de finals de desembre. A més, no existí una bona coordinació de les accions de les agrupacions i columnes. També hem d'esmentar que el domini aeri i d'artilleria per part d'aquests no va saber explotar-se de manera efectiva. I si la situació des del primer moment no havia estat gens beneficiosa, ben aviat els defensors van veure com les seves forces es nodrien amb reforços d'un Tabor de Mehala de tropes regulars de l'Àfrica a més de la columna mòbil de Saragossa manada pel comandant Gamera. Aquest fet suposava una major resistència per part

dels defensors i un alentiment de l'avenç de les columnes republicanes. Tot plegat originà importants discrepàncies. Els valencians acusaven els catalans sense motius. El tinent coronel Guarner, responsable d'Estat Major de la Conselleria de Defensa de la Generalitat esmentava que els 1.900 homes de la Columna Macià-Companys van intentar enllaçar amb la unitat de Benedito el dia 25, però no havia estat comunicada la data concreta de l'inici de l'operació, error per altra banda imperdonable. Això suposà que la columna catalana ataqués en direcció a Villanueva del Rebollar i la Torre de los Negros on els revoltats disposaven d'una defensa constituïda per prop de 700 homes. El mateix Guarner esmentava que després de l'avenç cap a la Torre de los Negros havien estat ocupades algunes posicions i que Villanueva del Rebollar restava envoltada pels catalans. Els voluntaris de la columna aconseguien amb èxit avançar però malauradament dos dies després, el 27 no tingueren altra opció que recular degut a nous reforços dels defensors. A la matinada d'aquell segon dia d'ofensiva, contraatacava la legió Sanjurjo, un contingent de prop de 1.200 homes que feu impossible mantenir les posicions de la Columna Macià-Companys, que rebé foc d'artilleria i morters. El dia 26 el Parte Oficial de guerra governamental assenyala les accions de la columna contra el sector de Villanueva del Rebollar i la Torre de los Negros, on les forces lleials van prendre «el blokao situado al suroeste de Torre de los Negros, la Salina de Mastillo y Cuesta Blanca. El enemigo, muy castigado por la artillería, ha dejado en nuestro poder bajas, armas y municiones».³²

El centurió Víctor Torres també fou testimoni d'aquesta acció: «Participàrem en una operació ofensiva en el nostre sector de Portalrubio amb el propòsit de conquerir el poblet de Torre de los Negros. Amb la mica d'experiència que havíem adquirit a Alcubierre, anàrem avançant de matinada sense trobar resistència i poguérem ocupar alguns tossals des d'on es podien contemplar les posicions enemigues. Durant tot el matí hi hagué un in-

31 GUARNER, V (1980): *Op. Cit.* Pàg. 173.

32 (1978): *Partes Oficiales de Guerra. 1936-1939. Tomo II. Ejército de la República. Op. Cit.* Pàg. 153.

Monte Aragón, 1 octubre 1936

El polvorí pres als franquistes a Monte Aragón, on es va trobar gran quantitat de trilita i pólvora en caixes de fusta, és custodiat per milicians mentre llegeixen *La Humanitat*.

LLUÍS TORRENTS / AGA

tercanvi de trets de fusells i d'armes automàtiques sense majors conseqüències, però cap al tard, l'enemic sortí dels seus atrinxeraments protegit per un intens foc de morters i el nostre comandant, Gómez Descalzo, ens féu replegar cap a les posicions fortificades de Portalrubio. Confesso que durant aquesta retirada vaig passar molta por perquè en algun moment ens trobàrem en una plana llisa com la mà i els xiulets de les bales i dels projectils dels morters eren esfereïdors. Tinguérem algun ferit però no deixàrem ningú sobre el terreny».³³

La resposta dels comandaments feixistes no s'havia fet esperar i així el dia 28, «el enemic, aproximadament en número de unos 1.000 hombres, atacó a la Columna Macià-Companys al tratar ésta de continuar la operación iniciada, teniendo que retirarse a sus primitivas posiciones ante el temor de que les cortaran sus comunicaciones con Vivel del Río». Dos dies després, la intensa boira i el mal temps impediren la continuació de les operacions, tot i que la columna portaria a terme el reconeixement de la zona d'Alpene. Igualment, aquell dia es passaven a les files republicanes dos falangistes que informaven que, com a conseqüència de l'ofensiva republicana del dia 25, el sector rebel havia estat reforçat amb nous contingents, en concret, una bandera del Tercio i dues bateries d'artilleria del 7,5, amb uns 800 homes, entre falangistes i requetés.³⁴

Així, les accions previstes per atacar Belchite i Estrecho Quinto van haver d'aturar-se. Amb tot, el mateix Guarner ordenava l'enviament del tinent coronel Bosch per resoldre els problemes de coordinació entre valencians i catalans. Malauradament, les accions següents per ocupar Terol i per seguir avançant van ser infructuoses. Gea de Albarracín va ser conquerida i després perduda; les columnes valencianes continuaren empenyent però amb molta menys força i les baixes foren nombroses, tant de tropa com oficials, pròximes a un 20%.

Segons Jordi Pou, aquells combats es produïren en

l'atac que la columna en solitari realitzarà sobre Villanueva del Rebollar: «Aquí vam ser només els de la Macià-Companys. Fem l'atac i hi ha un tiroteig molt fort. Quasi vam ser a les portes del poble, però ens van rebutjar. Em van tirar una bala morta al genoll; no va ser res, però em van fer les primeres cures a Montalbán i em van enviar a l'hospital de Fraga. En aquell atac va morir el capità Molina (sic), un militar professional».³⁵

Aquesta fracassada operació esdevindrà allixonadora per a les forces lleials a la República: tot i les directius sorgides arran dels nous comandaments militars catalans, calia una veritable militarització de les columnes aragoneses, militarització que havia comportat en el front de Madrid una major efectivitat de les unitats que esdevindrien en brigades mixtes. Així, i ben aviat havien començat a constituir-se diverses brigades a partir de les antigues columnes no sense les reticències per part dels mateixos milicians i líders polítics i sindicals. Una altra conseqüència, més dura i cruel va ser la de les primeres pèrdues importants per part de la Columna Macià-Companys. El cap de l'agrupació centre de la columna fou una de les baixes més sensibles de la unitat. El capità Ignasi Pasqual Beltran fou donat com a desaparegut i també perdé la vida el capità Alfred Molino López. Ja hem vist com les pèrdues tot seguint Guarner, suposaren el 20% dels seus components, unes xifres realment elevades. Sens dubte, la lluita havia estat acarnissada i les condicions en les quals es realitzà l'ofensiva no foren gens favorables. Val a dir també que malgrat la nova estabilització i l'estancament del front, les accions van continuar durant uns dies més.

La dinàmica de la guerra s'anava imposant. Lògicament i malgrat l'organització i la disciplina de la Columna Macià-Companys, més acusada que a la resta de columnes, el baix nivell d'organització de les forces implicades en l'ofensiva i la manca de disciplina van comportar que les accions no obtinguessin cap èxit destacat, tot jugant un paper rellevant la manca de coordinació de les accions. En un moment en el qual les milícies havien supe-

33 TORRES, V. (1994): *Op. Cit.* 77.

34 (1978): *Partes Oficiales de Guerra. 1936-1939. Tomo II. Ejército de la República.* Op. Cit. Pàgs. 155 i 157.

35 CAMPS, J.; OLCINA, E. (2006): *Op. Cit.* Pàg.327.

Barcelona, 14 octubre 1936

Autocar reconvertit en ambulància
donat per la Cooperativa Obrera
d'Arbúcies

a la Columna Macià-Companys.

PÉREZ DE ROZAS / AFB

rat el seu primer moment de voluntarisme i improvisació tot esdevenint en forces d'un exèrcit regular, a Catalunya i donat el pes de les forces politicosindicals, la situació feia que encara es mantingués el sistema de columnes i centúries. No n'hi havia prou amb que els milicians fossin dirigits per comandaments militars, calia crear un exèrcit amb soldats preparats i també oficials i sotsoficials. A més, a finals de 1936 i enfront les forces catalanes i republicanes, es començava a evidenciar que l'exèrcit professional i disciplinat feixista guanyava avantatge gràcies al recolzament italià i alemany, tot superant en qualitat i en nombre de material a les forces governamentals.

El 30 de desembre tenim notícia a través de la premsa de la mort del capità Alfred Molino a conseqüència de l'ofensiva del dia de Nadal del 36. El titular periodístic feia així: «Molino, heroi de 27 anys. Caigué amb les mans agarrotades als filferros del blocat enemic...» Alfred Molino López, militant d'Esquerra a l'Hospitalet, qui havia combatut des del 24 de juliol al front d'Aragó i on havia obtingut el grau de capità de milícies, segons la crònica, havia caigut durant la nit de Nadal. Més tard, però i el desembre del 1938, un altre mitjà de premsa, el diari *La Humanitat*, recordava el segon aniversari de la mort del capità i corregia la seva edat: 23 anys, pare d'un minyonet de 2 anys i antic sergent de l'exèrcit. Alfred Molino esdevindrà el primer heroi de la columna, el primer home de certa graduació militar professional i també militant d'Esquerra, caigut en els primers combats de la columna. El diari *La Humanitat* exaltarà la figura d'aquest heroi, esdevenint en l'exemple propagandístic de la unitat catalana. L'acte d'enterrament se celebrà a Barcelona el dijous 31 de desembre a les onze després de ser vetllat el seu cos a la caserna d'Esquerra Republicana de la Rambla de Catalunya, 26. El trasllat del cadàver s'havia fet en camió amb una centúria que acompanyà les despulles del capità. Amb tot, l'intent per prendre Villanueva del Rebol·lar també costà la vida a altres integrants de la columna, com l'esmentat capità Ignasi Pasqual, el centurió Jaume Castellet i els milicians Sebastià Torres, Antoni Franganillo, Manuel Serra, Andreu Mir i Valentí Coch. Embolcallat amb la bandera catalana i envoltat d'altres ensenyes

barrades i flors, la capella ardent a la Rambla de Catalunya va ser visitada per les autoritats municipals, l'alcalde Carles Pi i Sunyer i els consellers municipals Vicenç Bernades i Hilari Salvador. Lluís Companys a més, féu acte de presència a la caserna amb Artemi Aiguader conseller de Seguretat Interior, aquest també present a l'enterrament. Quan la comitiva fúnebre sortí de la caserna, sonaren Els Segadors interpretat per la banda de la columna amb els companys d'armes que vetllaven el fèretre. L'acte pels carrers fou multitudinari, amb presència fins i tot de consellers com l'anarquista Diego Abad de Santillán. Davant del CADCI, a la Rambla Jaume Compte (Rambla de Santa Mònica) la comitiva s'aturà i s'hi situà la presidència del dol. Hi desfilà el batalló femení de les milícies d'Esquerra, les del Partit Federal Ibèric, la Guàrdia Nacional Republicana, forces de la Guàrdia d'Assalt i els mossos d'Esquadra. Les restes del capità Molino van ser enterrades al Cementiri Nou, com ens informa *La Humanitat*. Dies després, el 18 de gener, es celebrà un nou acte d'homenatge amb ofrena floral realitzat per part de les centúries 4, 12 i 15 de la columna. Novament, el punt de partida de la comitiva serà la caserna d'Esquerra a Rambla de Catalunya.

L'acte de comiat del primer heroi de la unitat mort al front s'inscriu en la litúrgia heterogènia d'aquell primer període de la guerra a la rereguarda republicana, amb cerimònies de dol multitudinàries, desfilades militars i discursos polítics d'exaltació fervorosos. Els enterraments dels primers abatuts al front, ja fossin aviadors, líders polítics o militars, l'enaltiment de l'heroi i la èpica, eren el símptoma que a la rereguarda republicana es començava a sentir i viure les conseqüències del conflicte. Malgrat la llunyania de la guerra a la capital catalana, la població civil s'adonava i assumia que els primers soldats estaven caient sota el foc enemic i que malauradament, en continuarien caient molts més.

Altrament, els actes commemoratius no s'aturaven amb la guerra. Mentre les principals centúries de la columna lluitaven per avançar sobre Villanueva del Rebol·lar, pocs dies abans de l'enterrament del capità Molino a la rereguarda catalana un altre acte multitudinari s'esceni-

Barcelona, 14 octubre 1936

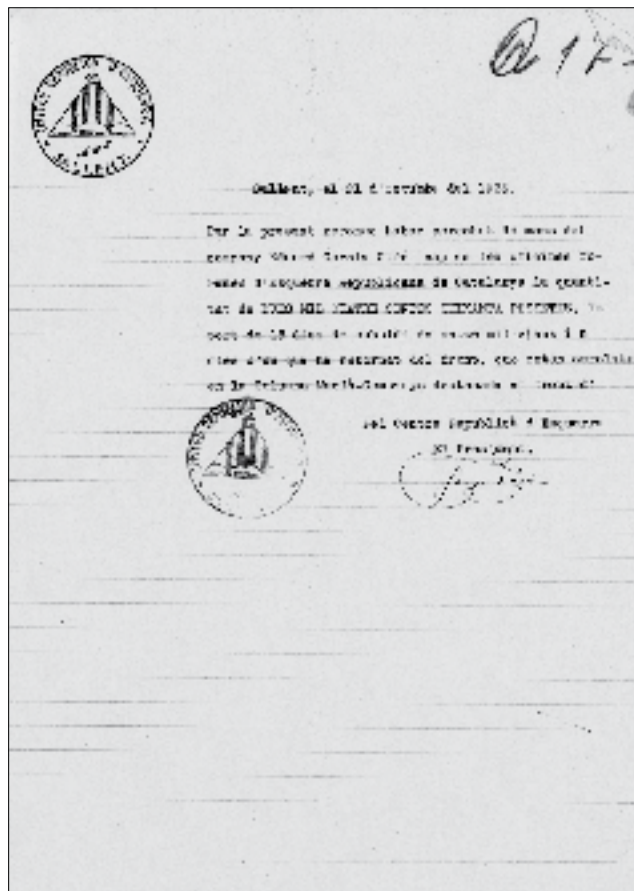
Interior de l'autocar reconvertit en ambulància per la Cooperativa Obrera d'Arbúcies i donat a la Columna Macià-Companys, perfectament dotada per al trasllat de fins a vuit ferits.

PÉREZ DE ROZAS / AFB

ficava en record del tercer aniversari de la mort de Francesc Macià. I diverses integrants de la columna femenina organitzada per Esquerra participaven en l'acte celebrat al Palau de Belles Arts de Montjuïc, juntament amb les autoritats que realitzaren emotius discursos. Hi participaren Antoni Maria Sbert, Pere Coromines, Carles Pi i Suñer, Jaume Aiguader, Josep Tarradellas i el mateix president Lluís Companys. Era el 27 de desembre de 1936, quan les avançades de la columna encara intentaven assolir els seus objectius al front.

Per la seva banda, a Barcelona un altre petit exèrcit format per centúries de voluntaris donarà suport a les tropes que passen fred i privacions a terres aragoneses. Parlem d'aquells integrants que vetllen per facilitar tot el que cal per als soldats de la columna. En un hivern rigorós com el de 1936-1937 cal fer arribar els elements imprescindibles: flassades, tot tipus de robes d'abric i també queviures. A la caserna de les Milícies d'Esquerra Republicana l'activitat no s'atura i el responsable d'organització de les milícies, el president de la Federació de Barcelona-Ciutat Miquel Guinart, fa el possible per subministrar al front tot allò necessari. Una narració novament extreta de *La Humanitat* ens explica aquesta important tasca logística: «Recorrem la caserna. El company Durant disposà la sortida de diversos vehicles d'aquell Parc Mòbil, vers Alcanyic; Josep Bombi, encarregat de la secció de proveïments estava enfeinat amb l'expedició de paquets de roba i queviures per al front. En una altra oficina una bona dona demana dades d'un fill seu que fa dies que no li escriu. S'han fet les consultes i hom li contesta que està bé, però que segurament els correus s'han retardat i això motivà la seva intranquil·litat. Tot rutlla bé». L'article, amb data del 9 de desembre, s'adreça a explicar-nos tota la feina feta per Ajut Català: «On ens aturem més estona és en la secció al front de la qual hi ha la destacada i incansable militant d'Esquerra Rosa Segarra. Ella és la que amb la col·laboració d'una colla de dones animoses va portant endavant Ajut Català, on la secció femenina d'Esquerra Republicana jugà un paper cabdal per a les necessitats dels combatents». Esquerra havia organitzat la Comissió Pro-empresonats per als presos

Sallent, 21 octubre 1936

Rebut de la paga de milicians de la Columna Macià-Companys, de militants del Centre Republicà d'Esquerra.

CDMH

Barcelona, 26 setembre 1936

L'alcalde de Barcelona, Carles Pi i Sunyer, visita la centúria que porta el seu nom, constituïda per empleats municipals.

MERLETTI / AGA

Barcelona, 26 setembre 1936

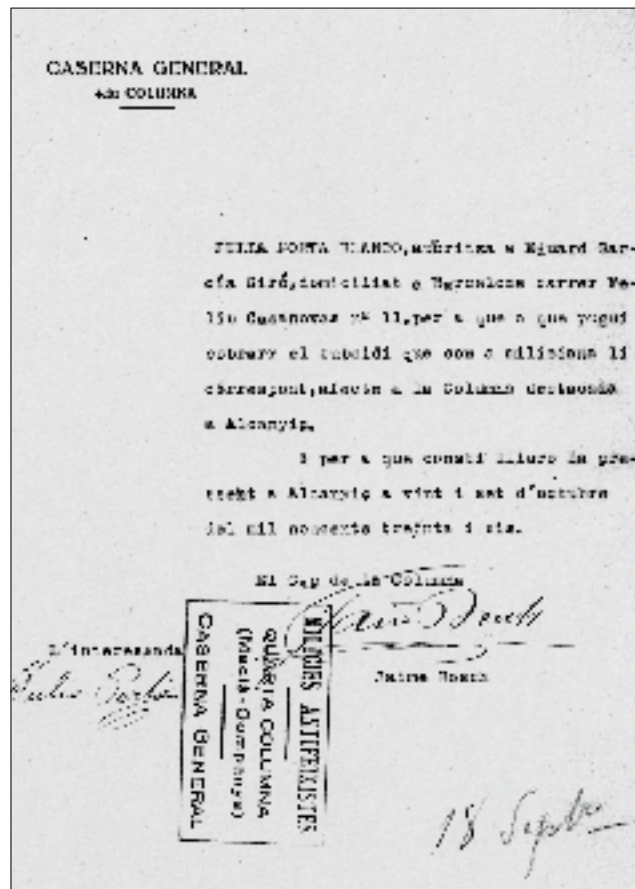
L'alcalde de Barcelona, Carles Pi i Sunyer, visita la centúria que porta el seu nom, constituïda per empleats municipals.

AFB

ponents botes de mitja canya. També canvià la forma de la gorra que, a l'hivern, era d'hule amb visera i orelleres (per a guardar-te del fred al clatell i les orelles) i te la podies cordar a sota la barbeta. Per l'hivern també teníem, a més de la gorra, pantalons de pana i caçadora de cuir (o d'un material similar, però sintètic) ... Per a les cames, unes benes com les que acostumaven a dur els caçadors. Eren complicades de posar al principi, però amb la pràctica no costava gens i duies les cames ben protegides». Pel que fa a les ensenyas, el decret de militarització de les milícies havia fet que es regulessin els diversos cosos o especialistes i al marge de portar l'ensenya del triangle d'Esquerra Republicana de Catalunya amb les quatre barres a la màniga esquerra del braç, ben aviat es van anar introduint els distintius de cada especialitat: Infanteria, metralladores, Cos de Tren, Intendència... «A les solapes de la guerra, dúiem el distintiu de cada cos. Els de l'Armeria pertanyíem al cos d'Artilleria».³⁷

A començaments del nou any, el 13 de gener de 1937, novament *La Humanitat* es feia ressò de notícies relatives a la columna. Aquesta vegada es tractava d'informar sobre el lliurament de material per al front de guerra. En concret, un camió per electrificacions es destinava a la quarta columna. El Comitè Executiu de la Federació de Barcelona - Ciutat d'Esquerra i el seu president Miquel Guinart i d'altres membres com Rovira i Gotarde presentaven al govern de la Generalitat aquest vehicle, una veritable central elèctrica rodant, destinada a la Columna Macià-Companys. Les imatges del vehicle són realment d'impacte. Es tractava d'un camió Hispano de 40 HP. Aquest motor accionava un alternador d'onze quilowatts, el qual a través d'un quadre de distribució, amb els seus aparells de mesura, voltímetre, freqüencímetre i amperímetre, interruptors de palanca per maniobrar i regulador de diferents tensions. El vehicle havia estat ideat per un obrer muntador de la casa Siemens Indústria Elèctrica de Cornellà, Ramon Seguí, militant d'Esquerra Republicana, amb la col·laboració dels obrers de la fàbrica i les facilitats proporcionades pel director Josep Tacher

Alcanyís, 27 octubre 1936

Autorització d'una miliciana de la Columna Macià-Companys per al cobrament de la seva paga.
CDMH

³⁷ MORERA, M. (2008): *Op. Cit.* Pàg.21.

Barcelona, 20 desembre 1936

La primera centúria de la columna femenina del Casal d'Esquerra Francesc Macià, desfilant davant la seva seu, al xamfrà Gran Via/Bruc, el dia que es presentà públicament.

LLUÍS TORRENTS / AGA

i del director tècnic Lasaleta. Aquestes iniciatives particulars emmarcades en les experiències de la Indústria de Guerra, ens fan veure la importància i l'esforç bèl·lic emprès per molts catalans; alguns projectes es portaren a terme, d'altres malauradament, tot i la dedicació, no van reeixir. Fins i tot, es crearen iniciatives particulars poc conegudes, com les del particular Josep Belmonte que oferí la seva invenció al mateix president de la Generalitat i a les indústries de guerra, un llançacoets amb tres variants de projectil que finalment no fou aprovat i no tingué viabilitat militar. Amb tot, es realitzaren altres invencions sense precedents a Catalunya i arreu del territori republicà, com la ja esmentada del fusell metrallador Labora - Fontbernat, construït a la fàbrica 15 de les Indústries de Guerra, a Olot. El comissari Víctor Torres, qui esdevindria anys després íntim col·laborador de Tarradellas i responsable dels traspassos de la Generalitat els anys 1977-79, conegué al mateix Tarradellas durant la trobada del primer lliurament d'armes de les Indústries de Guerra, moment en el que li fou lliurada una pistola de 9 mm amb l'escut de la Generalitat gravat a la culata de l'arma. En aquest context cal doncs apreciar l'esforç de guerra dels obrers catalans que van participar en les fàbriques de la Comissió de la Indústria de Guerra a Catalunya i en els tallers escampats arreu del territori controlats també per aquesta, a més de les iniciatives privades, algunes poc sortoses.³⁸

Les baixes provocades pels primers enfrontaments en la temptativa contra Terol i amb la participació de la columna a Villanueva del Rebollar, no disminuïen i possiblement a conseqüència de les ferides produïdes en dels darrers combats un altre voluntari perdia la vida a començaments de gener del 1937. Es tractava de Marcel Rius i Sellés, que pertanyia a l'Ateneu Republicà de Gràcia i que havia participat segons ens informa *La Humanitat*, en els Fets d'octubre. A més, també visqué l'expedició a Mallorca i posteriorment s'incorporà a les milícies de

l'Ateneu gracienc integrades en la Columna Macià-Companys al front d'Aragó. L'article ens informa que es trobava destacat a les serres d'Alcubierre i que fou evacuat per practicar-li una operació quirúrgica. Deixava mare, esposa i fills. Marcel Rius seria enterrat el diumenge a les 11 del matí després que la comitiva traslladés el seu cos des del seu domicili fins al mateix Ateneu Republicà al qual pertanyia.

La vida a la rereguarda catalana palesa infinitat d'actes relacionats directament amb el front de guerra i amb tots aquells voluntaris catalans establerts al front d'Aragó. Així per exemple, aquell mateix diumenge tingué acte un homenatge per part del casal d'Esquerra Republicana del districte VIè als voluntaris de la cinquena centúria de la columna. La seu a la plaça Universitat 2, era doncs l'escenari d'un acte als soldats de la dita centúria que es trobaven de permís. En Joan Gili, acompanyat pel cap de la centúria el capità Manuel Costa i Cabré així com del representant comarcal Albert Aris presidien l'acte, certament concorregut pel nombrós grup d'assistents que van fer acte de presència, segons la crònica periodística.

I és que els combats no s'aturaven ja que a començaments de gener de 1937, les tropes de les columnes catalanes que defensaven el sector van rebre un fort revés el dia 13, data que assenyalava l'inici d'un contraatac dels revoltats a la regió de Daroca en direcció a Vivel del Río i Portalrubio amb una doble intenció: fer-se amb les mines de lignit d'Utrillas i trencar el front d'Aragó on enllaçaven les forces valencianes i catalanes. Precisament a Utrillas hi va fer estada durant un temps en Miquel Morera, moment en el qual es perdia Vivel del Río. Amb tot, aquest indret no va ser atacat per les forces revoltades. «Mentre estàvem a Utrillas es va perdre el poble de Vivel del Río en un atac dels franquistes. Precisament, van trencar la línia pel mateix sector on em tocà intervenir quan la revisió d'armament. Això vol dir que ja portaven de cap aconseguir-ho».³⁹ De fet, Vivel del Río ja havia estat cobejat pels feixistes un temps abans de la seva conquesta, com ens explica el mateix Morera, qui fou testimoni d'un

38 Per conèixer l'esforç de guerra impulsat pel govern català vegeu TARRADELLAS, J. (2007): *La Indústria de Guerra a Catalunya (1936 - 1939)*. L'obra de la Comissió, creada per la Generalitat, i el seu report d'actuació. Pagès Editor, Lleida.

39 MORERA, M. (2008): *Op. Cit.* Pàg. 36.

Barcelona, 30 desembre 1936

Vetlla del capità Alfred Molino, de la Columna
Macià-Companys, mort al front d'Aragó.

AGUSTÍ CENTELLES / CDMH

Barcelona, 28 octubre 1936

Certificació del Casal Català d'Esquerra
del Districte IV per a la muller d'un
milià de la Columna Macià-Companyans.

CDMH

atac generalitzat, una temptativa dels revoltats que fou resposta per les unitats catalanes amb contundència. Morera es trobava a primera línia repassant l'armament dels soldats: «Tot just havia començat a revisar l'armament d'una de les posicions de primera línia –a sobre del poble de Vivel del Río– quan, sense previ avís. Començà un fort foc d'artilleria. Això volia dir que era un atac d'importància, perquè la preparació artillera no la feien mai per un 'cop de mà' o un tempteig.

»Ja als primers obusos, el capità de la companyia s'adonà de la importància que podia tenir i demanà ajut immediat. Mentre durà el bombardeig, el més convenient era estar ben amagats a les chaboles i refugis... El començament de l'atac m'arreglègà dintre d'un niu de metralladora que havia anat a revisar. Així doncs, estava ben protegit contra la metralla. De no ser que ens arreplegués de ple un obús...

»En acabar el foc artiller, el tinent mirà per l'espitllera i, tot sorprès, va veure que l'enemic avançava en línies esglaonades. Va donar l'ordre de foc i, d'immediat, el caporal de la màquina va fer-ho i no va parar de funcionar tant com podia. Tot i així, no deixaven de seguir avançant. Encara que queien les primeres files. Seguien les de darrera sense parar. El tinent no s'explicava què estava passant, doncs mai havien atacat amb aquella tàctica suïcida. La metralladora seguia disparant sense parar, segant les vides de tants com estaven al seu angle de tir. Tot i amb això, anaven i anaven pujant filades de soldats cap a nosaltres. No era concebible aquella forma d'atacar: queien com a mosques.

»Tot de cop, el caporal tirador s'aturà i es quedà parat com si estigués en 'trànsit'. Per més que el cridàvem o li dèiem, no reaccionava. Ell no estava allí; havia quedat blocat. Els altres seguien pujant i més ara, sense cap impediment. Si arribaven a la distància de poder llençar-nos bombes de mà, ja ens podíem donar per morts». En aquells instants, Miquel va reaccionar com va poder davant la gravetat de la situació: «No crec ni que tingués temps de pensar res. D'una estrebada vaig treure el caporal del seient i, sense pensar-m'ho, em vaig trobar disparant de la millor forma que podia. El cas era tenir-los a distància, quan més lluny millor, doncs eren ells o nosaltres. La sort per a tots va ser l'arribada dels reforços en un moment tant decisiu ja que aconseguírem que l'enemic es retirés en franca derrota».⁴⁰

Tornem però a l'atac posterior del 13 de gener del 1937 per part de les unitats rebels. L'epicentre de l'ofensiva havia estat precisament la zona que defensaven les unitats de la columna. Els enemics eren tres columnes ben dotades dirigides pel coronel Amado. L'escomesa fou profunda atès que al sud ocuparen Portalrubio i pel nord a l'altura de Villanueva del Rebollar, tallaren les comunicacions entre Vivel del Río i Segura de los Baños. El 20 de gener ocupaven la vila de Vivel i els seus encontorns. Malauradament per als soldats de la columna, l'acció d'atac sí resultà eficaç aquesta vegada contra les posicions catalanes i degut a això Vicenç Guarner es traslladaria al sector amenaçat amb el Conseller de Defensa en un intent per resoldre la situació. Tot i la manca de col·laboració dels comandaments de les columnes i trobar-se aquestes unitats en procés de reorganització, s'aconseguí concentrar un contingent format per dos batallons de la Columna Macià-Companys, en aquells moments en procés d'esdevenir en brigada, encapçalada pel mateix Pérez Salas i altres unitats de les futures divisions Durruti, Jubert i Carles Marx. Des del dia 23 de febrer, amb una forta nevada s'inicià el contraatac que es perllongà prop de tres dies, tot i que les posicions no van poder recuperar-se i el front restà estabilitzat després dels combats amb l'ocupació de l'adversa-

Juventut Republicana
LLEIDA

MILICIES ANTIFEIXISTES
Columna Lleidatana d'Esquerra Republicana

En *Carme Rosanas Orús*
de *22* anys d'edat, d'ofici *paquet*
domiciliat a *Mollerussa*
correu *Salas* n.º *110* de *derreta*

Desitjant ésser admes a la COLUMNA LLEIDATANA DE LA GUERRA REPUBLICANA, comproment-se a complir el llei que se li designi al primer requeriment

Mollerussa 14. 11. 36
Signatura del aspirant: *Carme Rosanas*

~~Es desentén de saber.~~
Estat de família: *solter*
Anys que serveix: *no*
Categoria que tenia en el servei militar:
Organització de la qual procedeix: *de la milícia catalana*
Altres oficis que coneix: *no*

(Fulla model d'inscripció).

Mollerussa, 19 novembre 1936

Formulari d'allistament a les Milícies Antifeixistes d'Esquerra, elaborat per la Joventut Republicana de Lleida. CDMH

⁴⁰ *Ibid.* Pàg. 35.

31 desembre 1936

Fèretre en el seguici fúnebre de l'enterrament
del capità Alfred Molino.

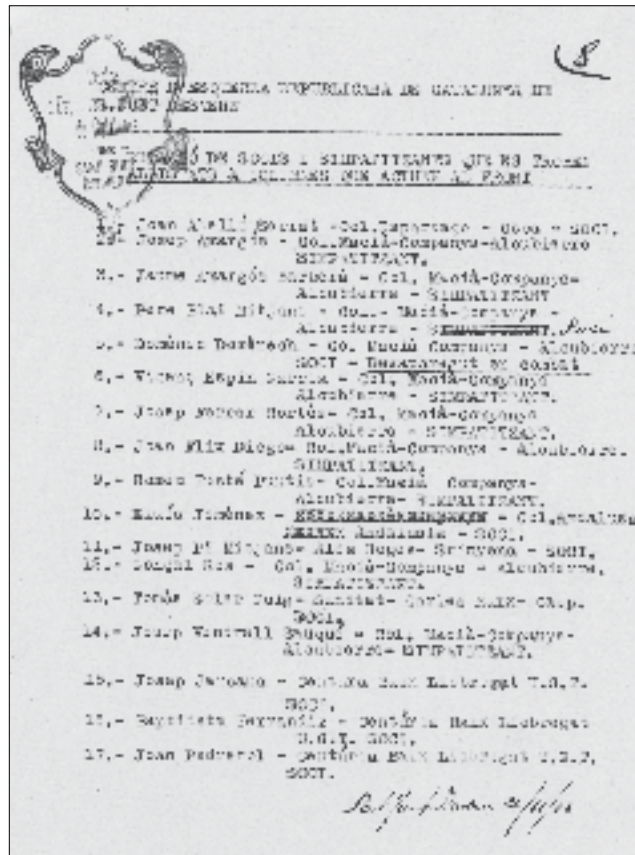
JOSEP MARIA SAGARRA / ANC-FONS LLUÍS COMPANYYS

ri de Portalrubio i La Venta del Diablo. Amb aquesta situació es planificà una línia defensiva amb cinc centres per a cada batalló i es realitzaren alguns tempteigs i cops de mà a les posicions dels feixistes.

Novament hem de recórrer al testimoni de dos dels integrants de la columna per conèixer què succeí a començaments de gener de 1937 durant aquell atac feixista a primera línia de foc i a peu de trinxera. En Màrius Pons es trobava amb els seus companys a Arbeca gaudint d'un permís quan per la ràdio escoltà «que tots els milicians de permís pertanyents a la Columna Macià-Companys havien de reincorporar-se amb urgència a les seves unitats. Segons semblava, l'enemic havia atacat amb molta virulència i material pesant». La Joventut Republicana de Lleida mobilitzà uns quants taxis amb els quals es traslladaren els voluntaris a Montalbán. «Els feixistes havien pres altra cop Fuenferrada on, per cert, els moros van tallar el coll a dos companys de Mollerussa en sorprendre'ls mentre estaven fent guàrdia. Els rebels també van conquerir Portalrubio, Martín del Río i Utrillas. A nosaltres ens van situar a les muntanyes dels voltants, en un lloc anomenat El Colomar, on havíem de resistir per tal que l'enemic no tirés endavant. Durant un temps, però, no vam haver de resistir res perquè el front romangué en calma».⁴¹

Pel seu costat, el cap de centúria Víctor Torres també ens relata la seva participació en aquest episodi: «El 5 de febrer de 1937 la nostra divisió fou atacada en el sector de Vivel de Río per uns nombrosos contingents de forces marroquines i navarreses. El nostre armament era tan insuficient que difícilment podíem rebutjar els atacs d'unitats ben preparades, ben armades i recolzades per l'artilleria i l'aviació. Nosaltres disposàvem d'una sola bateria de tres peces del 10'5, fusells Màuser i Winchester i un nombre reduït d'armes automàtiques. Malgrat aquesta inferioritat, les nostres forces mantingueren les primeres línies durant dos dies. Amb els meus companys de la secció de metralladores ens calgué combatre sense descans des d'un promontori situat dalt del poble de Vivel des d'on es dominava perfectament el teatre d'operacions».

Sant Just Desvern, 20 novembre 1936

Relació de socis i simpatitzants d'Esquerra que són milicians a les diverses columnes del front d'Aragó.

CDMH

41 PONS, M. (2005): *Op. Cit.* Pàg. 25.

31 desembre 1936

Fèretre en el seguici fúnebre de l'enterrament
del capità Alfred Molino.

JOSEP MARIA SAGARRA / ANC-FONS LLUÍS COMPANYYS

Com hem esmentat, es van presentar alguns reforços d'altres divisions però no pogueren fer front l'enemic ja que es trobaven igual de mal dotades d'armament que la Macià-Companys. En conseqüència, van perdre's la cota 105 i la defensa sobre el pont del riu Martín. Com hem dit Pérez Salas havia acudit directament al front per intentar resoldre la situació compromesa dels seus homes i ordenà la rectificació del front (l'eufemisme per anomenar una retirada), és a dir, la reculada per defensar una nova línia establerta a Pajazo - Martín del Río - Huesa del Común, d'acord amb les instruccions de la superioritat del comandament general a l'Aragó. «Aquesta operació va tenir com a conseqüència l'abandó de les posicions de Portalrubio on van resistir heroicament un petit nombre de soldats a les ordres del capità Lobo. L'enemic havia aconseguit el seu objectiu que no era altre que el de tenir lliures les entrades a la regió del Maestrat».42 Durant aquestes accions, també tenim constància que el 10 de febrer algunes unitats de cavalleria de la Columna Macià-Companys realitzarien un servei de reconeixement a la zona, sense cap incidència.43

Al llarg d'aquestes primeres setmanes del 1937 també obtenim gràcies a la premsa informacions sobre les baixes provocades durant aquests atacs i contraatacs en el sector on s'emplaça la columna. Així sabem de la mort de Samuel Morera i Blanco,44 president de les JEREC de Terrassa, i fill de l'alcalde d'Esquerra de la ciutat, Samuel Morera i Ribas. Samuel Morera i Blanco s'havia allistat a la Columna Macià-Companys en els seus inicis, conjuntament amb 140 companys més d'Esquerra de Terrassa,45 entre els quals el seu amic íntim Jaume Bonastre, el qual acabada la Guerra s'exilià a Mèxic, on es casà amb la germana del seu difunt amic, Isabel Morera i Blanco. A llarg de tots els anys de l'exili, Jaume Bonastre i Isabel Morera foren militants d'Esquerra de Mèxic fins la seva mort.

42 TORRES, V. (1994): *Op. Cit.* Pàg. 77-78.

43 (1978): *Partes Oficiales de Guerra. 1936-1939.* Tomo II. Ejército de la República. Op. Cit. Pàg. 210.

44 *La Humanitat*, 22 de febrer de 1937.

45 *L'Acció*, 9 de setembre de 1936.

Una altra baixa és la de Rossend Duran, cap de la Policia de Guerra de Montalbán mort al front de l'Aragó en «l'intent d'ofensiva d'aquests dies als sectors de Portalrubio i Montalbán».46 Duran, de 27 anys, havia format part dels escamots que defensaren Governació durant els Fets d'Octubre, havia participat també en l'esclafament de la revolta militar del 19 de juliol i deixava la seva vida al sector de Montalbán. Havia estat també el President del Comitè Revolucionari del Casal d'Esquerra Republicana, del carrer Francesc Layret de Barcelona.

La crònica de l'endemà, 25 de febrer de 1937, del mateix diari, també ens informava d'un altre voluntari gràcies a l'entrevista del primer ferit evacuat després dels combats al sector de Vivel del Río. Enric Fusté Leonard, fill del Masnou i soci del Casal Republicà Català d'Esquerra amb seu al carrer de Pau Iglésias, havia estat ferit per tercera vegada al front, primer amb militants d'Esquerra ingressats a la columna Ortiz-Miranda el 9 d'agost a la Zaila (segurament La Azaila o Zaida, dues viles de la zona); després també ferit el dia 19. Fusté, que era sergent va resultar ascendit per mèrits de guerra i quan sortí de l'hospital de Lleida ingressà a la Columna Macià-Companys tot marxant el 29 de setembre. Lògicament, l'article i l'entrevista ressaltaven el valor del ferit i dels seus companys d'armes emplaçats pels voltants de Villanueva del Rebollar, defensant amb coratge les posicions pròpies davant unes forces molt més nombroses, especialment d'artilleria i d'aviació. Precisament l'atac de l'aviació provocarà les seves ferides. L'article finia amb aquest testimoniatge: «Després, els companys m'han explicat com va anar la resta de l'atac. La cavalleria mora que va atacar pel cantó de Segura de los Baños fou materialment desfeta. L'atac pel sector de Portalrubio fou igualment rebutjat. Nosaltres, com us he dit abans, a Vivel del Río érem tres-cents milicians. Evidentment ens foren enviats reforços, però aquests no varen arribar fins a primeres hores de la matinada de l'endemà. L'article, continuava amb el relat d'una mena de Termòpiles de la columna, atès que durant tot un dia tres-cents homes d'Esquerra Republicana de Catalunya varen aguantar

46 *La Humanitat*, 24 de febrer de 1937

31 desembre 1936

Presidència de l'enterrament del capità Alfred Molino.

D'esquerra a dreta: Hilari Salvador, x, Lluís Companys,
Diego Abad de Santillán i Artemi Aiguader.

MERLETTI / AGA

una investida de més de cinc mil feixistes», dades sens dubte desproporcionades.

Sigui com sigui, el cert però és que tot i haver perdut algunes posicions, les unitats a l'Aragó es trobaven en aquells dies molt més ben preparades per realitzar operacions de caire defensiu i també alguns atacs puntuals. Ja hem relatat algunes de les accions però paga la pena resumir breument les dates en les que es produeixen els combats més destacats. El 13 de febrer s'havia produït el primer atac sobre Villanueva del Rebollar cap a Ségura de los Baños, preludi d'una acció més àmplia formada per tres columnes, ben lluny dels cinc mil efectius que cita la premsa. Aquest darrer atac de major envergadura, es produeix el dia 18 de febrer i els atacants aconsegueixen tallar les comunicacions entre les viles abans esmentades i s'ocupen els voltants de Portalrubio. El dia 19 els feixistes, aconsegueixen ocupar Vivel del Río tot i la gran resistència dels milicians catalans, mentre el dia 20 es pren Fuenferrada i finalment Portalrubio el dia 22. El dia 23 de febrer és quan les unitats catalanes, després de perdre les posicions, intenten recuperar-les en un contraatac ferotge contra Vivel i algunes temptatives vers el ferrocarril entre Villarquemado i Cella, produïdes el 31 de març. Els Partes de guerra republicans d'aquelles jornades esmenten diverses accions, com la del 18 de febrer, tot reconeixent els atacs generals dels feixistes sobre els sectors de l'Aragó amb alguns guanys, com el tall de la carretera de Vivel a Portalrubio, «apoderándose de La Solana y parte del Silvante. Nuestras fuerzas ofrecen resistencia en Portalrubio». Més extens i precís és el Parte de l'endemà dia 19, on s'esmenta la intervenció de la columna: «Durante la jornada de hoy el enemigo atacó violentamente las posiciones de la Venta del Diablo y Portalrubio que defendían la Columna Macià-Companys, al mismo tiempo que la aviación enemiga bombardeaba con intensidad nuestras posiciones y las alturas que dominan el pueblo de Vivel del Río. Nuestras fuerzas han opuesto tenaz resistencia, teniendo por fin que evacuar Vivel del Río ante la fuerte presión enemiga, cuyos efectivos de ataque se calculan en unos 3.500 hombres, y habiendo puesto gran empeño el enemigo en dicha opera-

ción, sin duda con el propósito de apoderarse de Utrillas y sus minas de carbón».47 La situació al front per als homes de la columna no havia de ser gens positiva, donat que el dia 21 els revoltats aconsegueixen tallar les comunicacions entre Portalrubio i Pancrudo. I l'endemà, els rebels continuen pressionant contra les forces catalanes recolzats per efectius aeris: «Esta madrugada el enemigo inició un fuerte ataque sobre Portalrubio y alturas del Silbante, apoyada por dos baterías, cinco aparatos de bombardeo y tres cazas, lanzándose al asalto, siendo rechazado y perseguido».48

Els atacs i contraatacs doncs es perllonguen durant gairebé un més i desmenteixen el tòpic de la manca d'activitat en el front d'Aragó i la suposada estabilització d'aquesta zona d'operacions. La columna, futura 30 divisió, sense esdevenir completa i encara sense el suficient armament, comença a foguejar-se en combat arran d'aquest episodi. A més, les condicions amb les quals es troben els soldats aquells dies no són gens afalagadores, havent de suportar temperatures extremes durant aquell hivern de 1936-1937, com novament ens explica en Miquel Morera. La columna i els seus soldats viuran una veritable onada de fred polar amb temperatures de fins a vint graus sota zero, amb guàrdies als emplaçaments de vigilància de les trinxeres que només podran tenir una durada de 15 minuts. Molts soldats seran baixa no únicament per les bales i la metralla de l'artilleria i els morters, també per la congelació de peus, mans, orelles i nas. Així ens ho descriu el mateix Morera quan des de segona línia es traslladava a les trinxeres per revisar les armes dels diferents batallons: «Quan calia revisar les peces a primera línia de foc, no podíem caminar i no podíem fer servir els dits ni per desmuntar la peça i canviar-la per una de nova. Els camions quedaven inutilitzats pel glaç i sols els Katiuskas es podien posar en marxa després d'una bona escalfada amb brasers a sota del motor».49

47 *Ibid.* Pàgs. 214 i 215.

48 *Ibid.* Pàg. 219.

49 MORERA, M. (2008): *Op. Cit.* Pàg. 23. Els Katiuskas eren camions de transport soviètics.

Circa 1933

Tres joves militants
d'Esquerra de Terrassa:
Miquel Almirall,
Samuel Morera i Blanco
i Jaume Bonastre.
Morera i Bonastre
s'allistarien a la Columna
Macià-Companyns.

FBM

Juliol-setembre 1936

Carnet de les Milícies Antifeixistes,
de Samuel Morera i Blanco.

FBM

Per acabar amb aquest període de combats i atacs generals al front de la columna, cal esmentar les intervencions puntuals portades a terme per unitats no regulars de la unitat catalana en aquell sector. Parlem de les accions d'infiltració a la rereguarda feixista perpetrada per grups de miners al sector d'Utrillas, quelcom interessant que novament ens proporciona Miquel Morera, traslladat a la 132 brigada, ja tinent juntament amb dos companys més de l'armeria: «El sergent Malacara era d'un grup d'Operacions Especials que depenia directament de l'Estat Major de la 30 Divisió. Era un grup reduït, d'uns dotze o quinze homes, sota el comandament directe del sergent. La majoria eren de la zona minera d'Utrillas, Escucha, Montalbán, Castel de Cabra... en fi, miners. Segons sembla, a més, tenien una altra cosa en comú: eren dinamiters i disposats a tot».⁵⁰ Les seves accions se centraven en infiltrar-se a les línies enemigues i sabotejar trens, ponts, polvorins i altres objectius, en definitiva, tot allò que podien ho volaven amb dinamita. Fins i tot, capturaven presoners que lliuraven als responsables de l'Estat Major de la divisió per interrogar-los. Miquel Morera narra que «a l'armeria sabíem tot seguit quan arribaven perquè, la majoria de vegades, duïen alguna que altra arma de l'enemic i havíem de redactar ràpidament un informe del tipus d'arma, fabricació, procedència i característiques... El sergent era un tipus força alt i prim, molt curtit pel temps a la intempèrie. Deuria tenir uns trenta anys. La seva vestimenta era d'allò més normal però, a dins, portava una indumentària especial per a dur els cartutxos de dinamita i altres estris, entre els quals no faltava una bona automàtica. Els grups

⁵⁰ *Ibid.* Pàg. 36.

Barcelona, 12 gener 1937

Un camió per a electrificacions destinat a la Columna Macià-Companys, ideat, planejat i dirigit en la seva execució per Ramon Seguí, militant d'Esquerra i obrer muntador de la casa Siemens Indústria Elèctrica de Cornellà de Llobregat.

MERLETTI / IEFC

que formava per les incursions no eren mai nombrosos. Quan feia un parell de dies que no els veiem pel poble, ja pensàvem: «alguna cosa volarà pels aires»». Algunes vegades el sergent Malacara tornava ferit, en d'altres ocasions algun company d'armes no regressava, resultat de les accions perilloses portades a terme per aquest grup d'especialistes. Morera també esmenta que aquest grup infiltrat de guerrillers fins i tot arribava a poblacions ocupades com Calamocha i fins i tot Saragossa, gràcies als seus contactes i, de tornada els explicava la cartellera del cinema de la capital aragonesa. En paraules del mateix Morera, «el comportament personal d'aquest grup era d'allò més discret en les seves estades al poble d'Utrillas i per no destacar-ne no duïen mai l'uniforme. Eren com tots els altres miners de la zona».⁵¹

També gràcies a Morera coneixem l'ambient viscut en aquesta població per part dels integrants de la futura 132 brigada, encapçalada pel comandant Blàvia: «Quan vam anar cap a Utrillas, necessitàvem nou personal; va ser llavors que ingressaren a la plantilla en Miquel Guimerà Martí i en Josep Estruch (...). En Josep era d'una de les últimes llesves però a mi em semblava més gran. Era de Barcelona i una bona persona; es notava que no era de la primera volada. En Guimerà era de Sants i, si fa o no fa, deuria tenir els mateixos anys que el Josep. Ambdós bons mecànics i molt conscients amb la feina.

Els miners de la zona que havien estat cridats a les llesves, no es movien de lloc; sols quedaven mobilitzats. Utrillas era —i ara és quasi igual— un poblet miner entre muntanyes, pous i mines de carbó. Al llarg de la carretera i sols a un costat, estaven les cases per al personal qualificat, com ara l'enginyer, els ajudants o capatassos. Eren com a petites torres amb un jardí al davant. En una d'aquelles torres estava emplaçada la comandància de la Brigada, a càrrec del comandant Blàvia, que era de Lleida i bon amic del Mestre armer. L'armeria estava a la plaça d'entrada al poble, quasi davant per davant de la font —la única font del poble— i dels rentadors. Per allí, a una hora o altra —i fins i tot més d'una vegada— havia de

passar tota la població femenina del poble, a buscar aigua o a rentar la roba: no tenien on escollir. Tot i que el poble està a la confluència de dos petits rius, cap d'ells servia per rentar: baixaven amb color i olor de rovell de ferro degut a la naturalesa d'aquelles muntanyes».⁵² Morera amb els seus companys de l'armeria tornarà a conviure amb els habitants aragonesos, no sense alguns problemes, com les negatives de la mestressa que els havia de fer el menjar. La dona en qüestió acceptà fer els àpats pels soldats hostatjats, però es negava a rentar tots els plats i coberts d'aquests, sense poder concebre que cada un dels futurs clients disposés de cullera, forquilla, ganivet, dos plats i got. Després de les negociacions, la dona, viuda d'un miner, acceptà el tracte de fer els àpats i rentar un plat i un cobert pels soldats, havent de beure aquests en porró. L'adaptació als costums locals doncs i el contrast no eren pocs. Els habitants d'Utrillas solien menjar tots a la mateixa paella o cassola, sense trastos per rentar. Després de l'arribada de Miquel Morera, es van instal·lar al poble la Intendència, establerta a l'església i més endavant els sanitaris i el servei de propaganda de la divisió, amb camió-impremta inclòs, el qual al mateix temps servia de biblioteca al front.

Mentre tant, les tasques organitzatives i logístiques no s'aturaven per al bon funcionament de la columna. Una altra de les empreses de les quals en tenim coneixement és la creació d'un hospital de sang a Alcanyís per a la Columna Macià-Companys. Coneixem que la infermera en cap serà una militant d'Esquerra Republicana de Catalunya i fundadora del casal del partit a Sant Andreu del Palomar, la Nativitat Marquès Prats, qui, com a infermera exercirà el càrrec de tinent practicant de l'exèrcit.⁹² Amb aquesta iniciativa es completava el camp sanitari, tant important en el desenvolupament de les operacions bèl·liques, especialment pel que fa a l'evacuació dels ferits de primera línia fins l'hospital, així com l'atenció dels ingressats, no només per ferides de guerra, sinó també per altres afeccions pròpies de la vida a les trinxeres. ☞

⁵¹ *Ibid.* p. 38.

⁵² *Ibid.* p. 36.

Sant Cugat del Vallès, març 1937

El president Companys passa revista als nous reclutes a l'escola militar de Pins del Vallès, el nom de Sant Cugat del Vallès durant la Guerra Civil.

LV

L'Escola de Guerra: planter de l'oficialitat catalana

5

Paga la pena fer un breu parèntesi en la trajectòria de la Columna Macià-Companys al front de guerra i la vida a la rereguarda catalana, per fer esment d'un fet si més no important per a la mateixa columna i els seus futurs integrants. Ens referim a la creació de l'Escola de Guerra que intentarà resoldre el greu dèficit d'oficials que patien les forces republicanes. Sens dubte, aquest fet respon a la necessitat de preparació del personal qualificat per a les accions al front, per a les columnes i centúries creades per les forces politicosindicals, inclosa la mateixa Columna Macià-Companys. Es feia imprescindible satisfer un dèficit evident, atès que la combativitat de molts voluntaris i llur valentia no servia per a res sinó existien els quadres i comandaments necessaris per dirigir les accions i conèixer les maniobres adequades. Calien doncs homes amb escreix que sabessin conduir els soldats al front i, al mateix temps conèixer i aplicar les instruccions que es donaven des dels quarters generals on s'emplaçava la superioritat de la futura divisió. Un veritable planter d'oficials, especialment brigades, tinents i alferes sortiran de l'Escola de Guerra emplaçada a Sarrià, a l'antic col·legi dels Escolapis.

La creació de l'Escola de Guerra sorgirà arran d'un decret del *Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya* publicat el dia 2 de novembre, per ordre de la Conselleria de Defensa on s'especificava que amb la finalitat de posar en marxa l'escola de guerra creada per decret del 26 d'agost es nomenava amb caràcter provisional tot un seguit de personal de caràcter militar professional, el qual restava confirmat en els seus càrrecs per endegar la iniciativa. Els directors honoraris de l'Escola eren els sindicalistes Abad de Santillán i García Oliver per la CNT, Cabré Pallàs i Duran Rossell pel PSUC i el comandant de la Guàrdia Nacional Republicana Escobar. L'inspector de l'Escola era un responsable ja conegut, Vicenç Guarner, el cap de la secretaria tècnica d'operacions; el secretari general delegat de la Conselleria de Defensa el capità d'infanteria Lara del Rosal i el cap d'estudis era el tinent coronel d'enginyers Marino Jimena Ruiz. Els professors eren entre d'altres els comandants d'artilleria Fons Jofre de Villegas; d'enginyers Blasco Cirera; d'infanteria Plaza Ortiz, Capdevi-

la Esterás i Mayor Martín; i d'intendència Antolín Gutiérrez. En total, prop de vint-i-cinc comandaments professionals, a més de nomenar com a professors auxiliars un tinent, tres alferes, sis cadets, dos oficials d'oficines militars, un músic i dinou sotsoficials. Tot plegat un quadre molt complet que constava de nou caps militars, deu capitans, dotze oficials sotsalterns, cinc oficials assimilats, sis alumnes d'oficial i dinou sotsoficials.¹

Un dels molts catalans integrats en l'exèrcit i preparat per sortir-ne oficial, en Joan Sales, pocs dies després de la sortida de la columna catalana cap al front, escriu en una carta a la seva amiga Mercè Figueres el 20 de setembre del 1936: «Almenys ara funciona una Escola de Guerra de la Generalitat de Catalunya; ja era hora. M'hi vaig apuntar ¿és que caldria dir-ho? tot seguit; els vespres arribo a casa cansat de topografia, hipologia, fortificació, tàctica i altres coses que em toca estudiar».² El futur alumne de l'Escola de Guerra també ens proporciona el seu pensament a l'entorn de la situació militar i política viscuda a la rereguarda republicana en aquells moments: «L'Escola de Guerra de la Generalitat em sembla l'única cosa assenyada que s'ha fet fins ara. La va iniciar un grup d'estudiants i joves llicenciats nacionalistes amb l'esperança d'atreure-hi el jovent universitari; amb la idea, que crec encertadíssima, que calia improvisar tan de pressa com es pogués els quadros d'oficials de l'exèrcit català que les circumstàncies estan demanant a crits. Com que sempre ens perd allò de tants caps, tants barrets, a un altre grup se li ha acudit que allò que calia organitzar amb el jovent universitari són unes Milícies Alpines (sembla que, amb bon sentit, les rebatejaran Pirinenques) que a través de les comarques muntanyoses de l'Alt Aragó intentaran establir contacte amb l'exèrcit basc; idea excel·lent (si és que la realitzen) però que té l'inconvenient de restar a l'Escola de Guerra molts dels seus possibles contingents i precisament dels millors». I amb la mateixa sinceritat i amb un punt crític, Sales també ens dóna el seu parer pel que fa a la voluntat

de creació de les milícies, amb una observació aclaparadora: «Els mou sobretot la il·lusió de constituir una columna en què tothom sigui nacionalista, sense adonar-se que així contribueixen a aquest absurd que són les columnes de partit. El nacionalisme català no hauria de ser de partit sinó el comú denominador de tots i d'altra banda aquests xicotets, que ara seran simples soldats de les Milícies Alpines o Pirinenques, farien molt més servei a Catalunya com a oficials escampats per totes les columnes i enquadrant-ne els soldats». El nostre protagonista però, no deixa de fer esment a «una iniciativa al capdavant generosa i ben intencionada». L'Escola de Guerra marcarà profundament la personalitat de Sales i els seus companys llicenciats mesos després, destinats a diferents fronts, per l'aprenentatge rebut i les experiències compartides amb els companys aspirants a oficials també d'ideologia catalanista: l'Enric Usall i l'Eduard Ferrer de la FNEC seran alumnes i companys d'estudi.

La voluntat de Sales i de tants altres integrants d'ideologia política d'esquerres i nacionalista, s'inscriu en un ampli moviment que, lluny de la simple integració en una determinada columna o centúria, pretenia formar homes preparats per enfrontar-se al feixisme, com en el cas d'en Pere Carbonell i Fita, qui amb vint anys i quan esclata la rebel·lió militar, estudiava per a mestre a l'Escola Normal de la Generalitat de Catalunya. Militant també de la Federació Nacional d'Estudiants de Catalunya, FNEC, ens parla de l'Escola Popular de Guerra i la seva futura formació com a artiller republicà: «el seu ensenyament, com he pogut comprovar, era modèlic: la majoria dels professors es comportaven amb sentit comú i ens proporcionaven els coneixements i les tècniques indispensables per a debutar sobre el terreny».³ Pere Carbonell, també ens explica el com i el quan del seu ingrés a l'Escola de Guerra, gràcies a les recomanacions del seu amic, l'Eduard Ferrer, ingressat abans que ell mateix: «Mira, així que vam saber que s'obriria l'Escola, uns quants hi vam anar per matricu-

1 SALAS LARRAZÁBAL, R. (2006): *Op. Cit.* Pàg. 874-875.

2 SALES, J. (1986): *Cartes de la Guerra*. Club Editor, Barcelona. Pàg. 32.

3 CARBONELL, P. (2002): *Entre la vocació i el deure*. Un estudiant de mestre a l'artilleria de l'Exèrcit Popular (1936 - 1939). Abadia de Montserrat, Barcelona. Pàg. 10.

lar-nos-hi. Als Escolapis de Sarrià, on s'havia d'instal·lar, no hi vam trobar més que els militars que havien estat nomenats com a instructors. Ens hauries d'haver vist, ells i nosaltres, l'Armillés, en Raimon Galí, en Pey, l'Emeri March... i jo, escombrant, traslladant taules i cadires i col·locant pissarres, en les sales on s'haurien de fer les classes als prop de vint-i-cinc que volíem cursar els estudis».⁴

Carbonell ens precisa que la motivació de la formació com a oficials militars a l'Escola es devia a la creació per part de la Generalitat de l'Exèrcit de Catalunya. En les seves mateixes paraules «hi havia quelcom més, encara, quelcom d'esperançador, en aquell precís moment, la sensació que a Catalunya s'estava forjant un futur nacional gràcies a la creació de l'Exèrcit de Catalunya, que donàvem com un fet. Fins a quin punt va arribar a arrelar aquesta esperança, ho vaig poder constatar, al cap de molts anys, en llegir l'esquela mortuòria de l'escriptor Joan Sales, passat, com nosaltres, per l'Escola Popular de Guerra. Deia: «Joan Sales... Tinent de l'Exèrcit de Catalunya». La família no posà a l'esquela capità, respectant el criteri del company finat, perquè l'ascens a capità s'havia produït quan aquell exèrcit havia deixat de ser de Catalunya».⁵ Carbonell va pertànyer a la 4a promoció, amb més de 300 candidats, nombre molt inferior a la primera de les promociions, la de Ferrer, que només comptà amb prop de 25. La motivació de pertànyer a un exèrcit català, va ser doncs la causa de l'augment d'aspirants que havien de formar part del planter d'oficials catalans. Entre els companys de Pere Carbonell, també trobem el menorquí Rafael Pellicer, àlies Maó i en Jaume Tarragona, mort en l'exili a Mèxic. I entre els professors responsables, el president, el comandant Domingo Lara del Rosal, el director d'estudis, el tinent coronel d'Enginyers Mario Giménez Ruiz i el cap d'estudis, el comandant d'artilleria José Fons Jofre de Villegas. També coneixem que a finals de setembre de 1936, concretament el dia 25, prop de 500 alumnes ja formaven part dels aspirants destinats a formar-se en els afers de la guerra. Al mateix temps, el govern català tampoc no deixà d'un

costat la formació d'altre personal especialitzat, concretament de la creació de pilots militars d'aviació. Així, el conseller de Defensa, a més de mobilitzar les diverses classes de tropa, afirmava en la reunió del consell de la Generalitat del dia 29 de setembre, la voluntat de crear una escola d'aviació, mobilitzar els pilots civils i decretar la instrucció militar obligatòria.⁶

L'Escola serà l'eina indispensable per nodrir oficials qualificats, ja fossin d'artilleria, cavalleria, enginyers o d'infanteria, que més endavant seran emplaçats a diverses unitats establertes al front. La primera de les promocions sortirà el 27 de novembre, tot i que anteriorment i durant la fase regida pel Comitè de Milícies ja havien estat promoguts alguns oficials i sotsoficials per a les Milícies catalanes. De fet, la formació de tots aquests voluntaris segons decret havia de constar de 45 dies per aquells que esdevinguessin oficials subalterns i 65 per als futurs comandaments superiors. En aquest darrer cas, per Pere Carbonell, com per la resta de companys de promoció, els 65 dies es dividiren en dos cursos: el de caràcter general i el corresponent a l'especialitat que havien triat, l'artilleria. L'alumne, amb un total d'unes 500 hores, havia d'assumir tots aquells coneixements relatius a l'ensenyament de l'especialitat i a més podia gaudir d'interinatge o bé dormir a casa.

Tanmateix, de totes les mesures endegades pel govern català, la més important serà la creació de l'Exèrcit de Catalunya. L'Escola de Guerra i l'Exèrcit de Catalunya tanmateix, seran projectes adreçats a assumir la veritable situació de guerra amb diferent sort. L'una es mantindrà i funcionarà durant un llarg període; l'Exèrcit de Catalunya, en canvi, esdevindrà només un breu episodi que provocarà el desencís a molts dels integrants de la columna, entre aquests, els futurs oficials sortits de l'Escola de Guerra. El somni de lluitar immers en un exèrcit autònom català, amb uns comandaments professionals lleials a la República, serà només una il·lusió d'uns mesos de durada. ☞

4 *Ibid*, Pàg. 95.

5 *Ibid*, Pàg. 96.

6 Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià. *Crònica Diària de la Generalitat de Catalunya*. Dies 25 i 29 de setembre de 1936.

1936

Cartell d'Esquerra en reivindicació de l'exèrcit regular.

FJI

**LA VICTÒRIA
EXIGEIX:**

*Exèrcit
regular
Disciplina
Comandament
únic*

**ESQUERRA
REPUBLICANA
DE CATALUNYA**

La creació de l'Exèrcit de Catalunya

6

A finals del mes de novembre de 1936 Catalunya donava el salt en el terreny de la plena autonomia i dels afers militars amb la creació de l'Exèrcit de Catalunya. El decret pel qual es creava un contingent català organitzat i enquadrat en diverses forces, a la manera tradicional dels exèrcits, datava del 21 de novembre de 1936, tot i que aquest serà publicat en el *Diari Oficial de la Generalitat* del 6 de desembre del 1936, fet que donava pas a la creació de l'exèrcit català. El document oficial era signat pel primer conseller Josep Tarradellas i per l'encara conseller de Defensa Felip Díaz Sandino. Amb tot el nou conseller Isgleas era qui havia d'assumir la creació d'aquest nou exèrcit format arran de la crida a files de les noves llesves. Aquest fet, que comportava l'aplicació del decret pel nou conseller confederal, no deixava de ser una paradoxa, atès que cinc mesos abans la mateixa CNT i la FAI s'havien negat a la constitució de les Milícies Ciutadanes de Catalunya poc després d'esclafar la revolta militar.

Catalunya disposarà doncs a partir d'aquell moment d'unes forces militars pròpies amb una organització autònoma i a càrrec del seu propi pressupost. A més, aquest nou exèrcit i la seva creació serà totalment diferent a l'Exèrcit de la República. Els mitjans de la premsa catalana es feien ressò de la nova notícia, com cita el mateix Pere Carbonell, gràcies a aquestes línies de La Rambla i amb les que es va sentir plenament identificat: «Hem estat, som i serem antimilitaristes. El nostre ideal com a nació no és pas de cercar expansions territorials, ni el de fer-nos admirar per la força i la organització del nostre exèrcit. No som ni imperialistes ni tartarinescos. El nostre ideal de sempre, invariable, al qual pretenem ésser fidels, és el de fer una Catalunya gran per la cultura, per la bellesa dels seus camps ben cultivats... I ara, com canta la cançó, «és hora de fer guerra». És hora de fer guerra i guanyar-la... Catalunya tornarà a tenir exèrcit: un exèrcit regular, amb les ordinacions i la disciplina que l'experiència demostra que ha de tenir un exèrcit per ésser eficaç. Ara el que cal és que aquest exèrcit sigui realment català, sobretot, per l'esperit.

Cal pensar, encara, que el destí de Catalunya, resideix, en bona part, en l'esperit d'aquest exèrcit que ara es crea. Si volem realment existir com a poble,

Barcelona, 28 febrer 1937

Manifestació de clausura de la setmana Pro Exèrcit Regular, al seu pas per la plaça de Catalunya. Militants de diferents organitzacions polítiques i sindicals porten pancartes amb els retrats de Francesc Macià, Francisco Largo Caballero i Lluís Companys, entre altres.

PÉREZ DE ROZAS / AFB

si no volem ésser absorvits, cal que fem que l'Exèrcit de Catalunya tingui un esperit liberal, catalaníssim».¹

Segons l'estudiós en afers militars Ramon Salas Larrazábal, el sistema d'aquest exèrcit s'ha d'atribuir al comandant d'infanteria diplomat d'Estat Major Alfredo San Juan Colomer, qui en una de les seves publicacions *Mandos y estudios militares*, ja reflectia el mateix model d'exèrcit, amb una organització a base de divisions i regiments idèntica a la que s'aplicarà a l'Exèrcit de Catalunya. Aquest militar es trobava ja treballant en la Conselleria de Defensa, tot i que posteriorment passarà a formar part com a cap d'Estat Major al quarter general del front d'Aragó.

La concepció es basava en la constitució d'una divisió ternària, formada per tres regiments d'infanteria, tres batallons, tres companyies, tres seccions. En un primer moment es va decidir crear també tres divisions gràcies al reclutament de reservistes, que s'anomenarien primera, segona i tercera divisions de l'Exèrcit Català amb quarters generals a Barcelona, Girona i Tarragona. Una ordre del 16 de desembre designava els seus comandaments. Cada divisió estava constituïda per tres regiments d'infanteria, un regiment d'artilleria i un grup de reconeixement. Les unitats de la 1a divisió, manada pel coronel d'infanteria Guillermo de la Peña Cusi, s'organitzà a Barcelona; Les unitats de la 2a, encapçalada pel coronel José Villalba Rubio s'organitzaren a Girona, Figueres, Terrassa i Mataró; i la 3a divisió, formada per unitats a Lleida, Tarragona, Tortosa i Reus, va ser dirigida pel comandant d'artilleria Eduardo Medrano.

No anem massa desencaminats si afirmem que la notícia de la creació de l'Exèrcit de Catalunya va ser rebuda amb entusiasme i esperança per part de molts catalans que lluitaven al front d'Aragó, pels ciutadans i fins i tot per aquells qui es preparaven com a oficials del futur exèrcit català. Devia ser així per a molts milicians, no tan sols de la Macià-Companys o del regiment pirinenc, sinó també per als soldats adscrits a les milícies anarquistes o marxistes més moderats i identificats amb Catalunya i la

causa republicana. En Joan Sales, com molts altres ciutadans que prengueren consciència amb la voluntat de guanyar la guerra per mitjà d'un veritable exèrcit, mostrava el seu goig per la notícia en una carta enviada a la seva amiga, Mercè Figueres, convalescent al sanatori de Puig d'Olena, el mateix indret on es trobava el poeta Màrius Torres, germà del qui seria centurió i comissari de la columna, Víctor Torres: «El Diari Oficial del govern de la Generalitat duu el decret de creació de l'Exèrcit de Catalunya. ¡Per fi! És la primera alegria que tenim d'ençà del 19 de juliol. Us escric a l'Escola de Guerra voltat de brigades com jo; ens van ascendir a brigades, en efecte, fa uns quants dies. És el grau intermediari entre sergent i alferes. Si veiéssiu l'alegria que regna entre nosaltres amb aquesta gran notícia: la naixença de l'Exèrcit de Catalunya. De moment és un nom; però iquin nom! ¡El nostre somni! De nosaltres depèn que el nom faci la cosa. Segons es dedueix del decret, l'Exèrcit de Catalunya no dependrà del govern de la República sinó del de la Generalitat. Catalunya, doncs, passa a tenir Exèrcit propi; s'hi integraran totes aquestes columnes heterogènies que fins ara havien constituït les Milícies Antifeixistes de Catalunya. Columnes que caldrà convertir en divisions i militaritzar de cap a peus; vet aquí la tasca engrescadora que se'ns obre als 1.500 alumnes de l'Escola de Guerra quan, d'aquí a poc, sortirem amb el grau d'alferes».² I en una altra carta explica la possible destinació un cop llicenciat de l'Escola: «Dels alferes aprovats per l'Escola de Guerra, la meitat va a Aragó, l'altra meitat es queda de guarnició a Catalunya. A mi m'ha tocat el 2n regiment d'infanteria de la 1a divisió —així ho porta el decret del conseller de Defensa del Govern de la Generalitat aparegut al Diari Oficial d'abans d'ahir—, que té la seva caserna a Barcelona i justament darrera el parc de la Ciutadella (...)». Les circumstàncies de la guerra faran però que un cop llicenciat l'oficial Sales sigui destinat a Madrid amb els voluntaris de la columna Durruti, fet que no el complaurà gens. Així, comunica el 18 de gener de 1937 a la Mercè Figueres la seva primera destinació i la del seu company Enric Usall:

1 CARBONELL, P. (2002): *Op. Cit.* Pàg.111.

2 SALES, J. (1986): *Op. Cit.* Pàg. 56.

Barcelona, 28 febrer 1937

El Regiment Pirinenc número 1, en la desfilada de clausura de la setmana Pro Exèrcit Regular.

LLUÍS TORRENTS / AGA

«Ara estem destinats amb caràcter definitiu: ell s'ha de presentar a Alcanyís a la Columna Macià-Companys i jo a Madrid a la... columna Durruti. Notícia bomba pel que a mi respecta, com pots veure».³ D'aquesta manera, el company d'estudis a l'Escola de Guerra marxava cap a la base de la Columna Macià-Companys a finals de gener del 1937: «L'Usall, més feliç que jo, ja se n'ha anat cap a Alcanyís junt amb altres setze, entre brigades i sergents». En Joan, desencisat per la seva destinació, acceptarà finalment com a militar la decisió de formar part de l'oficialitat de la columna anarquista de Durruti, tot i que intentarà diverses gestions per anar a la Macià-Companys, primer amb una instància que arribà a mans del coronel Bosch qui el recriminà en català amb els següents mots: «Si vostè fos un autèntic militar, no un civil militaritzat, cosa que l'excusa, sabria de sobra que un oficial no pot discutir les ordres i s'ha d'incorporar sense comentaris al destí que sé li dona sigui quin sigui; el coronel Bosch comprenia el seus sentiments, però afirmava que de vostès depèn ara que la columna Durruti passi a ser una divisió disciplinada». Sales, més endavant ho tornarà a intentar per mitjà de càrrecs polítics d'Esquerra, que tampoc res no podran fer: el doctor Francesc Ribas i Soberano diputat al Parlament, metge de Màrius Torres i més endavant mitjançant la coneixença amb Humbert Torres, vicepresident del Parlament i pare del seu amic Màrius i de Víctor Torres, comissari de la columna. La seva experiència a la nova columna destinada a Madrid no serà massa positiva, tot i trobar-hi elements de tot tipus i fins i tot compatriotes: «El capità de la columna era un paleta que es deia Ricardo Sanz. Home ja d'una cinquantena d'anys i natural de Xàtiva per més que a les assemblees parlés en castellà. El detall era picant ja que a la columna, amb gran sorpresa meva, tothom era català (meitat del Principat i meitat de València aproximadament). Dic amb gran sorpresa meva perquè a Barcelona teníem aleshores la idea que els de la FAI eren sobretot murcians ja que ho

eren quasi sense excepció tots els qui feien de les seves a la rereguarda».⁴ Com veiem doncs la distribució de l'oficialitat catalana sortida de l'Escola, capacitada per portar a terme amb eficàcia les operacions al front i la creació de l'Exèrcit de Catalunya, topava amb importants obstacles, especialment les reticències encara prou acusades de les unitats militars de tendència anarquista. El mateix Sales, com la resta d'oficials, durant la seva estada a les files anarquistes a Madrid, enlloc de ser anomenat per la seva graduació de tinent, ho serà amb l'eufemisme de «company tècnic».

Amb tot, i poc a poc, nous reforços arribaven per a les columnes i també per a la Macià-Companys que a començaments del 1937 es completava amb una nova oficialitat i sotsoficialitat per resoldre el problema de la manca de personal qualificat, especialment d'homes amb la capacitat de prendre decisions en situacions compromeses durant els combats i que sabessin treure profit de les tàctiques durant el desenvolupament de les operacions militars.

A la rereguarda republicana i també als diversos fronts, l'assimilació de la situació d'una veritable guerra, d'un enfrontament que es preveia llarg, amb un enemic que tenia resolt el problema dels subministres d'armes, tropes i ajuts materials de tot tipus, començava a assolir-se. Mentre les posicions a l'Aragó restaven estables, la ciutat de Barcelona no havia patit les greus deficiències de queviures de primera necessitat, ni s'havia sentit assetjada per la nova guerra aèria. Per tant, el conflicte se sentia encara llunyà, tot i que el febrer d'aquest mateix any, concretament el dia 13, la capital rebria el primer bombardeig seriós que provocà un veritable trasbals. La nit d'aquell dissabte i des de mar endins, el creuer italià *Eu- genio di Savoia* disparava un seguit de canonades contra el centre de la ciutat. Tot i que hom ha afirmat que l'objectiu era la fàbrica Elizalde, el cert és que el mateix parte del vaixell de guerra informava que l'objectiu era simple i indiscriminat: el centre de la ciutat. Aquest fet assenyalà el punt d'inici en els atacs sistemàtics contra la capital

³ *Ibid.* En Joan Sales serà destinat com a tinent assessor de la 3a companyia, Batalló Madrid, Brigada 121, Divisió 26 (Durruti) primer al front de Madrid i després a Monegrillo, als Monegres.

⁴ *Ibid.* Pàg. 86-87.

Montalbán, 1937-1938

Milicians de la Columna Macià-Companys, al marge del riu. D'esquerra a dreta: Joan Velilla, Joan Escofet, Agustí Barberà, Miquel Morera i Darbra, Josep Bisbal i el tinent i cap de la unitat d'armeria, Lluís Morera i Argullol.

MMD

1937

Banderí, en seda i brodat, regal de la madrina de guerra de la Caserna d'Esquerra, a la Columna Macià-Companys. Amb perill de vida, Miquel Morera i Darbra la recuperà en tornar a casa en acabar la Guerra Civil.

MMD

catalana i la rereguarda catalana per extensió. Hom no es trobarà segur, ni al front ni a la rereguarda republicana en un nou concepte de guerra que ja havia estat assajat anys abans, però que s'aplicà de manera metòdica i calculada contra Barcelona un any després, el març de 1938. Amb tot, les autoritats catalanes ja havien pres mesures molt abans que caigués un sol projectil o bomba sobre Barcelona. En aquest sentit, les tasques de la Conselleria de Defensa de la Generalitat en coordinació amb les autoritats civils esdevindrà exemplar en les tasques de prevenció dels atacs feixistes contra les ciutats catalanes. Com en el cas de les indústries de guerra, la creació de les mesures de defensa passiva i activa per a la prevenció, detecció i rebuig de les agressions aèries, partirà de zero, però esdevindrà en quelcom exemplar malgrat les mancances de recursos materials i econòmics.

Lluny de Catalunya i en d'altres fronts com a Madrid i, malgrat el setge al qual es trobava sotmesa la capital, la situació millorava. Així, en Joan Sales informava al seu amic Màrius Torres a començament de 1937 que «la situació a la capital de la República ha millorat força; hi ha ordre, els rebels només hi ocupen algun edifici extrem. La població té pa, arròs, mantega i fruita en abundància. (...)». També ens donava notícia dels voluntaris catalans que es trobaven al front de Madrid: «Els soldats catalans tenen un humor magnífic».

A mitjans de febrer de 1937 la Columna Macià-Companys es posa a disposició del Consell de la Generalitat de Catalunya. Coneixem aquest fet novament gràcies a l'altaveu principal de la unitat, el diari La Humanitat. En concret, esmentava que la columna restava militaritzada i que el Consell Permanent del partit juntament amb una representació de la mateixa columna havien pres l'acord amb el govern català de posar-la a disposició dels responsables mili-

tars de la creació de l'exèrcit regular. L'article també donava la notícia d'una altra qüestió realment significativa, una mesura presa pels membres del partit prou dràstica adreçada a la militarització de la rereguarda: «Esquerra Republicana de Catalunya fa constar d'una manera categòrica que tots els seus militants han d'acudir sense cap mena d'excusa a les crides a l'leves que faci el Consell de la Generalitat, i s'ha d'expulsar fulminantment de tot Centre del Partit aquell militant que incompleixi aquella obligació». Aquesta determinació anava adreçada sens dubte a la formació de l'exèrcit gràcies a la crida de les l'leves i Esquerra Republicana, membre del govern català, havia de donar exemple per al compliment del decret de militarització davant la resta de forces de tots els colors i tendències. L'aspirant a oficial de l'Escola de Guerra Joan Sales en donava també el seu parer: «Hem perdut miserablement prop de set mesos; hi hem guanyat, això sí, que ara tenim l'Exèrcit de Catalunya. [...] Els camarades destinats al front d'Aragó sembla que ho són a aquelles columnes, com és ara les de l'Esquerra, les nacionalistes i les socialistes-comunistes (vull dir les del Partit Socialista Unificat), que estan ben disposades a convertir-se en divisions i a militaritzar-se de cap a peus, com així mateix a canviar el nom de Milícies pel d'Exèrcit. Queden, segons sembla, refractàries a aquests canvis les anarquistes», fet que ja hem pogut observar en algun extracte de la correspondència del mateix Sales. També al llarg d'aquests dies de mitjans de febrer de 1937 s'informava del reclutament de nous efectius cap al front destinats a la Columna Macià-Companyns: «El propassat dimecres sortí cap a Alcanyíç la centúria d'Hospitalet de la Columna Francesc Macià - Lluís Companyns. Estava composta de 150 individus i anaven acompanyats del seu organitzador i cap Laureà Lorca, conseller regidor de Serveis Públics del nostre Ajuntament, el qual d'una manera veritablement digna d'elogi ha aconseguit en pocs dies reorganitzar aquesta centúria». És molt possible que després de les primeres baixes sofertes en combat durant les accions a Vivel del Río, Portalrubio i Villanueva del Rebollar, la centúria es dotés amb nous integrants voluntaris de la localitat de l'Hospitalet. I el dia 21 del mateix més La Humani-

tat informava en una nova crònica de la divisió sobre el comissari civil de la columna Joan Moles —a qui ja hem vist més amunt durant la reunió dels caps militars del 13 d'octubre— i aprofitava a més per carregar contra l'ambient que en molts moments es vivia a la rereguarda barcelonina: «Joan Moles podia haver-se quedat a Barcelona per a dedicar-se, armat d'escopetes i pistoles, amb leggis i jaqueta de cuir, a l'altament patriòtica labor d'anar de l'un cafè a l'altre, labor que, innegablement, ha d'ajudar molt a vèncer el feixisme». L'article continuava: «En aquesta Divisió que porta els noms dels Presidents no hi ha militars tebis, no hi ha militars dubtosos. Pérez Salas, Bosch, Monclús, García, López Segarra, Invernón, són veritables soldats del poble». I finalment elogiava la tasca de comissari civil d'en Moles: «Tan aviat és a Alcanyíç com a Barcelona, a Sarinyena com a Montalbán, a València com a Vivel del Río».

El dia abans, 20 de febrer de 1937, el tinent coronel Guarnier, un dels organitzadors de l'Exèrcit de Catalunya i de les operacions a l'Aragó, signava una ordre per a la reorganització del front, que restava format per quatre divisions flanquejades per dues agrupacions en els sectors pirinencs i meridional, atès que en aquests extrems del dispositiu on s'emplaçaven el Regiment Pirinenc i la Columna Macià-Companyns no hi havia suficients efectius per formar dues respectives divisions. D'aquesta manera la unitat catalanista quedava constituïda com a brigada amb dos regiments i seguia comandada per Pérez Salas, al mateix sector de Montalbán.

Mentrestant i des de les altes instàncies militars, el mateix Vicenç Guarnier a finals de febrer i concretament el dia 28 era nomenat cap de tot el front d'Aragó per part del Conseller de Defensa i pel president Companyns, no sense la seva sorpresa, atès qui ningú no li va consultar aquesta decisió. Tanmateix i com a militar professional acatarà les ordres i es traslladarà a la base d'operacions del front emplaçada a Sariñena. Des d'aquest centre es treballava incansablement de dia i de nit, es visitaven els sectors i les posicions, el cos de transmissions funcionava de manera exemplar i els serveis d'informació realitzaven tasques d'avís del moviment de tropes de l'ene-

18 juny 1937

Fitxa de Pere Ariño i Frago, nascut al Torricó, milicià de la CNT del «Batallón de la Muerte 19 de Julio», destinat a la Columna Macià-Companys.

CDMH

mic. L'organització de les unitats al front podem dir que havia assolit ja un cert nivell i aquest fet comportà una major eficàcia en les actuacions que a partir d'aquell moment es portarien a terme. De fet, la pressió que exercien els revoltats sobre Madrid i que donaria lloc a l'ofensiva de Guadalajara, va fer que s'ordenés activar novament el front d'Aragó. Guarnier explicita que, tot i la manca d'armes i de municions l'Estat Major al front d'Aragó organitzà un seguit d'operacions per fixar i atreure les reserves adversàries, tot evitant que acudissin al front madrileny. La divisió Lenin (29a) realitzarà un fort cop de mà prop del manicomi d'Osca que proporcionarà la captura de presoners i armament; també intervingué la divisió Durruti (26a) ocupant diverses posicions prop de l'Ebre davant Villafranca que malgrat el contraatac enemic i el recolzament aeri dels feixistes, no només fou refusat sinó que a més s'assoliren noves posicions. A més, el 7 d'abril s'endegava el Pla R encapçalat pel mateix Guarnier. Atacà en primer lloc la força del comandant Marià Bueno, del Regiment Pirinenc al sector nord, que aconseguí batre els reforços feixistes a Soto de Oliván, causant nombroses baixes. Les forces catalanistes de Bueno ocuparen Satué, Ysuan, Ipies, Paco de Ipies i diverses cotes. La 28a divisió (Ascaso) atacà amb menys èxit tot i que ocupà Esquedas on moriren en combat el capità i tres oficials que defensaven la guarnició; l'endemà, 8 d'abril, aquesta divisió continuà l'avenç tot i que amb una forta resistència. També hi intervingué la 27a divisió (Del Barrio) amb captura de presoners i armament. Al llarg dels dies 12 i 13 intervindran en el sector forces de la 29a divisió prop d'Osca; amb tot, l'empenta principal es produí als encontorns de Belchite on la 25a divisió havia d'intentar un fort cop de mà contra la ben defensada població. Malauradament, l'atac no es produí per on havia d'escometre's i fracas-

sà. Era previst que s'ataqués de nord a sud i no al contrari, pla que va ser rectificat per un assessor soviètic i en conseqüència l'embranchida republicana es produí en un terreny fortificat, replet de blocaus i nius de metralladores. Aquestes sens dubte van ser les operacions més ben planificades i eficaces de les forces republicanes a l'Aragó, tot i el desenllaç final provocat per la ingerència de l'esmentat assessor.

Però els atacs no es deturaren durant aquell mes d'abril del 1937 i la Columna Macià-Companyns que encara no podia esdevenir divisió per la seva manca d'efectius, realitzà poc després una de les accions més destacades al llarg de la seva trajectòria, com ens explica el màxim comandament al front d'Aragó: «Quan vaig retornar al front d'Aragó el dia 22 d'abril, arribà de Sarinyena la notícia que forces de la brigada Macià-Companyns, la qual tractava de reorganitzar-se com a 30a. Divisió, s'havien internat en territori ocupat per les tropes de Saragossa, al sud de Montalbán, a rereguarda de les posicions adversàries, i havien fet volar un tren que duia relleus i un pont sobre el riu Jiloca, i que, a més a més, havien sorprès una petita posició al sud de Vivel del Río».⁵ De fet, ja en dies anteriors aquesta població serà bombardejada per l'aviació republicana i també la carretera a Calamocha, concretament els dies 8 i 9 d'abril. També el dia 16, trobem una intervenció important d'elements d'aviació republicans que col·laboren en les accions ofensives contra l'ermita de Santa Quiteria i Cerro Gordo, a més de bombardeigs contra Celadas i Caudé. Segons els *Partes* d'aquella jornada, l'aviació conformada per diversos avions d'assalt, bombardeig i caça porten a terme fins a 140 serveis al front, quelcom impensable uns mesos abans en aquest sector, per la manca de mitjans aeris mitjanament eficaços.⁶

5 GUARNER, V. (1980): *Op. Cit.* Pàg. 223.

6 (1978): *Partes Oficiales de Guerra. 1936-1939. TOMO II. Op. Cit.* Pàg. 299. Hem de precisar que els elements d'aviació de l'esquadrilla Alas Rojas basada a Sariñena en els primers moments de la guerra a l'Aragó estava dotada d'un conjunt heterogeni d'avions militars de preguerra obsolets i avions de transport civil adaptats com a bombarders improvisats, poc eficaços per

Possiblement a conseqüència d'aquests darrers combats, el dia 20 d'abril *La Humanitat* informava novament sobre la mort d'un militant d'Esquerra integrat a la divisió Macià-Companyns, Agapit Garcia, del casal d'Esquerra Republicana Francesc Macià. Pel que fa a les accions, gairebé de forces guerrilleres endinsades en territori enemic, també el diari informava que una patrulla de «la divisió ha efectuat avui [dia 22] una arriscada operació que li ha valgut la felicitació de l'alt comandament i afegia que volaren el pont sobre el riu Jiloca, de gran importància per a l'avituellament dels rebels encerclats a Terol». De fet, aquell 20 d'abril, havia estat ocupada per les forces republicanes la població de Celadas al nord de Terol, després de durs combats en aquesta zona. I pel que fa al Parte de Guerra republicà del 22 d'abril esmentava que «Por el frente del extremo sur, una patrulla de fuerzas leales realizó un audaz y difícil incursión por territorio enemigo, volando un puente sobre el río Giloca. Un tren de fuerzas facciosas y material que se dirigia a Teruel quedó destruido en dicho puente».⁷ Aquestes accions devien ser conseqüència de les activitats dels coneguts miners integrats amb la columna i, en concret dels miners -dynamiters d'en Malacara. L'aviació lleial per la seva banda, igualment es mantindrà molt activa aquella jornada, amb bombardeigs contra Cerro Gordo, l'estació de Cella, Villarquemado i emplaçaments de bateries a Santa Bàrbara. ☞

recolzar les accions ofensives de les columnes. L'arribada dels nous aparells d'atac de procedència soviètica, menys vulnerables al front d'Aragó serviran per colpir amb una major efectivitat les posicions de les tropes revoltades.

7 *Íbid.* Pàg. 304.

Barcelona, 24 febrer 1934

Jesús Pérez Salas, que seria tinent coronel i cap militar de la Columna Macià-Companyns, en la seva època de cap de Somatents de Catalunya.

PÉREZ DE ROZAS / AFB

De Columna a 30 Divisió

7

Als inicis de 1937 tot estava previst perquè l'organització de l'Exèrcit de Catalunya esdevingués Exèrcit de l'Est i perquè les columnes passessin a enquadrar-se com a brigades mixtes de l'exèrcit popular republicà. De fet, el moment en el qual la columna passava primer a ser brigada i més endavant a 30 divisió va ser el 28 d'abril de 1937, integrada al XII Cos d'Exèrcit, tot i que el desembre del mateix any s'agregarà al XXII Cos i més endavant a d'altres cossos d'exèrcit: al XIII el març del 1938; a l'XI l'abril; al XVIII el setembre i novament a l'XI, el desembre de 1938.

En el moment de la seva configuració com a divisió estava formada per dues brigades, la 131 i la 132 amb base d'operacions a Montalbán. Els comandaments de la divisió, al marge del coronel Pérez Salas, serien el tinent coronel d'infanteria Arrando (el febrer del 1938), els comandants d'infanteria Alba Rebullido (març de 1938) i Felipe Martínez (abril del 1938) i els comissaris Enric Canturri, i més endavant el comunista Jaume Girabau. El cap d'Estat Major era el capità d'infanteria Martín López Segarra a més dels comandants d'infanteria González Gómez i López Martínez. També coneixem que el capità secretari de la divisió era en Jaume Monclús. El cap del XII cos d'exèrcit al qual pertanyia la divisió era manat pel coronel Sánchez Plaza.

La primera de les brigades que conformà aquell abril del 1937 la nova divisió era la 131 brigada formada amb un dels antics regiments de la columna. El cap de la unitat serà segons Víctor Torres el major Andrés Invernón (després possiblement el substituirà el comandant d'infanteria José Frías González-Nouvelles, amb el cap d'Estat Major de la brigada capità d'infanteria Nicasi Riera Pou i Benito Montagut Algueró com a comissari) i cobriria per aquelles dates de reorganització el sector de Moyuela. La brigada quedava composta per quatre batallons, el 521, al qual pertanyia Víctor Torres com a comissari polític, el 522, 523 i 524, aquest últim manat pel comandant Domínguez. També s'hi afegia una secció de metralladores.

I la segona de les unitats fou la 132 brigada formada en aquells dies també amb els antics integrants del segon regiment de la divisió, a Utrillas. Els caps

RADIO ESQUERRA

E. R. C. = 1

Emissora de l'Esquerra Republicana de Catalunya

RAMBLA DE CATALUNYA, 26

Barcelona, 24 abril 1937

Carta anunciant un concert a Ràdio Esquerra, de la banda de la Divisió Macià-Companys.

AHN

Ciutadà DIRECTOR GENERAL DE RADIODIFUSIO
C I U T A T

Estimat amic:

Tal, com us tenim avançat verbalment, ens plau de comunicar-vos que aquest any donem per la nostra Emissora un Concert a càrrec de la Banda de la Divisió Macià Companys, el qual concert ens agrairia que fos retransmès per les Emissores Oficials i, per a evitar ressonàncies estranyes al fer-lo en un lloc poc adient, us agrairiem que autoritzessin per tal que, d' acord amb la Ràdio Associació de Catalunya, poguessim utilitzar l' estadi d' aquella Emissora.

Convinguts que per part vostra, com sempre, trobarem tota mena de facilitats, us saluda

PER RADIO ESQUERRA

Signat A. Forcadès.

24 d' abril del 1937.

407 246/2
Nº 114

militars inicials van ser tot seguint novament Víctor Torres, el comandant Antoni Blàvia i Esquirol (després el comandant d'infanteria López Gómez i el capità d'infanteria Gómez Descalzo, com a cap d'Estat Major que havia estat tinent del regiment d'Almansa núm. 15 de Tarragona). Coneixem també els qui serien caps dels quatre batallons: el comandant Antonio Cano del 525 batalló; el comandant Soria Gómez ho era del 526; el 527 el dirigia el major de milícies Jaume Trulla Vilà; i el dels 528è batalló l'antic brigada Antonio Cervantes. Com en l'anterior cas, també es dotava a la brigada d'una secció de metralladores. Amb tot, cal precisar que dins aquesta brigada hi haurà un nombre important de components valencians actuant com a oficials, fins a sis, com el major Andrònic Pla, de Castelló de la Plana, antic militar reenganxat a files el desembre de 1936, el qual actuarà en absència del major Blàvia com a cap accidental de la brigada en algunes ocasions. També coneixem els noms del capità de sapadors Josep Sanchis Martínez, encarregat de la fortificació de les posicions al front, a més dels tinents d'infanteria Benet Fuster Ballester i Francesc Soler Soler. Altres dos integrants seran els sergents d'infanteria Josep Ferrer Rigual i Antoni Climent Mas aquests darrers integrats en el 527 batalló de la brigada. Climent i Soler van desaparèixer els darrers dies de la guerra.¹ A més, seran comissaris d'aquesta unitat en Josep Fusimanya i en Ramon Farré Gassó, en el moment en el qual es faci responsable de la brigada el cap Aurelio Soria, antic comandament del primer batalló.

Poc després, el juny del 1937 la divisió es complementava amb una altra brigada, la 146, passant a conformar-se en una divisió complerta, com la resta de divisions. Aquesta brigada, formada per voluntaris comunistes catalans, estava manada pel militar professional i comandant Correa Cañedo i com a comissari tenia a Pere Suñol Capdevila.² Aquells homes integrats a la columna i super-

Agost 1938

Carnet de militant d'Esquerra de Jaume Bonastre i Brugal
FBM

1 FINESTRES, J.; LLADÓS, J.; REYES, M. (1997): «132 Brigada Mixta. Memòries d'un brigada. Catalans al front». *Op. Cit.* Pàg. 68.

2 ENGEL, C. (2005): *Historia de las brigadas mixtas del Ejército Popular de la República. 1936-1939*. Editorial Almena, Madrid.

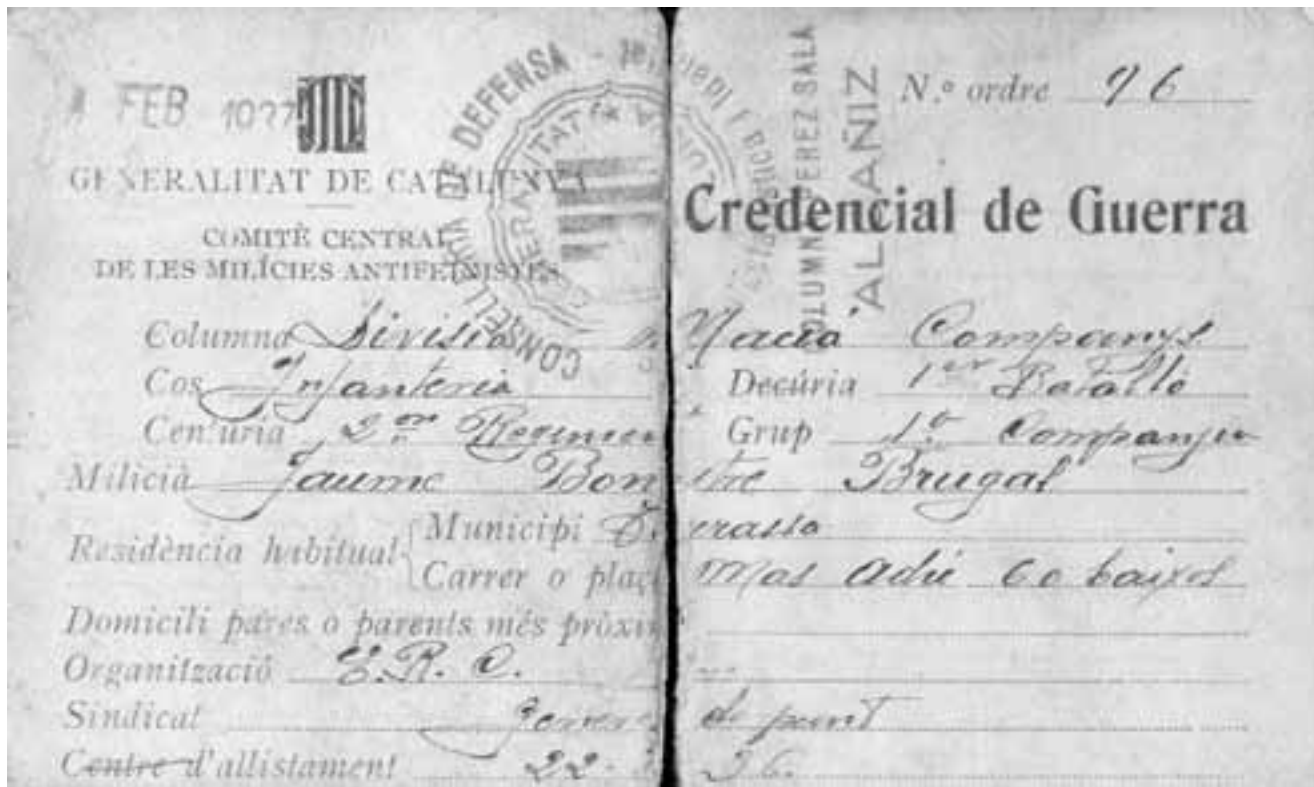
vivents dels combats de finals de 1936 i la primavera del 37 van seguir lluitant com a integrants de la nova divisió.

En relació a la nova unitat que anava configurant-se val a dir que el primer de maig, dia del treballador i poc abans dels malaurats successos del dia 3, el casal d'Esquerra Estat Català convocava els militants i comunicava que el dia 2 la cobla de la Banda de la divisió oferiria un concert davant aquesta seu, a la plaça de Joan Fuster — actual plaça del Nord — de la vila de Gràcia. A més, la secció femenina del casal recaptaria fons per Ajut Català. També coneixem que a començaments de maig arribarà a Barcelona en Joan Sales, futur integrant de la nova 30 divisió, encara enquadrat a la columna comandada per l'anarquista Ricardo Sanz, que intervé en els Fets de Maig a la ciutat. Sales, amb els seus companys oficials, es mantindrà al marge de la lluita als carrers que causaren el terrabastall a Barcelona durant aquelles jornades, amb trets i morts per part de les forces d'ordre vers la CNT i el POUM. Força crítica serà la seva opinió a l'entorn d'aquests esdeveniments i amb les actituds dels bàndols enfrontats. Així, llençarà una mirada als futurs historiadors: «Ara he començat Guerra i Pau de Tolstoi, que m'apassiona; visc més a Sant Petesburg l'any 1812 que no pas a la Barcelona de 1937. Pel que fa a la Barcelona de 1937 com la de 1936, sospito que no arribarem a entendre res mentre algun historiador genial no inventi un nou mètode, el del filldeputisme històric; cada vegada estic més convençut del paper que en molts esdeveniments, que altrament resultarien incomprensibles, han jugat els agents dobles, els provocadors, els personatges més sòrdids i més tèrbols, els fills de puta de tota mena en una paraula».108

La tensió entre els sectors revolucionaris de la CNT i el POUM i les forces d'ordre de la Generalitat i el PSUC havia provocat l'esclat de violència de començaments de maig. De fet, i com hem vist anteriorment, era aquesta una situació irresolta malgrat els esforços d'alguns i que ja s'arrossegava al front i a la rereguarda des dels començaments de la guerra. Les dissensions polítiques, amb episodis puntuals de repressió i violència, d'afusellaments i execucions aleatòries a suposats enemics de

la revolució, les diferències entre partits i sindicats oposats, tot allò que ja havien denunciat els militars republicans i alguns líders polítics, al final passava factura a les files republicanes. I segurament, també s'hi afegia com una espurna la intervenció d'elements provocadors i possibles agents dobles, en definitiva allò que denuncia el mateix Joan Sales. L'esdeveniment que tanta sang feu vessar i que acabà amb el predomini de la CNT en molts dels àmbits polítics i socials de la rereguarda es produí quan el mateix dia 3 la Generalitat intentà recuperar els serveis bàsics i especialment la telefònica, en mans de la CNT. En aquella jornada els guàrdies d'assalt intentaven ocupar l'edifici de la central i els sindicalistes van prendre les armes per defensar-la. S'inicià un tiroteig que es perllongà durant dies a diferents enclavaments de la ciutat i amb múltiples barricades. Les baixes entre les quals es comptaven Antoni Sesé, de la UGT i Domingo Ascaso de la CNT, sumaren prop de quatre-cents morts i un miler de ferits. Alguns líders anarquistes van intentar cridar a la calma, però el fet és que fins i tot es van mobilitzar efectius de caire anarquista des del front. El 7 de maig arribà a Barcelona una força formada per 5.000 guàrdies d'assalt procedents de València, mentre el general Pozas es feia amb el poder militar a Catalunya.

Tot feia pensar que la Generalitat havia estat la vencedora però no fou així. Si en els mesos anteriors el predomini de les forces anarquistes havia restat aclaparat al govern català, ara s'imposava el govern central republicà que assumí les competències d'ordre públic i de defensa. El PSUC inicià un ascens imparable mentre frenava el poder anarquista i eliminava el POUM. La 29 divisió, formada majoritàriament per simpatitzants d'aquest partit, quedava dissolta. Francisco Largo Caballero perdia el poder del govern republicà mentre es constituïa un nou govern català. L'auge dels comunistes estava servit. Tot plegat, potser massa descoratjament i impotència per als qui realment només pretenien defensar Catalunya i guanyar una guerra que des del primer moment ja havia començat a perdre's. De fet, en aquestes dates el somni de molts catalans s'esvaeix quan l'anomenat Exèrcit de Catalunya desapareix, deixa de ser autònom i passa a inte-

grar-se a l'Exèrcit Popular de la República sota el nom d'Exèrcit de l'Est. El somni de combatre per un exèrcit català «a penes haurà estat una il·lusió i un nom», com afirma Joan Sales. Sens dubte, els Fets de Maig han jugat un paper fonamental per al trontoll de la rereguarda republicana, tot i que la situació ja es veia venir temps enrere. A començaments d'abril Pérez Salas, el cap de la columna, per tal de resoldre la greu problemàtica que es vivia a Barcelona a l'entorn de les armes encara en mans de les omnipotents forces anarcosindicalistes i el dèficit que tenia a la seva unitat, visità la capital de la República, València i s'entrevistà amb Indalecio Prieto, ministre de Marina i Aire, qui accedirà a facilitar armes per al militar i els seus homes, tot i que la decisió final estava en mans del president Largo Caballero. Pérez Salas aconsegueix entrevistar-se amb el president republicà: «Propuse el envío de armas y municiones en cantidad suficiente para proveer de ambas a las numerosas fuerzas de Seguridad que había en Barcelona y a los tres mil hombres que yo tenía preparados para ingresar en mi columna en cuanto pudiese armarlos». Abans de sortir cap a València per realitzar la gestió s'havia entrevistat amb Companys i el conseller de Seguretat Interior Artemi Aiguader, «a quienes enteré de mi

Febrer 1937

Credencial de guerra
de Jaume Bonastre i Brugal,
de la Divisió Macià-Companys.
FBM

viaje, con el fin de solicitar armamento para mi columna denominada Macià-Companyns, por la que ellos tanto se interesaban. No solamente aprobaron mi idea, sino que además me encargaron solicitase (...) un cierto número de armas para la Generalidad (...). Propuse al señor Largo Caballero, que en caso de acceder a mi petición, podía efectuarse el envío directamente a Montalbán, sobre la carretera de Tarragona a Alcolea del Pinar, donde tenía mi puesto de mando». Malauradament i abans de concretar el possible enviament d'armes —que hagués facilitat la superioritat de les forces d'ordre públic— i malgrat les reticències de Largo Caballero, la tempesta esclatava a Barcelona el dia 3 de maig de 1937.

Les conseqüències seran nefastes per a l'exèrcit català i també per a la mateixa Catalunya, atès que com ha estat dit, a partir d'aquells moments s'implantarà un domini exercit per les forces polítiques i els comandaments comunistes. Aquest fet afectarà d'una manera cabdal la nova creació de l'Exèrcit Popular de la República en el qual s'integrarà la mateixa Divisió Macià-Companyns. Com a la resta de les unitats catalanes que havien de constituir-se en cossos d'exèrcit, divisions i brigades, el poder dels comunistes es veurà reflectit en un intent per controlar-les amb comissaris de procedència comunista i comandaments també del mateix caire polític.

El que havia estat la Columna Macià-Companyns, passava a denominar-se Divisió Macià-Companyns i al mateix temps i per indicacions del govern de la República i dels comandaments propers al govern, s'havia d'integrar al XII Cos d'Exèrcit com a 30 divisió. Pérez Salas ens comenta aquest cop d'efecte: Para completar los efectivos de una división, compuesta por tres brigadas mixtas, yo necesitaba los hombres y el material necesario para organizar una brigada completa y parte de otra, ya que los elementos que poseía, sólo podían bastarme para organizar casi dos brigadas. Hagués estat lògic, tot seguint les afirmacions del responsable de la divisió, que els efectius que faltaven es nodrissin amb reclutes de lleua, però no va ser així. La divisió Macià-Companyns es completà amb batallons de l'antiga Columna Carles Marx, formada per comunistes catalans. El fet en qüestió era que l'agrega-

ció d'aquests batallons comportava l'entrada a la divisió d'efectius comunistes, potser un intent per perdre'n la identitat i controlar la unitat. Aquesta ingerència s'accentuà encara més amb l'arribada d'un nou comissari per a la divisió, també comunista i del qual ja hem esmentat el seu nom, Girabau.

Si la formació de la Columna Macià-Companyns havia estat tota una proesa a causa dels condicionants polítics durant les primeres setmanes de la guerra, les dificultats foren molt més grans en el moment en el qual els comunistes escalaven la cúpula del poder militar. Així ens ho explica el cap de la divisió: «Como era de esperar desde su formación, fue la Columna Macià-Companyns mal vista por los dirigentes de la CNT, tropezando yo con toda clase de inconvenientes y obstáculos que éstos oponían a mi gestión (...). Les molestaba su organización, por lo que aprovechaban todas las ocasiones que se presentaban para introducir en la columna la indisciplina que reinaba en las demás. No obstante, debo decir que este empeño de la CNT no fué tan tenaz ni su persecución tan despiadada, como la que padeció la Columna Macià-Companyns por parte de los comunistas cuando se organizó el Ejército Popular y se convirtió a la columna en la 30ª división del Ejército».³ El context polític doncs esdevenia en una evident ingerència en els afers militars. La malaguanyada Columna Macià-Companyns, esforç ingent dels seus dirigents, dels militars professionals i dels mateixos voluntaris des dels primers moments, viuria a partir d'aquell moment situacions encara més complicades que en els seus inicis. Tanmateix, els soldats catalans continuaran la lluita al front d'Aragó gràcies a un seguit d'operacions planificades per un dels comandaments més qualificats del bàndol republicà, en Vicenç Guarnier. 🍀

³ PÉREZ SALAS, J. (1947): *Op. Cit.* Pàg. 120.

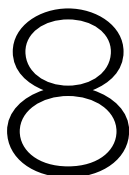
Valdeconejos, 1937-1938

Sallarès, Vallès i Rifà,
integrants de la Divisió Macià-Companyys.

FOTO CEDIDA PER MATEU RIFÀ / AHS

La vida al front

Qui ens ha deixat testimoni d'aquest període de la ja 30 divisió al front és l'oficial de l'Escola de Guerra, el tinent Joan Sales, quan de manera definitiva aconsegueix ser traslladat a aquesta unitat després del seu periple confederal a Madrid. Mentre es troba a Barcelona s'assabenta de la seva nova destinació, llargament desitjada, amb la notícia que devia presentar-se a Alcanyís, base central de la divisió: «Aquesta vegada me n'aniré de Barcelona content; és la primera satisfacció que em procura el servei d'ençà que vaig sortir de l'Escola de Guerra. Reveuré l'Usall, que està malalt a l'hospital d'Alcanyís; no ens hem vist d'ençà que se'n va anar cap al front d'Aragó el mes de gener passat. Crec que també el germà d'en Màrius pertany a aquella divisió. Estic contentíssim de pensar que hi trobaré camarades tan bons; després dels mesos passats amb els durrutis em fa l'efecte d'un somni». Gairebé un any després, aconsegueix el seu objectiu, la seva fita, encara que desconexem si les seves gestions amb les altes instàncies havien donat resultat. Però no tot serà com ell voldrà. En arribar al front la primera impressió és la de trobar un grapat de desconeguts, de soldats, reclutes i comandaments anònims. També coneixem que en aquells moments el quarter general de la unitat s'emplaçava a Alcorissa, on es presenta al capità cap d'Estat Major, amb prop de dues setmanes d'endarreriment. Poc després, descriu les seves sensacions, ja més positives, en una carta a Màrius Torres el 19 de juny de 1937 i el seu retorn d'Alcorissa a Montalbán: «La casa és plena de lleidatans, a qui el sol nom del teu germà ha bastat perquè es consideressin amics meus. No l'he vist encara; demà m'arribaré a Martín del Río expressament per veure'l. M'ha agradat molt el cap de la brigada, que és el comandant Ymberón; no és català però ha viscut molts anys a Lleida. Té tota la fatxa d'un digne militar professional dels de l'antic exèrcit de la monarquia. També tu et trobaries com peix a l'aigua; tota la divisió lleidataneja». Com veiem pels mots d'en Sales, gairebé un any després, el pes dels components lleidatans de la divisió encara era prou important. El contrast entre el paisatge, gairebé desolador dels Monegres, respecte el del riu Martín a Montalbán, més feréstec i més agraït que les grans extensions desèr-

Montalbán, 1937-1938

Soldats de la Divisió Macià-Companys
fent pràctiques d'heliògraf.

FOTO CEDIDA PER MATEU RIFÀ / AHS

tiques, juntament amb la companyonia dels combatents de la nova unitat, esdevenien en un nou alè per al tinent Sales. A més, devia sentir-se reconfortat per la presència de lleidatans, d'on era originària una part de la seva família. Amb tot, li mancava encara conèixer al germà d'en Màrius, el Víctor Torres, fet que es produeix durant una jornada de visita a Martín del Río. En una carta datada el 21 de juny de 1937 i adreçada a la seva amiga Mercè afirma: «Per fi vaig conèixer en Víctor, un noi molt simpàtic, molt comunicatiu, molt dinàmic i perfectament adaptat a la vida de campanya (...); però resulta que no hi ha cap vacant al batalló. Em calgué tornar a peu altra vegada a Montalbán (...). Si bé amb la recança de no poder servir en el mateix batalló que el germà d'en Màrius, no et sabria dir com n'estic de content de trobar-me en aquesta 30 divisió (o Macià-Companys) que és magnífica».

En Joan serà destinat finalment al 4t batalló de la companyia instal·lat a Calanda, en vies d'organitzar-se un cop sigui dotada amb suficients efectius. I afegeix els noms d'alguns dels companys d'armes i militars superiors: «El comandant del batalló, Domínguez, és una bellíssima persona, militar procedent de l'exèrcit». Poc després, en una altra carta de mitjans de juliol adreçada a en Màrius Torres, explicava com des d'Esterquiel realitzava la instrucció pràctica i a les tardes la teòrica, mentre anaven incorporant-se els reclutes a les unitats de la 30 divisió, molts d'ells, cridats a files per les quintes forçoses. També ens relata els orígens i la composició de les actuals divisions de l'exèrcit republicà i, especialment de la seva estimada Macià-Companys: «La 30 divisió, en canvi, per bé que en el seu origen, en el temps de les Milícies Antifeixistes, fou una columna de voluntaris de l'Esquerra (com n'hi havia d'altres d'Estat Català), s'integrà ben aviat dins l'Exèrcit de Catalunya i des d'aleshores tots els seus comandaments superiors van a càrrec de militars professionals procedents de l'antic exèrcit de la monarquia. El cap de la divisió és el coronel Pérez Salas, que, com el de la brigada i el del batalló, encara que no és català ha viscut molt a Catalunya i s'hi sent identificat». Co-neixem també que el seu capità era en Gallart, cap de la companyia, i fins i tot el del soldat encarregat de la cuina,

Cisco, antic treballador de l'Hotel Majestic i que els fa fruir d'uns àpats deliciosos: «jo diria que més que un cuiner és un poeta, que ens transporta cada migdia i cada vespre als cims més alts de la inspiració». Com veiem doncs, el primer contacte amb la seva companyia i el seu batalló esdevindrà positiu, tot i que més tard ensopegarà amb el seu antic amic Usall, experiència que serà força desagradable. Sales intuirà una actitud estranya del seu company, «em va dir mal de tot i de tothom com si estigués neurastènic perdut».¹ Sales s'instal·larà amb els membres del seu quart batalló de la 131 brigada en una de les cases del poble de Calanda amb la satisfacció dels vilatans: «Aquesta bona gent del país ens estima molt; la 30 divisió representa als seus ulls la garantia contra el comitè anarquista».

La vida al front, quan els combats s'aturen, es destina a consolidar les posicions defensives de les dues brigades catalanes. També els soldats catalans es dedicaran a realitzar descobertes, és a dir, creuar les pròpies trinxeres protegides per filferades i controlar i guaitar les enemigues per conèixer on es troben els punts forts i nius de metralladores. El jove armer Miquel Morera, destinat a Utrillas amb la 132 brigada, participarà en un parell d'aquestes missions arriscades a primera línia emplaçades a Miranbueno, el primer cop amb «els nervis com a cordes de guitarra», tot i que acompanyat per soldats experimentats, com el veterà sergent Josep Ventura qui sovint li somriu per donar-li confiança i el tinent de la companyia emplaçada en aquest sector: «Molta atenció, silenci i bona vista. (...). Sortim de la posició per un lloc del darrera; com si fos un desguàs per la pluja. Als filats hi ha com una espècie de laberint per passar. (...). Ningú parla; totes les ordres o moviments són per senyals. Noto que tots estem en tensió; voldria saber el perquè i què estem fent allí. De cop, tots a terra i quiets. Sentim unes veus que ens porta el vent. Uns metres més enllà s'acaba el bosquet. Prenem posicions en línia als últims arbustos, estirats a terra i ben quiets. No puc creure

¹ Usall és el personatge real que inspirà a Sales per crear en Soleràs, amic del protagonista de la seva novel·la *Incerta Glòria*.

Barcelona, 19 juliol 1937

Entrega, per part d'un grup de soldats de la Divisió
Macià-Companys, en nom de tots els companys que lluiten al front,
d'una escultura al president de la Generalitat obra de Víctor Moré.
JOSEP MARÍA PÉREZ MOLINOS / CPC

el que veig! Estem darrera mateix de les posicions enemigues. Els soldats, sense cap preocupació, van a fer cua pel ranxo; sembla que és l'hora de dinar. El tinent i el sergent, ambdós amb binocles, van mirant els entorns i tots els detalls de les posicions. (...) Podíem fer una bona escabetxina però no crec que poguéssim escapar cap de nosaltres». Al jove soldat, que havia sortit voluntari armer amb el seu pare, li va semblar que allò durava una eternitat: «Per fi, senyal de retirada. Anem per un altre camí cap a les nostres posicions. Tot d'una, el soldat que anava de descoberta es llença a terra; fa senyal de que s'acosti el tinent. Tots estem amagats a cada arbust, quietes. El tinent, gatejant, arriba al soldat. Quasi allí davant mateix hi ha l'entrada d'un niu de metralladores; que devia ser nou perquè no estava als plànols. Ens toca fer una volta i trobem una altra sorpresa: més a l'esquerra localitzem dues entrades més de búnquers per metralladores. Podem seguir però amb més precaució encara».²

A començaments del mes de juny i abans de l'arribada del tinent Sales al front de la divisió, el general Pozas, el nou comandament de l'Exèrcit de l'Est visitava el front de guerra aragonès acompanyat per Vicenç Guarner. Sebastià Pozas, nascut el 1876 i de família conservadora, era un antic militar africanista condecorat que havia ascendit a general de brigada durant la dictadura de Primo de Rivera. El mateix Guarner en fa una descripció no massa afalagadora del militar, veterà de les accions del Jarama i de Belchite: «Era el general Pozas hombre de elevada estatura, canoso, con espesas cejas que enmarcaban una mirada gris. Gustaba de hablar mucho, con aparente y afable benevolencia, pero sin gran dicción y como buen jefe «africano», pero no era muy conocedor de la técnica militar moderna».³ La seva arribada respo-

nia a l'ofensiva contra Osca, com a responsable de l'Estat Major, juntament amb el mateix Guarner. Entre els dies 2 i 5 de juny recorregueren totes les posicions de les noves divisions, des dels Pirineus fins a Montalbán. La brigada Macià-Companys, la situada més al sud, formà en ordre de parada davant el nou cap de totes les unitats al front d'Aragó. Sebastián Pozas havia estat també un dels responsables del posicionament de la guàrdia civil a favor de la legalitat republicana durant la revolta militar. Com a màxim comandament de l'Exèrcit de l'Est disposava dels cossos d'exèrcit X, XI i XII. Aquest darrer amb base a Alcanyís, estarà format per les divisions 25 i 30, amb la 44 de reserva, sota el comandament del coronel Sánchez Plaza. El comissari d'aquest XII Cos serà un vell conegut de l'antiga columna: Joan Moles i el de la 30 també, Enric Canturri. Els comissaris de la 25 (anarquista) i 44 (comunista) divisions, eren lògicament, l'un sindicalista i l'altre del PSUC, respectivament.

El nou càrrec del general Pozas coincideix amb el nomenament d'altres membres del partit comunista que aclaparen la direcció del nou exèrcit: A part del general Pozas i el comissari Llanos, tots dos comunistes, fou nomenat cap d'Estat Major el coronel Cordón, d'artilleria, que actuava activament al Partit i que va tenir la barra, valent-se de l'omnipotència de la seva situació, d'ostentar al coll l'estrella daurada de diplomat d'E.M. i de percebre com els diplomats un suplement del seu sou, mentre que de fet només havia estat a l'Escola superior de Guerra uns quants mesos,⁴ estudis i pràctiques que tenien una durada de cinc anys.

Lluny d'aquests personatges, molt més avall de la cadena militar de comandament i més proper als fronts de combat, trobem el tinent Sales a la 131 brigada de la Macià-Companys, qui a començaments de juliol, «continuo amb aquest oci, el de la infanteria quan no hi ha combats, que costa tant d'avesar-s'hi quan, com és el meu cas, no

2 MORERA I DARBRA, M.: «Una experiència de campanya». Relat publicat a MASSAMUNT, J. (2001): *Els biberons. Els seus escrits, vivències, trobades i ofrenes florals (1938-2000)*. Gràfiques Dalmau. Pàg. 98-101. Els butlletins d'informació de la 132 brigada que es conserven a l'arxiu militar d'Àvila, ens mostren que aquests tipus d'accions de descoberta eren bastant habituals en aquell sector.

3 ZARAGOZA, C. (1983): *Ejército Popular y militares de la República (1936 - 1939)*. Planeta, Barcelona. Pàg. 292. Pozas fou destituït

després de l'ofensiva de Terol a començaments de 1938 i abans del seu exili, ocuparia càrrecs com el de comandant militar de Girona i de Figueras.

4 GUARNER, V. (1980): *Op. Cit.* Pàg. 236.

el duus a la sang, tedi que s'explicita més encara que a les seves *Cartes de la guerra* dirigides a Màrius Torres, a la novel·la *Incerta Glòria*. Sens dubte, el soldat viu moments d'ociositat, de no combat en la majoria d'ocasions, a diferència del que es pot pensar. En l'ideari col·lectiu la representació del soldat com a combatent sempre en constant perill, és quelcom distorsionat pels mitjans de premsa en tots els moments històrics. La vida del soldat doncs, és monotonia i avorriment, compaginada amb tot tipus de privacions i incomoditats. I també amb les dosis de perill i d'exposició a la mort durant els combats.

Sales, a mitjans de juliol ens dóna notícia de com el batalló va formant-se poc a poc amb l'arribada de nous efectius cridats de les lleves forçoses i adaptant-se a la disciplina que existia entre les files del mateix batalló: «De mica en mica el batalló, que a la primeria no comptava més que amb els quadros d'oficials i uns quants veterans de les antigues Milícies, es va completant en un ambient de disciplina compresa i estimada per tots». Unes jornades més tard farà estada a Castel de Cabra i ens narrarà com passen les estones mortes i confraternitza amb la resta de soldats i oficials. El dia 15 d'agost de 1937 escriu: «Hem format una república molt ben avinguda; una república és una colla d'oficials que fan junts els àpats. Jo hi soc l'únic fuseller-granader; els altres són quasi tots de la companyia de metralladores: el capità Gordó, que havia estat del Terç Estranger; el comissari Jorzapé, que no ha fet encara vint anys i és de Lleida i coneix en Màrius; el tinent Aparicio, que tampoc no els ha fets i procedeix de l'*escala del cigró* (o sigui que era soldat professional i havia anat ascendint fins a sergent a l'antic Exèrcit); el tinent Torres, acabat d'arribar i que resulta que és estudiant de Dret. Hi ha també el practicant del batalló, un estudiant de Medicina que tampoc no arriba als vint; és de Manresa i m'hi avinc més que amb cap dels altres». Gràcies doncs a la correspondència de Joan Sales coneixem alguns integrants de la unitat: veterans de la columna des dels primers moments, militars de carrera; en d'altres casos, els oficials, com el mateix Sales formats a l'Escola de Guerra; també aquells soldats de l'exèrcit, alguns d'ells antics legionaris catalans aventurers; així com els nous

reclutes forçosos mobilitzats per les lleves. Els soldats, sotsoficials i oficials doncs, ascendiran gràcies als seus mèrits o als seus estudis, a diferència com hem vist més amunt, d'alguns dels comandaments que, com el mateix Cordón, s'apropien sense cap escrúpol de distincions que no mereixen. Amb aquesta situació, i per primera vegada, les forces de l'Aragó, sempre comandades per militars professionals sense cap caire polític com Pérez Salas o Guarnier, seran encapçalades pels nous militars vinguts de Madrid amb una clara distinció comunista que es perpetuarà fins a les acaballes de la guerra. De tot plegat, en veurem el resultat amb la primera batalla, organitzada i planificada pels nouvinguts. Precisament aquell dia 15 d'agost de 1937, s'ordena gràcies a una directiva, la intensificació de la instrucció de les unitats i la preparació de forces de reserva emplaçades a l'Aragó per a una escomesa destinada a alleugerir el pes de les operacions al nord i concretament adreçada a aturar l'avenç feixista sobre Santander. L'objectiu: Saragossa. Novament i com ja havia succeït amb l'anterior ofensiva de desembre de 1936, el front aragonès es movia per alleugerir la situació en d'altres fronts compromesos per als republicans, tot i que sense contemplar el context en el qual es trobaven les unitats que havien d'emprendre la iniciativa.

Un mes abans de l'ofensiva, a mitjans de juliol del 1937, alguns combatents de la Macià-Companyns visitaran la reguarda republicana per comparèixer en un nou acte polític. Es tractava de l'ofrena al president català d'un bust-retrat fet per l'escultor Víctor Moré que havia estat adquirit per subscripció entre els soldats de la divisió. En representació dels soldats hi trobem en Baldomer Xifré, membre de les JEREC, i alguns dels soldats juntament amb càrrecs polítics com Albert Arís, conseller de l'Ajuntament i el president del Casal d'Esquerra Francesc Macià.

Tampoc no hem de deixar de banda que en aquells moments en els quals no hi havia combats, quan les línies restaven aturades i quan el tedi s'abraonava amb els soldats, es produïen episodis si més no curiosos, tot i que no excepcionals, com les treves de foc temporals viscuades en alguna unitat de la 132 brigada: «Després de po-

sar-nos d'acord —a crits— sortien, d'una posició i de l'altra, dos soldats: un d'ells amb una bandera blanca i l'altre carregat amb el gènere de bescanvi que havíem acordat. La trobada es feia al mig de la seient, a terra com els indis. Primer que res, un cigarret. Sense cap pressa: estem de treva. Mentre ells estaven allà baix —fumant i parlant— nosaltres ens posàvem dalt el parapet, asseguts sobre els sacs terrers. I el mateix feien ells (...). No es sabia la durada de la treva: ho decidien els emissaris que eren els qui estaven entre els dos focs. La norma era no parlar ni de política ni de guerra. Sols fer l'intercanvi i fumar, en aquest cas no la pipa sinó el cigarret de la pau. Almenys momentàniament (...). Després d'una treva, crec que tots ens sentíem més bé...»⁵ Aquestes situacions, més pròpies del començament de la guerra, seran controlades i enregistrades en nombrosos informes per part dels comissaris polítics. A partir de 1938, els casos de confraternització amb l'enemic seran sancionats de manera molt dura per part dels republicans.

Per la seva banda, Miquel Morera, adscrit a la 132 brigada de la divisió i destinat al manteniment de les armes de la brigada, coneixerà les posicions defensives de primera línia: «La nostra Brigada cobria el front des de Perales de Alfambra, enllaçant amb les columnes Galán i Torres Benedito, totes dues procedents de llevant i formades per elements de la CNT - FAI. El comandament d'aquell sector pertanyia a la Galán, ja que tenia més contingent de forces. Les revisions començaven a Perales, després a Rillo i cap a Pancrudo seguint la línia de foc, que ja pertanyia totalment a la nostra Columna (després, Brigada 132)»⁶ Miquel serà destinat més endavant a Martín del Río, instal·lat amb el taller de l'armeria a la fonda del poble, on també s'hi trobava la comandància del 1r batalló. Als voltants de Vivel es trobaven les posicions de la brigada i concretament les d'aquest primer batalló, mentre les de Miralbueno, situades en una llarga filada de muntanyes

eren les més properes a Martín del Río. Els indrets a segona línia, on sovint anaven a parar algunes unitats que havien estat a primera línia per tal de descansar, eren les poblacions de Valdeconejos i Mezquita de Jarque.⁷

Qui també ens referència la vida al front amb la 132 brigada és en Manel Vidaurrázaga, integrat en el cos de transmissions de la 132 brigada mixta i ens explica la vida a les trinxeres republicanes en els primers moments de la guerra: «En una trinxera es parla de tot... Com tot arreu, es formaven grupets, normalment en funció de l'origen de cadascun de nosaltres. Allà parlàvem dels amics que havíem deixat a la terra, de la família, i de totes les coses que passaven a casa nostra. Entre tots feiem més suportable la llunyania dels nostres. Però sobretot es parlava de xicotetes. Entre nosaltres no hi havia secrets en aquest sentit, ens ensenyàvem les cartes. Jo, a la meua xicoteta li escrivia cada dia, cada dia. I per matar l'estona ens entreteníem amb qualsevol cosa. Quan un és jove es distreu més fàcilment. Sort en teníem, d'això, que si no, era per a parar boig. De fet n'hi havia que els agafaven atacs de pànic i fins i tot he presenciat suïcidis al front. Allà la vida no era bona ni dolenta, era senzillament insensible».⁸ 🍀

5 MORERA I DARBRA, M.: *Op. Cit.* Pàg. 101. Relat publicat a MASSAMUNT, J. (2001): *Els biberons. Els seus escrits, vivències, trobades i ofrenes florals (1938-2000)*. Gràfiques Dalmau.

6 MORERA, M. (2008): *Op. Cit.* Pàg.41.

7 *Ibid.* Pàg. 49.

8 FINESTRES, J.; LLADÓS, J.; REYES, M. (1997): *Op. Cit.* Pàg.70. El sergent de Transmissions Manel Vidaurrázaga serà anys després president dels Militars de Terra, Mar i Aire de la República amb seu a Barcelona i treballarà per la defensa, reconeixement i habilitació de molts antics combatents de l'exèrcit republicà.

Belchite, 1937-1938

El destruït campanar de San Martín de Tours és el símbol de la torturada vila aragonesa de Belchite que fou abandonada a la fi de la Guerra Civil i encara avui és testimoni de la cruesa de les batalles que protagonitzà.

CDMH

Les ofensives republicanes: Belchite i Terol

9

Els nous comandaments militars que encapçalaven l'operació d'ocupar Saragossa es trobaven certament desitjosos per demostrar la vàlua, organització i disciplina de les seves forces, una bona part d'aquestes traslladades des d'altres fronts fins el sector d'operacions. Hom pensava dins les seves files que ni anarquistes, ni comunistes, ni nacionalistes catalans no havien pogut conquerir les capitals aragoneses i que ells podien assolir-les amb una certa facilitat. Fruit molt possiblement d'aquesta manera de pensar, dels èxits de la defensa de Madrid i a causa d'altres campanyes en d'altres fronts, serà la planificació de l'ofensiva proposada als caps implicats, entre ells el comandant de la 30 divisió, present durant la reunió d'Estat Major. Pérez Salas, qui participaria amb una part de la seva divisió ens descriu aquest clima de relaxació i confiança, gairebé de supèrbia, per part dels caps republicans nouvinguts a l'Aragó: «Se nos explicó muy someramente, por el jefe de E.M., Cerdón, la operación que iba a efectuarse y el papel asignado a cada unidad. La exposición fue tan ligera, que no parecía hecha por un jefe profesional y en presencia del jefe de E.M.C., Rojo, quien asentía a lo que decía Cerdón sin añadir palabra alguna. Todo ello me causó gran desilusión, pues comprendí que seguíamos, poco más o menos, como en el período de las milicias. El plan de operaciones me pareció desatinado». També afegeix que els caps responsables de l'operació estaven excessivament eufòrics, fins el punt que afirmaven que a les 48 hores d'iniciada l'ofensiva es trobarien prenent cafè a Saragossa. La realitat, dissortadament, fou molt diferent.

La 30 divisió tingué en aquest atac ambiciós i poc planificat una implicació parcial atès que només uns efectius hi intervingueren. Les forces que comandaria Pérez Salas i el desplegament que havia de realitzar era el següent: Para esta operación me habían asignado el mando de las fuerzas que habían de avanzar por el flanco izquierdo, protegiendo a éste de un posible contraataque enemigo. I continua l'explicació: Para esta importantísima misión contaba con una brigada de mi división, que fue retirada del frente que ocupaba y trasladada al pie de sierra Gorda, base de partida establecida sobre la

**Voltants d'Osca,
14 juliol 1937**

El president Companys en
una visita al front d'Aragó.

LLUÍS TORRENTS / AGA

carretera de Fuendetodos a Belchite.¹ Juntament amb la brigada de la 30 divisió, que no era altra que la 131, Pérez Salas comptava també amb una brigada i mitja de la 25 divisió i dues bateries d'artilleria, forces que el mateix militar considerava insuficients per progressar tot seguint el curs del riu Huerva afluent de l'Ebre, que arribava fins Saragossa. A més, aquest flanc o eix de marxa, considerava Pérez Salas, hauria d'haver estat el principal, atès que es trobava poc defensat pels feixistes. De fet, el dispositiu general de l'ofensiva estava format per quatre agrupacions A, B, C i D amb un altre contingent de reserves i la força de Pérez Salas que avançaria pels flancs amb la brigada 117 de la 25 divisió i la 131 brigada, on trobem a Joan Sales i els seus companys d'armes. També el combatent Màrius Pons ens proporciona algunes dades interessants, com el trasllat de Montalbán fins al sector d'operacions prop de Belchite: El bàndol republicà havia reorganitzat les seves tropes, i ara ens havíem convertit en l'Exèrcit Popular. A més, planificava atacar per Belchite, a l'indret de Monte Sillero (prop de la Puebla de Albortón), entre l'estació de tren i Fuendetodos. L'objectiu era prendre la muntanya del Sillero, des de la qual es tenia Saragossa a la vista (...). En la meua opinió, allí hi va haver els combats més esgarrifosos de tota la guerra.

El pes de l'atac principal fou iniciat per les unitats de predomini comunista vingudes de Madrid formades per les quatre agrupacions, que realitzarien l'avenç per la zona central. Aquest fet, l'arribada de reserves franquistes i la intervenció de la seva aviació, van fer que l'ofensiva fracassés en poc temps. Tot i això, l'avenç de les unitats republicanes superà el poble de Belchite, de molt poc valor estratègic, que restà assetjat i aïllat amb una guarnició franquista que més endavant es rendí. S'iniciava la batalla coneguda amb el nom de la localitat de Belchite.

Vicent Rojo des de Lleida signava l'ordre d'operacions el 22 d'agost i el dia 24 s'iniciava l'ofensiva que, amb tots els seus defectes, no deixava d'estar ben planificada. Amb tot, ni Rojo ni Pozas van poder evitar que les seves forces atacants perdessin un temps molt valuós i també

importants efectius en accions secundàries com la del mateix setge de Belchite. Novament en Màrius Pons, ens parla de les operacions portades a terme en el seu avenç cap a La Puebla de Albortón. Abans d'arribar a la població, recolzen amb les seves metralladores l'atac dels milicians anarquistes de la 25 divisió contra l'estació prop de la vila: «L'estació de ferrocarril —d'una línia de via estreta que anava d'Utrillas a Saragossa i servia per a transportar carbó i passatgers— estava protegida per efectius de la Guàrdia Civil. Un batalló anarquista va conquerir-la al primer assalt amb l'ajut de les nostres metralladores. És ben cert que els Aguiluchos de la FAI, com es feien dir ells mateixos, van fer allí una autèntica escabetsxada de guàrdies civils. I no només d'aquests: un soldat republicà que havia participat en l'atac es posà l'uniforme d'un guàrdia civil per fer broma i, en confondre'l, els anarquistes van disparar-li un tret i el van matar també».

A la zona on operava la 30 divisió, conjuntament amb la 25, s'havien aconseguit després dels primers moments alguns avenços, mentre es feien responsables d'encerclar la localitat. El comissari Víctor Torres recorda també aquestes accions de cooperació amb les unitats anarquistes: «Es va avançar en la direcció assenyalada seguint el ferrocarril secundari que va de Saragossa cap al sud. El primer dia s'ocuparen alguns turons propers al punt de sortida, però molt aviat arribaren importants reforços de Saragossa, formats per tropes canàries i marroquines. Els combats foren molt durs amb moltes baixes en ambdós bàndols. Un contingent de la nostra brigada realitzà una audaç penetració en direcció a Puebla de Albortón, localitat que fou ocupada després de desallotjar l'enemic dels seus atrincheraments».²

Durant aquests dies les forces de la 131 brigada, amb alguns dels seus efectius intervindran per recolzar les accions de la XII brigada internacional al sector de Villamayor, tot i que aquesta localitat no serà ocupada. El dia 27 es produeix la màxima penetració de les forces republicanes, moment en el qual les unitats de Pérez Salas conquereixen la Puebla de Albortón.

1 PÉREZ SALAS, J. (1947): *Op. Cit.* Pàg. 152-153.

2 TORRES, V. (1994): *Op. Cit.* Pàg. 79-80.

Poc després d'aquests primers combats, el 29 d'agost, el tinent Sales escriu a Màrius de nou, aquest cop des d'una posició propera al front, a Sierra Gorda, indret des d'on havien partit algunes forces de la brigada: Una nit que feia la meua ronda al llarg de les posicions d'aquesta carena, que té uns tres quilòmetres de llarg, en arribar a un dels parapets vaig veure d'esquena un noi alt i prim que abocat per damunt del parapet mirava com des d'un balcó i semblava perdut en una rêverie tot contemplant la planúria als seus peus, envaïda per la fosca. S'hi sentia encara el crepitant monòton i sec de les metralladores i la veu més greu i espaiada dels morters però ja amb aquell morendo asserenador que pren la batalla a entrada de nit. En sentir les meves passes es va tombar: era en Víctor.³ I l'endemà 30 d'agost escriu a la seva amiga Mercè, tot aprofitant per explicar-li els primers combats: «Gràcies al bon caliu de la camaraderia podem viure lluny de tots els nostres afectes i dur una vida de bestioles del bosc sense sentir-nos gens ni mica desgraciats. És a l'exèrcit on un descobreix tot el valor de la camaraderia; (...). Per anys que visqui, i ja saps que en vull viure exactament 98, no oblidaré mai aquesta Santa Infanteria Catalana, una Magdalena a qui molt s'ha de perdonar perquè molt sofreix i molt estima. Veiessis ara aquests xicotets que a Esterquèl no feien més que rondar cellers i mosses i estan fets uns lleons que ni els coneixeries! Són ells que han conquerit la Pobla d'Albortó ¿com no tindrien dret a catalanitzar-ne el nom? Alguns hi han mort, molts han quedat malferits; els altres ja tenen ganes de tornar-hi». La localitat catalanitzada per en Sales és la Puebla de Albortón, ocupada com hem dit el dia 27. La intervenció en l'ocupació de la vila per part del batalló fou a costa d'algunes baixes. En Víctor Torres també ens descriu l'arribada i ocupació dels republicans d'aquesta petita vila: Fou un veritable plaer passejar-nos en plena eufòria pels carrers deserts d'aquell poble i entrar a l'Ajuntament on onejava encara la bandera franquista.

L'ofensiva, com hem dit, en un primer moment aconseguí alguns èxits destacats. Així, el dia 25 les tropes repu-

blicanes havien avançat a tota la línia de Mediana - Rodén - Fuentes de Ebro, ocupant Quinto i Codo, a més d'algunes posicions al sector de Pina, amb participació inclosa de l'aviació republicana durant les accions ofensives.⁴ Per part de la 4a companyia a la qual pertanyia en Joan Sales, aquesta no intervindrà en el setge sobre Belchite, almenys en els primers moments, ja que es troba a la reserva del batalló emplaçada com hem vist a Sierra Gorda. Però si ho farà després i, com d'altres integrants de la 131 brigada, participaran en un dels enfrontaments més ferotges de la guerra fins aquells moments. Primer amb l'intent de conquerir Monte Sillero i després a la mateixa vila de Belchite, en una lluita carrer per carrer i casa per casa. Conquerida la Puebla de Albortón, el progrés de les forces atacants dels homes de la divisió que col·laboraven amb els anarquistes s'adreçà primerament cap a l'estratègic cim del Monte Sillero, on es produiran combats terribles: «Es van intentar 7 o 8 assalts, i cada vegada l'enemic féu cau i net. Els morts republicans es comptaven per desenes. La cosa va arribar a tal punt que, en un moment determinat, la companyia de torn que li tocava va negar-se a fer-ho. el capità que la comandava prou que cridava A l'assalt!, però cap soldat no li feia cas, ni tan sols amenaçant-los amb la pistola. Al costat del capità hi havia el comissari de batalló el qual, en veure aquella rebel·lia, es posà a cantar La Internacional. Allò donà coratge als combatents i aquest cop sí que tiraren amunt i es feren seu el Monte Sillero, no sense deixar-hi una dotzena de morts. Això va passar al matí. A les set de la tarda, però, la muntanya ja tornava a ser a mans dels feixistes».⁵

Per la seva banda, en Víctor Torres també ens descriu algunes de les accions portades a terme durant els atacs al front de Belchite: «Una brigada mixta agregada a la nostra va prendre una important posició estratègica anomenada Novia del Viento i la seva guarnició es retirà en direcció a Belchite. En aquelles operacions, hi prengué

4 (1978): *Partes Oficiales de Guerra. 1936-1939. Op. Cit.* Pàgs. 396-397.

5 PONS, M.(2005): *Op. Cit.* Pàg. 26.

3 SALES, J. (1986): *Op. Cit.* Pàg.152.

una part molt activa el comandant del nostre batalló, l'inoblidable Antonio Sierra que era capaç de fer broma àdhuc en els moments de màxim perill». I afegeix que, fins i tot després de la caiguda de la ciutat, la seva brigada continuà establerta en el sector durant uns quinze dies... a primera línia d'aquells combats que es caracteritzaren per una duresa extraordinària. Passejar-se per aquell poble destruït quasi totalment, era realment un espectacle dessolador. Un altre dels participants a la batalla de Belchite de la 30 divisió, en Fèlix Bonet, recorda sobre tot «la forta calor viscuda i la terrible pudor a mort. Per mi, això va ser el més dur. Com a anècdota, hi havia un bocí de poble on encara hi havia gent dels seus atrinxerats i passaven avions a llançar-los menjar. A un dels nostres li va caure un pernil al cap que el va matar».⁶ Aquest projectil improvisat formava part dels 30 sacs que des dels trimotors alemanys Junkers Ju-52 havien estat llençats per aprovisionar els defensors franquistes de la vila.

Durant el dia 27 el Parte de guerra oficial republicà citava els guanys obtinguts: «En las primeras horas del día de hoy, en el frente del Ejército del Este, fuerzas del XII Cuerpo han ocupado Puebla de Albortón y las posiciones y trincheras enemigas de este sector, apoderándose de toda la organización defensiva y capturándose prisioneros, armamento y material. En relación con este ataque fueron volados 300 metros de ferrocarril, a la altura de Fuendetodos».⁷ El document oficial també esmentava d'altres èxits obtinguts en aquest sector, com l'ocupació del poble de Mediana i part del de Zuera, on també foren destruïdes les comunicacions de l'enemic, a més de la captura de nombrosos presoners.

El dia 28 i mentre s'iniciava l'atac a Belchite, Pérez Salas protegia el flanc esquerra desplaçant les seves forces cap a Fuendetodos i fortificava les posicions aconseguïdes a la línia de Fuendetodos - La Puebla de Albortón - Mediana. La ferotge resistència dels defensors franquistes fa que fins el 6 de setembre Belchite no passi a mans

dels republicans. Finalitzada la batalla per aquesta vila, només un èxit parcial que amagava grans deficiències i fins i tot fracassos —no hem d'oblidar que el veritable objectiu era ocupar Saragossa— Pérez Salas, descoratjat, renunciarà al comandament de la seva 30 divisió, com molts altres comandaments fidels a la República, que restaran marginats ocupant càrrecs irrellevants o en situació de disponibles. En l'informe oficial dels combats del dia 28, també el Parte de guerra esmentava «la progresión del 12 Cuerpo de Ejército, conquistando las excelentes posiciones enemigas de Casa Romanicus y Novia del Viento, al oeste de Belchite; el vértice Carnicero, al norte de Puebla de Albortón, y la estación de Azuera, capturándose 20 prisioneros, cinco ametralladoras, 200 fusiles y abundantes municiones».⁸

L'ofensiva republicana a l'Aragó demostrava que la guerra havia canviat de valent. Els efectius, ja lluny de les accions puntuals i disperses de les columnes i centúries reformades en brigades i divisions, suposaven un gir quantitatiu i qualitatiu en aquest front. Els atacs comptaven amb un major nombre de tropes, recolzament d'artilleria i d'aviació respecte les primeres accions puntuals destinades a conquerir les capitals aragoneses. Les operacions sobre Saragossa en aquest període assenyalen doncs un canvi en un tipus de guerra, una transició entre els primers assalts i tempteigs amb pocs recursos i la guerra total que es desencadenarà amb la batalla de Terol i l'ofensiva de març de 1938 contra Catalunya. D'una guerra primitiva i gairebé artesanal en els primers moments, amb escassetat d'armes i municions, es passava a un tipus de guerra amb un augment d'armes automàtiques, tancs, artilleria i aviació de bombardeig, per part dels dos bàndols.

Igualment, i a començaments de setembre de 1937 continuaven els combats per assolir els objectius a l'Aragó, tot i que una gran acció de maniobra i operació com la d'ocupar Saragossa no reeixirà. Mentre tant, les tropes governamentals aconseguiran només alguns èxits parcials, com la maniobra local de Belchite. Malauradament

6 Entrevista de Miquel Andreu a Fèlix Bonet (de Vinaixa). 23/05/2006.

7 (1978): *Partes Oficiales de Guerra. 1936-1939. Op. Cit.* Pàg. 400.

8 *Ibid. Op. Cit.* Pàg. 401.

Sariñena, 15 juliol 1937

El president Companys passant revista a les tropes
republicanes en una visita al front d'Aragó.

LLUÍS TORRENTS / AGA

per aquests l'acció sobre aquesta població esdevingué en una batalla de desgast perjudicial pels seus interessos davant la superioritat enemiga, que no serví per amagar el frustrat intent per ocupar Saragossa i tampoc per aturar l'ocupació franquista de Santander. Tanmateix, els combats a peu de trinxera continuaven i el 6 de setembre encara es produeixen contraatacs rebels contra les posicions de les unitats de la 131 brigada: «Durante el día de ayer [6 de setembre] se llevó a cabo una operación para desalojar al enemigo que se había infiltrado al noroeste de Puebla de Albornón, y a última hora de la tarde fueron conquistados todos los picachos de las cercanías de dicho pueblo, que estaban en poder del enemigo. Otras fuerzas propias iniciaron un movimiento sobre el vértice Sillero, ocupando y fortificando la línea de las cotas 608, 562 y 561 de la Sotilla».⁹ També durant els dies 11 i 12 de setembre es produeixen enfrontaments que impliquen els homes de la brigada 131, especialment al sector de la Puebla de Albornón, on les tropes catalanes fortifiquen algunes cotes després d'haver-les ocupades mitjançant diversos assalts. El 12 de setembre a més de conquerir diverses cotes a l'oest de la població també s'ocupava la Casilla de la Princesa i el Horno de la Cal.¹⁰

A mitjans de setembre els esdeveniments al front s'han precipitat per al tinent Sales i el 4t batalló de la seva companyia ha de passar a segona línia per refer-se de les baixes que han estat nombroses. La seva reorganització es portarà a terme a Montalbán, a la vora del riu Martín. L'esperit i la moral però no decauen: «El general en cap de l'Exèrcit de l'Est ens ha felicitat i la població civil ens aclama per tot arreu on passem. Potser acabarem inflats d'orgull de pertànyer a la 131 brigada mixta; el despatx del comissariat de la brigada és tot ple de banderes preses a l'enemic. Soc l'únic oficial de la meua companyia que ha quedat en peu; no sé si haig d'estar content de la meua sort o avergonyir-me'n. Sóc, això sí, l'home més feliç del món, i tots al batalló per un igual; la glòria puja al cap». Víctor Torres, germà de Màrius Torres, va poder

contemplar els primers combats en els quals participà l'oficial Sales i en donà crèdit a les seves memòries: «Puc certificar que el tinent Joan Sales es comportà en tot moment com un veritable professional: tranquil, afrontava les situacions més perilloses amb un coratge serè, sense dramatitzar (...). El vaig seguir visualment durant moltes hores i vaig quedar fins i tot un xic sorprès pel seu excel·lent comportament sobretot tenint en compte que es tractava del seu bateig de foc».¹¹

Com hem dit, a les operacions de Belchite la 4a companyia es trobava destacada a Sierra Gorda en qualitat de reserva. Tot i això, el bateig de foc del tinent Sales es produí el 10 d'octubre i l'endemà també participà conjuntament en un atac amb la resta de companyies de fustellers-granaders del 4t batalló (o 524 de l'actual numeració, precisa) mentre pels flancs els donaven suport les companyies de metralladores. Van caure ferits el capità i els altres oficials de la companyia. També intervé com a oficial en els combats del bosc de Varello i en la presa de la Casilla de la Princesa i comanda l'atac quan el capità, els tinent i comissaris cauen ferits. Veiem doncs com ens explica els seus primers combats el mateix Sales: «Els soldats que quedaven em seguien com inspirats sense fer cas dels que anaven caient. No et sabria explicar el que se sent en moments així; és com una borrarxera, però una borrarxera religiosa. No trobo altra paraula per donar-ne una idea(...). No vaig fer pas més que els altres oficials, però havent quedat sol en el moment en el que anàvem ja a llançar-nos a través de les filferres espinoses cap als parapets enemics de la Casilla de la Princesa, és natural que el meu paper fos més visible. L'endemà l'enemic contraataca. Vam haver de fortificar cuita-corrents i sota un foc espès el territori conquerit; foc, no sols de metralladora i de morter, sinó també de debò, perquè ens tiraven bombes de fòsfor que en calaven als boscos on érem amb la santa intenció —però tot s'excusa a la guerra— de rostir-nos de viu en viu. (...) El dia 15, si no recordo malament, com que teníem massa baixes ens van rellevar; és aleshores quan ens vinguérem

9 *Ibid.* Pàg. 409.

10 *Ibid.* Pàgs. 412-413.

11 TORRES, V. (1994): *Op. Cit.* Pàg. 82.

cap al Canyissar a refer-nos. No ens hi havíem refet massa quan d'una manera inesperada rebíem ordre de marxa cap a las Parras de Martín: es tractava de prendre part en un altre atac, aquest en direcció a Terol».¹² És possible que en Joan Sales es refereixi a la balsa de Varello i no al bosc de Varello, fet que coincidiria amb un dels indrets situats al sector de Fuentetodos. Per altra banda, la localitat de Parras, situada a la part sud del dispositiu de la divisió, apareix juntament amb altres localitats en alguns dels plànols datats a començaments de 1938 pertanyents a la 132 brigada i que es conserven a l'arxiu militar d'Ávila. De fet, la lluita en els sectors de la brigada es perllongarà fins els primers dies d'octubre i en la zona de la Puebla de Albortón fins a finals d'aquell mateix mes.

Finalitzats aquests combats arriben nous membres per integrar-se al batalló després de restar Sales com l'únic oficial il·lès: «M'acaben d'adjuntar un alferes andalús tan jove que encara no té pèl de barba i, potser per compensació, un comissari molt pelut, natural del camp de Tarra-gona i més exactament de Riudecanyes; però soc jo el qui mano en tant que el més antic i de més graduació. Tots tres, d'altra banda, ens avenim moltíssim i la 4a companyia rutlla a cor què vols. Els soldats, són gairebé tots, pagesos; n'hi ha d'empordanesos i de tortosins, tots igualment bons xicots i tots valentíssims ¿és que n'hi pot haver enlloc del món de millors que els catalans?». També ens parla d'altres components, com el comandant Domínguez i el metge Franch, a més de la vida al front, del dia a dia a les trinxeres, de l'alimentació, de totes aquelles circumstàncies i situacions que, com en Sales devien experimentar molts dels soldats catalans al front d'Aragó: «S'exagera molt sobre les privacions que passem els soldats; en els combats cal menjar ranxo fred, és inevitable, i en seguim menjant en aquestes posicions perquè queden mal comunicades amb la rereguarda de l'exèrcit i els camins estan batuts per l'artilleria. El nostre plat fort és búfal de llauna conservat en gelatina, que ve de Rússia, on pel que es veu tenen ramats de búfals; jo me'n llepo els dits, ho trobo la menja més deliciosa que he tastat en tota la meua vida. Per pos-

tres la intendència ens dóna mermelada de taronja i també em sembla un requisit digne dels déus. La vida que fem ja no pot ser més sana i esportiva ni els soldats més bons xicots i valents». Sales igualment proporciona dades interessants a l'entorn de la formació de les companyies i del batalló: «Ara la majoria són de lleva forçosa però encara queden voluntaris del temps de les Milícies Antifeixistes; quins temps aquells. I afirma: Aquests antics milicians valen més or que no pesen; alegres, obediets, lleials, valents fins a la temeritat. Molts d'ells són de vida esqueixada, que després d'haver rodat pel Terç estranger i conegut tota la bohèmia militar colonial han vingut a trobar redempció en aquesta guerra per Catalunya; però la majoria d'aquestes perles no són pas a la 4a companyia de fusellers-granaders sinó a la de metralladores, íntegrament formada per voluntaris. També coneixem la composició de la unitat d'en Sales tal i com devia funcionar a finals de gener: 3 oficials, 1 comissari, 4 sergents, 16 caporals i 80 soldats. (...). Després de tres mesos de parapet, el batalló passa a descansar en un poble de rereguarda».

A finals de novembre del 1937 Sales es troba a Herrera de los Navarros, dedicant-se a la fortificació de les serres dels contorns del poble. Allunyats del front, es munten parapets i trinxeres. D'aquí passarà a Santa Cruz de Nogueras uns pocs quilòmetres més al sud, on escriu sobre la seva situació: «Ara soc tinent amb empleu de capità (de fet ja feia de capità a la 4a companyia d'ençà de la batalla de Belxit, però sense tenir-ne oficialment l'empleu). Has de saber que cada batalló d'infanteria hauria de constar de quatre companyies de fusellers-granaders, una de metralladores i una de màquines d'acompanyament; aquestes màquines haurien de ser dos canons d'infanteria del 70 i dos morters del 85. Però el nostre exèrcit no té prou morters ni canons; els necessita tots per a l'artilleria, que així i tot ha de treballar amb les bateries incompletes. Anem coixos de tot, excepte bona voluntat i optimisme. Les mateixes companyies de fusellers-granaders haurien de tenir una cada una, com és ara, una secció especial amb un fusell-metrallador i un morter del 50 (un morteret com de joguina que pot dur un soldat a l'esquena); però en tot el nostre batalló només hi ha un

¹² SALES, J. (1986): *Op. Cit.* Pàg. 161.

d'aquests morters i me n'he fet càrrec jo per anar a fer pràctiques amb els soldats». Com veiem, les mancances de material per poder dotar els batallons i companyies de la brigada, eren prou notables, com ja havia passat des del primer moment, quan els voluntaris catalans partien de Barcelona cap a Alcanyís. Mentre no arriba el material, en Sales es trobarà destinat a la companyia de metralladores del capità Gordó i farà pràctiques amb els soldats, tot esperant que rebin els canons i morters, fet que no succeirà mai. La mancança d'armes al front per a les unitats serà una de les lloses que més condicionaran la situació al front i les accions ofensives entre els dos bàndols. Amb mitjans més que generosos, els feixistes podran endegar ofensives i prendre així iniciatives importants que condicionaran el desenvolupament de la guerra. Amb superioritat de vehicles de transport, d'artilleria, d'aviació i d'armes lleugeres, iniciar ofensives i mantenir el territori guanyat no serà cap obstacle, a diferència dels republicans, sempre condicionats per la falta d'armes adequades en el moment d'iniciar un atac. En aquells moments, el problema de les armes no és tant com l'armament individual dels fusells obsolets, sinó més aviat la unificació de la munició. Obligada com estava la República a aconseguir armes d'on fos, les unitats posseïen fusells i unes poques armes automàtiques veritablement dispars i amb municions de fins a 10 calibres diferents.¹³

A les *Cartes de la Guerra* Joan Sales també aprofita per reflexionar a l'entorn de la mateixa guerra, no del dia a dia del soldat, sinó del context de la guerra que implica a tots els catalans: «A molts dels nostres, a la rereguarda, els fa l'efecte que aquesta guerra 'no es fa per Catalunya, no és catalanista'; si no ho és aquesta ¿quina ho serà? D'ençà que el món és món els esdeveniments es produeixen de forma caòtica si algú no els encarrila; de la mateixa manera que els arbres no neixen pas amb una etiqueta que digui *pinus halepensis* o *iuglandacia regia*, les guerres, quan comencen, no tenen nom. Aquest se'ls posa després; i si no està a l'abast de l'home transformar un pi bord en una

noguera, si que ho està de donar sentit a uns esdeveniments confusos i caòtics transformant-los en una guerra disciplinada, nacional, amb objectius precisos, que el dia de demà es pugui explicar de manera que fins les criatures ho entenguin. Els bascos podran fer-ho als seus fills i als seus néts en termes senzillíssims ¿com donarem nosaltres als nostres una versió coherent d'aquest immens galimaties de partits i partidets, sectes, banderes i columnes, amb tants barbers i tantes prostitutes trencant cadenes i tants ximplers vociferant les bestieses més delirants pensant-se que se'ls escolta tot l'univers? (...). Ja veus quins pensaments més amargs m'assalten...»¹⁴ El fet però és que la pausa provocada per la inactivitat al front, no només permetia a Sales pensar a l'entorn de totes aquestes qüestions i palesar-les mitjançant la seva correspondència. Al mateix temps, les unitats catalanes participants a Belchite havien tornat a les seves bases de Terol i d'aquesta manera, la 131 brigada s'escampa en una línia defensiva contínua que passa per Montforte on hi haurà el 521 batalló, Villar de los Navarros (524 batalló) i Bádenas (522 batalló), segons en Víctor Torres.

A la rereguarda catalana i a finals d'octubre de 1937 es traslladava la seu del govern republicà a Barcelona. El seu cap Negrín amb el ministre de Defensa Prieto viatjaven des de València en una gran caravana que transportava l'Estat Major de tots els exèrcits i s'emplaçava a l'avinguda de la República Argentina a Vallcarca, al barri del Putxet de Barcelona. El desplegament de tot aquest petit exèrcit burocràtic ocupà diverses torres als voltants del barri perifèric de la ciutat. Aquesta mesura, tot i que s'emparava en un suposat interès públic i un mancomunar esforços entre les autoritats catalanes i les espanyoles, no era altra cosa que un nou pas més enllà per controlar i deixar inoperant l'Estat de Catalunya, com afirma en Vicenç Guarner. Amb tot, els antics organismes creats pels militars catalans i els seus subordinats, com el mateix servei d'informació d'Estat Major, seguien funcionant a bon ritme i detectaven concentracions de forces enemigues a l'Aragó, des

13 HOWSON, G. (2000): *Armas para España. La historia no contada de la Guerra Civil española*. Península, Barcelona. Pàg. 50.

14 SALES, J. (1986): *Op. Cit.* Pàg. 174.

Alcanyís, 15 juliol 1937

El president Companys passant revista a les tropes
republicanes en una visita al front d'Aragó.

LLUÍS TORRENTS / AGA

de Monreal del Campo fins a Calatayud, just en els límits entre les forces del XII Cos a Catalunya i el XIII a Llevant. Davant aquesta situació Guarnier visità el front i convocà una reunió de tots els caps militars a la base de Montalbán. A més recorregué el front i ordenà la fortificació de certs punts amb batallons de sapadors i reforçà les reserves. Però cap d'aquestes disposicions es va portar a efecte completament. El front en aquest sector restà amb deficiències i això comportà que la gran ofensiva franquista del mes de març del 1938 perforés les línies republicanes en aquesta àrea de manera aclaparadora. L'esforç realitzat pels militars lleials sense cap adscripció política, que ja havia ensopegat amb nombrosos obstacles a causa del domini revolucionari, rodolava definitivament a mans dels nous comandants i caps militars comunistes. Quan començava doncs a funcionar un exèrcit capacitat però poc experimentat, quan les idees de Guarnier s'imposaven, es donava el cop final contra l'efectivitat d'un Estat Major i d'un exèrcit que no acabà mai de consolidar-se.

Mesos després i mentre una certa calma s'abraonava al mateix front d'Aragó, es preparava un nou atac planificat pels republicans, novament amb la intenció d'aturar una enèsima ofensiva franquista en terres llunyanes. Així, si la realitzada vers Saragossa havia estat fruit de la situació de Santander amenaçada pels franquistes, la propera ofensiva republicana contra la capital de Terol s'endegava a causa del perill en el qual es trobava Madrid davant un possible atac dels revoltats, segons les notes dels serveis d'informació republicans. Així, a finals de 1937 s'empenia una nova escomesa a l'Aragó per distreure efectius de l'enemic i obligar-lo a canviar d'objectiu o aplaçar l'atac sobre Madrid. Hem d'assenyalar i constatar el greuge que aquesta situació provocava, ja que quan l'exèrcit republicà a Catalunya realitzarà el seu màxim esforç a l'Ebre o quan Catalunya era atacada a finals de desembre del 38, cap ofensiva de consideració es va portar a terme a la zona centre-sud republicana per intentar distreure forces i alleugerir la greu situació de les unitats emplaçades a Catalunya. En canvi, Catalunya sacrificarà les seves forces en condicions precàries en un intent per contrarestar els fronts amenaçats de Madrid amb la ba-

talla de Terol i de València amb l'atac a l'Ebre de juliol de 1938, com de fet ja havia succeït amb Osca i Belchite. Altrament, l'ocupació de Terol suposarà per als republicans la primera i única conquesta d'una capital de província.

Diversos cossos d'exèrcit i divisions, amb prop de 40.000 homes, amb unes 150 peces d'artilleria i uns 90 tancs i blindats, emprengueren l'ofensiva contra Terol davant unes forces franquistes molt més reduïdes. L'atac començava el vespre del dia 14 de desembre amb una important progressió dels atacants. Les dues forces que encapçalaven l'escomesa confluïren a San Blas amb poques baixes i una captura de prop de mig miler de presoners i algunes peces d'artilleria. Una altra massa d'exèrcit, el XX Cos, avançava sense problemes des del sud i queien a les seves mans les línies fortificades dels voltants de la capital. El dia 20 s'ocupava el raval de la plaça i el dia 22 s'assolia la ciutat. Les forces defensores, malgrat la seva coratjosa resistència, es lliuraven el dia 8 i el darrer reducte, el seminari ho feia l'endemà. Com havia succeït a Belchite, les forces que contraatacaven no van poder arribar en ajut dels assetjats. Els feixistes però, iniciaven el contraatac el dia 29 amb uns efectius que gairebé duplicaven els republicans amb una superioritat aèria i d'artilleria manifesta. El dia 30, els nacionals recuperaven la posició de la Muela. Amb temperatures extremes i una gran nevada Terol fou evacuat i tornat a ocupar l'Any Nou de 1938 per les forces franquistes.

Diversos documents generats per la 132 brigada mixta ens mostren la situació al front durant l'inici de la batalla de Terol. Així, el 28 de desembre de 1937, les forces de la brigada emplaçades a les posicions «Catalunya» i «La Noche» són hostilitzades des de les feixistes a La Capliza i Piedra Helada, per intentar obstruir la fortificació dels soldats catalans. El document d'informació també anota el duel d'artilleria entre les forces que combaten per Terol i prop de Rillo. Cap al migdia, els soldats de la brigada són atacats per l'aviació franquista amb nou aparells que metrallen les trinxeres a la zona de Pancrudo i llancen algunes petites bombes, sense causar baixes. Per part enemiga, aquests també es dediquen a fortificar i traslladar tropes, com anoten en el full informatiu de la brigada ca-

10 abril 1937

Il·lustració del comissari de
premsa de la Columna Macià-
Companys, Lluís Capdevila,
publicada a *Última Hora*.
CRISTÓBAL ARTECHA / AHC

talana: «El enemigo ha convertido el puesto de escucha en un parapeto, fuerte elemento de resistencia... A las 9 horas se han visto salir de Vivel 40 hombres con su material de fortificación dirigiéndose a las posiciones que hacen nuevas entre «Conica Roja» y «Las Tetas»». ¹⁵ I tot sota un veritable clima àrtic, amb les carreteres en bon estat i els camins i senders transitables de manera regular, malgrat la forta gelada patida durant la nit.

Un altre full d'informació de la brigada, aquest del 7 de gener de 1938, anota el moviment de tropes feixistes, des de la tarda del dia anterior fins les 10.30 h. del divendres dia 7, a Portalrubio i Vivel del Río. Prop de 350 camions transporten les forces franquistes als pobles d'Alpeñés, Portalrubio, Fuenferrada, Vivel del Río i Villanueva del Rebollar durant tota la jornada. També es registra el gran moviment d'avions dels dos bàndols al llarg del dia. Les tasques d'observació de les unitats de la brigada segueixen anotant un nombre important de moviment de camions. El document ens parla igualment de les infiltracions d'escamots de la brigada en territori enemic: «Diferentes patrullas han efectuado el reconocimiento del territorio enemigo no habiendo observado nada anormal en las posiciones. Una de las patrullas efectuó un reconocimiento hasta la Casilla de Peones Camineros de la carretera de Portalrubio, oyendo al parecer voces de origen marroquí, según asegura el jefe de la patrulla, de origen tangerino». ¹⁶

Els reconeixements i patrulles endinsades entre les línies franquistes juntament amb els informes dels soldats passats a les files republicanes, permetran als caps de la 132 brigada el coneixement aproximat de les forces a les quals s'enfronten. Així, en el full informatiu del dia 14 de gener de 1938 s'anota:

«Tres Batallones de Cazadores de Africa en Vivel del Río.
»Hacia el 10 del cte. estuvo en Vivel del Río la 5ª Brigada

¹⁵ *Archivo General Militar de Ávila, AGMA: Documentación Roja. Lligall 1250, Armari 77, Carpeta 1. Partes de Información de Estado Mayor de la Brigada 132.*

¹⁶ *Íbid.* Lligall 1250, Armari 77, Carpeta 1. *Hoja Informativa. 7 de enero de 1938.*

de Navarra (Falangistas y Requetés) de donde marchó a los dos días en dirección al frente de Teruel.

»Según declaraciones de evadidos hay en Vivel del Río tres Batallones, dos en Villanueva del Rebollar y uno en Fuenferrada; estos tres últimos no han sido identificados.

»El enemigo ha hostilizado desde diferentes posiciones, con fuego de fusil y ametralladora, nuestras posiciones al objeto de dificultar el trabajo que se realizaba en las mismas. [...]

»Procedentes del campo faccioso se han presentado en nuestras posiciones de Miranbueno (Martín del Río) tres soldados llamados Ricardo Crespo Blanco, Julián Campo Alonso y José García Llorente, los tres pertenecientes al Regimiento de Infantería de Mérida nº 35, Batallón nº 195, 1ª Compañía (División 108). La citada 1ª Compañía se encontraba de guarnición en el pueblo de Vivel.» ¹⁷

Pel que fa a les qüestions relacionades amb la mateixa brigada, hem d'afegir que «al dar comienzo las operaciones de Teruel, fue trasladado a dicho frente el Batallón de Minadores Zapadores que hacía algún tiempo se encontraba repartido entre Vivel y Portalrubio realizando trabajos de fortificación en la zona correspondiente al sector de esta Brigada. Igualmente, fue trasladado el auto blindado que desde el principio de la guerra se encontraba con carácter permanente en Vivel, y en el que se pueden emplazar tres armas automáticas». ¹⁸

Cap el 12 de gener, les fortificacions de la 132 brigada ocupaven els encontorns de Martín al nord; Pajazo i Parras al centre; i més al sud Pancrudo. A rereguarda quedaven Montalbán, Utrillas i Son Puerto. La brigada enllaçava al nord amb la 145 Brigada a Armillas i al sud, prop de Pancrudo amb l'Exèrcit de Llevant. Les línies de defensa més extenses eren les centrals, just davant de Pajazo i Parras, amb un seguit de pous de tirador i trinxeres. A la part sud del dispositiu defensiu podem conèixer que

¹⁷ *Íbid.* Lligall 1250, Armari 77, Carpeta 1. *Hoja Informativa. 14 de enero de 1938.*

¹⁸ *Íbid.* Lligall 1250, Armari 77, Carpeta 1. *Hoja Informativa. 14 de enero de 1938.*

existien fins a nou pous de tirador emplaçats en diverses trinxeres circulars, mentre al nord el dispositiu comptava amb metralladores i defenses antitancs.

A començaments de 1938, moment en el qual es desenvolupava la contraofensiva franquista per Terol, concretament el febrer d'aquell any, La Humanitat publicava un article lloant la figura del comissari Víctor Torres, qui en el seu càrrec s'havia destacat en les operacions anteriors de «Vivel del Río, Fuenferrada, Portalrubio i Villanueva del Rebollar. Comissari d'una companyia de metralladores de la Columna Macià-Companyns, va demostrar-se com a combatent valerós i abnegat. (...). Més tard, quan el nostre Exèrcit ja estava estructurat en Divisions i Brigades el trobem exercint accidentalment de Comissari de la 131 Brigada i pren part amb aquest càrrec en les operacions de Belchite; la 131 Brigada ataca pel sector de La Puebla de Albortón i es cobreix de glòria. La crònica, assenyala també les funcions del comissari: Torres no deixa mai els seus homes i corre d'una companyia a l'altra donant instruccions, donant mítings llampec i converses als soldats per mantenir llur combativitat i llur entusiasme». Víctor Torres, segons l'article, es troba enquadrat per aquestes dates dels inicis de febrer, com a «comissari del 521 Batalló de la 131 Brigada, solera d'aquella gloriosa Columna Macià-Companyns».¹⁹

Els catalans de l'antiga Columna Macià-Companyns intervingueren puntualment durant les següents fases de la batalla de Terol, moment en el qual les forces del general Yagüe amb el seu cos d'exèrcit marroquí ataca el 5 de febrer tot partint de Portalrubio i avancen ràpidament en direcció de nord a sud. Aquesta enorme força nacional avançà entre les posicions de la 132 brigada de la 30 divisió i la 61. Aquesta darrera, per por a restar envoltada, reclusa de manera desordenada i es produeix el desgavell a primera línia. La maniobra, prou veloç, deixa astorats els comandaments republicans i especialment els de l'exèrcit de Llevant que devia cobrir el buit entre aquestes forces i les de l'exèrcit de l'Est, al sector de Montalbán. Per tapar l'esclatxa es forma una agrupació formada

entre d'altres amb la 132 brigada, concretament dos dels seus batallons, ja que el 525 s'havia vist obligat a retrocedir el dia 5. Era el 8 de febrer i tal com es preveia acudirien per aturar l'atac entre Parras i Son del Puerto. Més endavant, el que restava de la sacrificada brigada passava a primera línia a Segura de los Baños amb el seu contingent malmès pels combats, integrat en el dispositiu defensiu de la 70a divisió.

En el Parte de Operaciones de la 132 Brigada del 9 de febrer de 1938 signat per l'oficial d'informació L. Avendaño, es mostrava com la primera línia de front no havia variat respecte el dia anterior, mentre «nuestras fuerzas se han dedicado a la construcción de refugios y mejoramiento de las posiciones que ocupan. La situación en otros emplaçaments del front de la mateixa brigada fa constar que en la tarde de ayer fue relevado el 1r Batallón que se encontraba en Son del Puerto, trasladándose a Utrillas donde permanece de reserva», mentre que el 2n Batalló s'emplaçava «a las posiciones comprendidas desde Las Salinas hasta la carretera de Alcolea del Pinar a Tarragona; el 4º Batallón ocupa las comprendidas entre dicha carretera y el Pajazo y el 3º Batallón desde dicho lugar hasta la posición del Cerro. Las posiciones guarnecidas por el 3º Batallón están reforzadas por una Compañía del 2º Grupo de Asalto y fuerzas de la 92 Brigada».²⁰

Finalment, el 22 de febrer els homes d'Aranda recuperaven la capital de Terol i el front restava estabilitzat, tot i que només durant un parell de setmanes. La batalla, després de dos mesos quedava en taules, però la moral triomfant de les forces republicanes que havien assolit per primera vegada i de manera eficaç una capital de província, desapareixia de cop. Entre els dies 22 i 25 continuaven els combats per aconseguir les millors posicions per part dels dos adversaris, tot i que amb una intensitat molt menor.

Un cop acabà la batalla, els efectius de la divisió quedaven novament organitzats, aquest cop al sud de l'Ebre dins el XII Cos d'exèrcit i enquadrat aquest cos dins

19 Fundació Josep Irla. Diari *La Humanitat*, 6 de Febrer de 1938.

20 *Archivo General Militar de Ávila*. Lligall 12.50, Armari 77. *Día 9 de febrero de 1938*.

l'Exèrcit de l'Est. Mentre, el comandament de la 30 divisió passava a mans d'un nou cap militar, el tinent coronel Arrando, antic responsable de la guàrdia d'assalt que havia estat cap superior de les forces de seguretat durant els Fets de maig i que substituïa a Pérez Salas, nomenat per exercir el seu càrrec a la sotssecretaria de Defensa de l'Exèrcit republicà.

L'1 de març de 1938, a la rereguarda republicana, un dels més notables integrants de l'originària Columna Macià-Companys intervindrà en el III Ple d'Esquerra Republicana de Catalunya. Ens referim al comissari Víctor Torres, qui en el seu discurs tractarà d'algunes qüestions que impliquen als combatents i les tasques del comissariat polític al front. Serà doncs el representant de les JEREC a les quals pertanyia, i al mateix temps la veu d'aquells qui des del setembre de 1936 es trobaven lluitant a l'Aragó. Torres no deixarà de fer esment a la situació que es viu a les trinxeres republicanes i també la dels militars professionals que col·laboren en les operacions militars. Així, afirmarà durant la seva intervenció: «Cal protegir obertament el militar tècnic que no vol claudicar per a entrar a organismes determinats... Cal, també, que en cada jornada es palesi que el Comissari no representa un partit, sinó el Govern de la República» i reclama un lloc al Comissariat General per als membres d'Esquerra. L'orador finalitzà el discurs dient que «si algú afirma que l'Esquerra ha estat un Partit que no ha donat sang, que no ha fet cap sacrifici per la lluita se'l qualifiqui de miserable. Molino, Pasqual, Pangranillo, els milers de companys nostres que caigueren per sempre en les terres estepàries d'Aragó, els que actualment, en tots els fronts donen el més alt exemple de coratjós entusiasme, en són un exemple. I aquells homes que constituïrem la inoblidable columna Francesc Macià - Lluís Companys, enquadrats avui militarment en les diverses brigades de l'exèrcit, hem lluitat, lluitem i lluitarem per la nostra bandera i pels nostres Presidents. Les nostres baionetes no pararan d'avançar —acaba dient— fins el triomf definitiu de la República, damunt la facció.»

En aquestes paraules hi veiem clarament al·lusions a

les ingerències viscudes al front per part de la resta de comissaris polítics d'altres partits que intenten guanyar la voluntat dels combatents i al mateix temps intervenir en moltes de les decisions militars. Igualment i sense embuts, el jove comissari tampoc no deixa d'esmentar davant la presència de tots els dirigents, algunes qüestions crítiques vers el mateix partit, com la manca de reconeixement del sacrifici dels voluntaris al front i l'insuficient suport moral necessari, atès que al front la major part de coreligionaris «reben en un 95% la premsa marxista i no se'n veu d'índole democràtica». I afegia: «No hem de fer tasca política dintre l'exèrcit. De cap de les maneres! L'home que hi fa proselitisme, és un traïdor, un miserable o un feixista». El discurs de Torres finalitzava amb una forta ovació dels assistents i amb l'afirmació que els comissaris republicans podien anar amb la cara ben alta atès que ningú podia acusar-los d'haver pressionat als soldats per a l'obtenció de carnets determinats: «No tots els partits i sindicals poden afirmar-ho amb la mateixa fermesa i dignitat que nosaltres». 🌸

Lleida, abril 1938

La Seu Vella és testimoni mut de la destrucció de la ciutat pels bombardejos de l'aviació franquista.

CDMH

Març de 1938: la desfeta a l'Aragó

10

L'ofensiva franquista s'iniciava a través del punt més feble de les defenses republicanes, sector que el mateix Guarnier temps enrere havia intentat reforçar i situar-hi tropes de reserva, sense ser escoltat. També en els dies immediats existien indicis del moviment de tropes feixistes prop de les trinxeres republicanes. Però novament, els avisos no van servir de res. Com ens explica el comandant López Segarra, cap d'Estat Major de la 131 brigada «se dio información precisa sobre el caso, lo que provocó una llamada por teletipo de las Alturas. Preguntaron: si tanto se asegura, que maniobra llevará a cabo el enemigo? Se les contestó: llegar al Ebro para separar el Ejército del Este del resto de la zona republicana y, si hay ocasión, explotar el éxito. Efectivamente, explotaron el éxito y llegaron a Lérida. Parece ser que en las Alturas, había más interés por Extremadura».¹

Aquell jorn assenyalà doncs l'inici de la fi de la República, la conquesta gradual de Catalunya i, poca cosa van poder fer els combatents catalans per aturar l'embranchida d'un exèrcit poderós que avançava a través d'un territori propici per als atacants. A aquest fet, hem d'afegir la superioritat de mitjans en artilleria i aviació, fet que s'agreujà encara més amb les enormes pèrdues i el desgast sofert pels republicans durant la terrible batalla de Terol. Aquesta superioritat de la que gaudia Franco, havia estat aconseguida gràcies a la campanya del Nord que marcà el punt d'inflexió en el desequilibri de forces i de material armamentístic. 26 divisions, 750 canons i més de 300 aparells estan disposats per l'embranchida. Els cossos d'exèrcit atacants eren el marroquí, el de Galícia i el Corpo Truppe Volontarie italià. I precisament els italians serien les forces atacants davant la 30 divisió amb la 131 brigada a primera línia.

La matinada del 9 de març la 30 divisió encaixà l'empenta dels franquistes i el primer dia els accessos que anaven de Belchite a Vivel restaren tallats. A més a més, les comunicacions a les línies del front d'Alcanyís, Montalbán i

¹ Les informacions d'aquest comandant de la brigada 131 en els proporciona el mateix Víctor Torres. TORRES, V. (1994): *Op. Cit.* Pàg. 84.

Lleida, abril 1938

En la seva retirada, el 3 d'abril, els republicans van volar el pont vell de Lleida i, un cop la ciutat fou ocupada pels nacionals, aquests van col·locar-hi un filat per separar els dos fronts.

APP

Muniesa es trobaven en un estat deplorable, fet que dificultà encara més el desplaçament de les minvades tropes catalanes. Els soldats de l'originària Columna Macià-Companys patiran el nombre de baixes més elevades fins aquells moments. Tot i això, tant la 131 brigada com les restants 132 i la 146 van suportar millor l'embranchida que la veïna 24 divisió.

L'ofensiva s'iniciava a més amb una veritable exhibició de foc d'artilleria i aviació contra les posicions defensives republicanes: a primera hora del matí eren atacats per aire a Herrera de los Navarros; poc després a Segura de los Baños en dues ocasions amb petites formacions de bombardeig franquistes; mentre més de vint aparells ho feien sobre Martín del Río també dues vegades. Igualment serien colpides les poblacions de La Puebla de Albortón, Belchite i Fuendetodos². Així, els *Partes* republicans d'aquells primers dies assenyalaven sense embuts l'embranchida dels franquistes: «A primera hora de hoy el enemigo inició, (...) la ofensiva que venía preparando desde que concluyó la batalla de Teruel. El ataque lo llevó en tres direcciones, asistido por grandes masas de aviación y artillería y con auxilio de muchos tanques (...). Por la parte de Vivel del Río, las tropas leales lograron contener el ataque en Mirabueno (*sic*)». L'endemà dia 10 el *Parte de guerra* ja reconeixia la pèrdua de Puebla de Albortón, Cortes de Aragón y Muniesa; el del dia 11 esmentava l'evacuació el dia abans de Belchite i Codo, a més de Moyuela aquell mateix dia 11; L'endemà citava la pèrdua de les poblacions d'Escatrón i Híjar el dia 12.³

Novament hem de recórrer al testimoni de primera mà que visqué les conseqüències de l'atac franquista a primera línia, el tinent Sales, qui ens explica els esdeveniments durant aquella jornada en el seu batalló i brigada: «Em despertà un estrèpit infernal. Era el 9 de març a trenc de dia; a penes clarejava. L'artilleria enemiga havia obert inesperadament un foc general i intensíssim sobre

el front ocupat per la nostra brigada i les dues veïnes al nord i al sud. Aproximadament a migdia, totes les nostres fortificacions, fetes amb tantes suades al llarg de l'hivern, havien estat destruïdes, els parapets arrasats, volats els nius de metralladores, les filferades desfetes. La infanteria enemiga avançava protegida per masses de tancs de muntanya, que nosaltres no havíem vist mai ni teníem idea que existissin; unes tanquetes capaces d'enfilarse rostos amunt com si res. Nosaltres havíem improvisat unes segones fortificacions, des de les quals ens defensàvem com podíem, quan l'endemà dia 10 el comandament superior ordenava que ens repleguéssim a Montforte primer i després a Plenas».

La descripció que ens fa d'aquest primer atac degué ser quelcom aterridor per a molts dels soldats de la brigada: «Des de la penya que cobria aquella cova, on ens havíem enfilat en Jorzapé i jo, vèiem a una distància com de set o vuit quilòmetres al nostre sud les columnes enemigues com avançaven: davant anaven els tancs, seguia la infanteria en camions i damunt el dispositiu, protegint-lo, volaven les esquadrilles de vigilància». Com a recolzament per defensar la posició els soldats catalans rebran només un sol canó, element del tot inservible davant l'escomesa. L'endemà dia 10 i per ordre del comandant Invernón, es retiraran fins a Plenas, ja que les dues brigades que es trobaven en línia amb la 131 s'havien esfondrat i per tal de no quedar encerclada, calia recular. Durant aquests primers moments de retirada, tota una companyia de fusellers-granaders restarà envoltada i feta presonera per les tropes feixistes. A Plenas el seu batalló prengué posicions mentre es reorganitzaven i localitzaren altres components de la unitat, com el capità Gordó i el tinent Torres. Un altre Torres, en Víctor, també ens recrea la visió dantesca de les unitats atacants: «En aquells moments, la nostra divisió disposava únicament de fusells i armes automàtiques i encara sense arribar a completar les plantilles. L'artilleria i la protecció aèria eren una pura il·lusió. L'enemic, en canvi, comptava amb una infanteria correctament armada i en part motoritzada, amb gran suport artiller i aeri, a més de nombroses unitats blindades, que feien una primera aparició en aquell front. Confesso que

2 *Archivo General Militar de Ávila. Documentación Roja. C.255, Cp.2. D.1.*

3 (1978): *Partes Oficiales de Guerra. 1936-1939. Op. Cit.* Pàgs. 498 - 500.

la visió d'aquells monstres d'acer vomitant foc per tot arreu enmig d'un gran terrabastall, pujant i baixant fàcilment per aquelles serralades em va produir una sensació d'insignificança de part nostra i d'una por a penes contenable». Amb tot, la 132 brigada va resistir durant gairebé dos dies a costa d'un preu molt alt entre ferits, morts i desapareguts, mentre la 131 iniciava la retirada al vespre del 9 al 10, després d'haver suportat l'atac tota la jornada. Precisament el sergent Vidaurrázaga, adscrit a transmissions de la 132 brigada, explica com «en l'ofensiva del 9 de març ens van atacar pel sector del Batalló 528, que cobria la part de Sant Martín del Río - Viver del Río. Hi vam enviar reforços, però els nacionals ja havien entrat per Segura de los Baños i Armillas».⁴

Poc després arribava a Plenas la cavalleria mora, tot obligant-los a replegar-se cap a Moyuela. Però ben aviat hauran de sortir també d'aquesta vila per seguir reculant fins a Moneva, a uns vuit quilòmetres; totes aquestes localitats emplaçades a l'actual comarca del Camp de Belchite. A Loscos, més a l'oest d'aquestes últimes viles, en Fèlix Bonet va ser fet presoner per les tropes franquistes: «Ens va agafar la cavalleria. De veterans ens vam salvar alguns, però de quintos cap. Hi havia noiets de la quinta del 39 que feia vuit o deu dies que estaven amb nosaltres. Quan se'm va apropar un feixista muntat a cavall jo, que anava pel costat del marge, em vaig llençar avall i el cop de sabre va tocar les pedres. Si haguessis vist els caps de les persones com botaven... Diuen que fan tres bots, i així ho vaig veure. Al final no vaig poder tornar on eren els meus, que ja marxaven de retirada».⁵

Amb tot, el retrocés continuava fins a Ventas de Muniés, on el 524 batalló va estar a punt de quedar envoltat per l'enemic. Finalment, aconseguiren sortir d'aquesta situació compromesa per anar cap a Lécera, a no menys d'uns 25 quilòmetres de distància: «Fèiem les caminades, sobretot, de nit; quan vam arribar a Lécera, tot just clarejava. Vam dormir en uns pallers escasses hores, rendits de

fam i de son, per reprendre la retirada fins a la vila d'Albalate del Arzobispo, on acampàvem en uns turons de la riba oriental del Martín —la vila s'alça a l'occidental— que ens anaven bé per fer-nos-hi forts amb poca feina. Era la matinada del dia 11. Des del primer moment l'aviació enemiga no havia deixat de perseguir-nos; semblava un vol de mosques que no te'l pots treure de sobre» ens explica Sales. El nou recorregut Lécera-Albalate suposava prop de 20 quilòmetres més d'una marxa forçada pel constant avenç franquista. Però no tot eren reculades i retirades a la desesperada. També es resistí amb tenacitat, com ens informa un dels militars republicans implicats en aquestes operacions: «En Muniesa, a lo largo de las carreteras, ha sido vista una gran concentración de fuerzas, suponiendo que se trata de una de las columnas motorizadas». I afegia: «La 131ª brigada ha sido envuelta en Oyuela y se ha batido con heroísmo magnífico. Ha derribado con fusil un avión de caza, cayendo en nuestras líneas carbonizados sus tripulantes, y han recogido un aviador italiano que ha aterrizado consecuencia de uno de los combates con nuestra aviación. Han llegado rompiendo el cerco enemigo muchos que no podemos precisar, suponiendo que el mando de dicha brigada ha perecido, pues hasta el momento no se tiene noticias de su paradero».⁶ L'avió abatut no era un aparell de caça sinó un de bombardeig lleuger alemany Heinkel He-45 tripulat per dos espanyols que efectivament moriren. Pel que fa a l'aparell italià, aquest era el Fiat Cr-32 del sotsoficial pilot Giuseppe Zuffi. El comissari Víctor Torres es trobava present en el sector de Plenas aquell dia 10 de març quan el pilot realitzava l'ateratge d'emergència: «Vaig intentar aturar els soldats que volien assassinar el pilot italià. Ens havien estat metrallant i no amb poc esforç vaig aconseguir salvar-lo d'un linxament. El comandant Invernón i el comandant López Descalzo es van fer càrrec del presoner, sa i estalvi. Poc després, tots tres es van fer fonedissos».⁷ Segons el comissari

4 FINESTRES, J.; LLADÓS, J.; REYES, M. (1997): *Op. Cit.* p. 53.

5 Entrevista de Miquel Andreu a Fèlix Bonet (de Vinaixa). 23/05/2006.

6 Informe del comissari de l'Exèrcit de l'Est. SALAS LARRAZÁBAL, R. (2006): *Op. Cit.* Pàg. 2.280.

7 TORRES, V. Entrevista a Víctor Torres. Lleida, 08/11/06. I vegeu TORRES, V. (1994): *Op. Cit.* Pàg. 84-85.

Víctor Torres tots tres van passar-se a les files enemigues, fet que coincideix amb el que ens escriu l'historiador Pedriali. L'avió italià havia estat abatut per un altre caça, un «xato» republicà que, al seu torn amb d'altres aparells, es trobaven metrant les tropes feixistes sobre Blesa. Segons el mateix historiador, el pilot italià aconseguí convèncer «23 demoralizzati soldati rossi e due ufficiali a consegnarsi prigionieri alle punte avanzate delle Frecce Nere».⁸ Tanmateix, creiem que al pilot captiu no degué suposar-li massa esforç convèncer aquells combatents desmoralitzats i als dos militars professionals. Per aquells qui simpatitzaven amb els feixistes era doncs el moment més apropiat per passar-se, ja que no hi havia posicions definides i el front era un caos, un desgavell sense línies de front. I a més amb el *premi* de portar un pilot italià que lliuraven sa i estalvi. També suposem que si les avançades enemigues haguessin estat unitats de falangistes o de tropes mores, algunes de les quals no feien presoners, segurament els oficials i soldats no s'haguessin lliurat pas. En conseqüència, la proximitat de les avançades enemigues italianes de la divisió *Fletxes Negres* els proporcionà la situació adequada per passar-se a les files feixistes.

Mentre tant, els altres homes de l'antiga divisió Macià - Companys, els de la 132 brigada, que es trobaven integrats a la 70a divisió, també es veien obligats a retirar-se de Miranbueno fins a Hoz de la Vieja, en el sector nord de Montalbán, i posteriorment fins a Martín del Río. Novament i com havia passat el febrer del 1938, els homes de la brigada es trobaven emplaçats just en l'enclavament on es produí la ruptura del front. Els combatents de la 132 brigada van suportar amb tenacitat els embats del Corpo Truppe Volontarie italià, tot i que finalment i per no restar aniquilats, van ser enviats a Utrillas i la Sierra de San Justo. En aquest darrer enclavament es produeixen combats ferotges entre els atacants del general Aranda, tropes gallegues que emprenen l'atac amb un important dispositiu d'artilleria, dos batallons i prop de 40 avions. Els catalans suporten l'escomesa amb una gran tenacitat,

tot i que finalment han de cedir aclaparats pels franquistes i els seus mitjans. Uns dies més tard, concretament el dia 25 i, com a conseqüència de la resistència presentada per la 132 brigada, s'ordena l'ascens a major del seu comandant, Antoni Blàvia, pel comportament heroic al capdavant de la seva unitat, la qual havia contingut l'ofensiva enemiga al sector de Martín del Río⁹.

Per la seva banda el batalló d'en Joan Sales resistirà fins el vespre del dia 12, moment en què els tancs feixistes entraven a Lécera, al sud de Belchite: «Ja no eren tanquetes de muntanya, sinó tancs de moltes tones que avançaven en formació (...) Aquesta massa de tancs i una artilleria nova, també desconeguda per nosaltres, que els nostres soldats van batejar com *la loca* perquè tirava granades rompedores de petit calibre a ritme de metralladora, havien estat per a nosaltres una sorpresa total afegint-se a la d'una ofensiva de proporcions monstruoses que ningú no esperava».

L'oficial català, continua explicant-nos els combats del dia 12 a Lécera amb la intervenció de l'aviació republicana, en el moment potser més complicat per als soldats republicans: «Els tancs, després d'ocupar la vila, es disposaven a passar el pont —que no havia estat volat pels enginyers, tal era el desordre de la retirada del nostre exèrcit—, al mateix temps que un núvol espès d'avions de bombardeig i de caça venia en direcció a nosaltres. Aparegué aleshores, per primera vegada des del començ de l'ofensiva enemiga, una esquadrilla de caces de la República, que amb una temeritat que ens deixà glaçats d'admiració els plantà cara i els mantingué distrets el temps necessari perquè nosaltres, complint ordres superiors, poguéssim desaparèixer disciplinadament per una barrancada estreta i fonda en direcció est. Reeixida aquesta maniobra, l'esquadrilla republicana fugí a una velocitat vertiginosa i el núvol de bombarders pogué descarregar sobre les posicions on moments abans érem nosaltres». Aquell dia l'aviació republicana havia realitzat fins a tres sortides per col·laborar amb les tropes terrestres, però res no es podia fer davant unes forces atacants les quals,

⁸ PEDRIALI, F. (1989): *Guerra di Spagna e Aviazione italiana*. Edizione Ferdinando Pedriali, Torino. Pàg. 293.

⁹ FINESTRES, J.; LLADÓS, J.; REYES, M. (1997): *Op. Cit.* pp. 55.

durant la segona fase de la batalla superaven els 100.000 homes davant uns 35.000 defensors¹⁰ desorganitzats i amb unes reserves formades en molts casos per reclutes gens experimentats. Així, els pitjors vaticinis ja apuntats per Durruti durant la reunió de mitjans d'octubre de 1936, es confirmaven definitivament. A aquest fet hi havien ajudat, no només la situació militar de la República i la manca de mitjans de les forces a l'Aragó. Sens dubte, els factors interns havien fet el seu treball negatiu a la reguarda i al front, però el veritable canvi en la situació vingué donat per la superioritat de mitjans i efectius franquistes, tot un ventall d'armes, des de vehicles blindats, tot passant per nombroses esquadilles d'avions d'atac lleuger i pesat, a més de la variada artilleria alemanya i italiana. Així doncs, l'*achuchón* dels feixistes, en paraules del mateix Durruti, ja havia arribat i només calia saber on s'aturaria aquesta temible escomesa contra Catalunya.

Les brigades de la 30 divisió no poden fer altra cosa que recular com poden ja que resten aclaparades per l'enemic, sense línies de defensa que s'ensorren per la velocitat i progrés de les forces atacants. El dia 13 queien Montalbán i Híjar, amb les mines d'Utrillas que durant temps es trobaren en mans de les forces catalanes. El batalló 524è d'en Sales, tot avançant de nit aconseguirà creuar el riu Guadalop a gual per l'altura de Castellseràs i a la tarda del dia 13 es trobaven a Valljonquera, uns 15 quilòmetres en línia recta. En aquest territori ja es parlava català, sentiment que no escapà als soldats de la columna republicana: «N'hi havia que ploraven. En altres circumstàncies sentir parlar català ens hauria donat tanta alegria; ara significava la pròxima invasió de la nostra terra si Déu no hi posava remei. La guerra, que fins ara havíem mantingut lluny d'ella, ara hi arribaria amb tots els seus horrors. Ja no ens quedava cap dubte que l'Exèrcit de l'Est —el de Catalunya— havia quedat desfet; les restes del nostre batalló, que el capità Gordó mantenia agrupades en torn seu, havien perdut tot contacte amb

les altres unitats». La guerra arribava a Catalunya i els soldats catalans es trobaven impotents i sense mitjans per poder defensar la terra.

L'ofensiva, que encara es perllongaria uns dies més, no tingué cap mena d'aturador. El dia 14 queia en mans dels atacants Alcanyís i Casp. Guarner, qui ja ens ha explicat el perquè d'aquesta situació tan greu i compromesa, manifesta que «a la secció d'operacions no sabíem què fer». El XII cos d'exèrcit manat per Sánchez Plaza sense artilleria i amb una inferioritat evident veia com el seu front s'ensorrava abassegat per forces molt superiors. El 15 de març, tot seguint les descripcions d'aquest episodi per part de Guarner, «en l'espai d'uns 50 km, entre Casp i Alcanyís, no hi havia ni una sola unitat organitzada». I després de ressaltar el fet que les dues forces principals a la zona havien restat aïllades per l'atac, afegeix: «Amb penes i treballs vam reunir totes les unitats disponibles a les reserves d'altres fronts, i, lluitant contra l'escassetat de camions, pogué reconstruir-se un nou front al llarg del Guadalop; durant tres dies les brigades que vam poder llençar a aquella foguera van lluitar amb heroïcitat i abrivament contra una aclaparadora superioritat de tropes (més de cent mil homes) i sobretot material. Vam tenir quaranta-cinc mil baixes, vam perdre més de trenta tancs i uns seixanta avions, però es conservaren gairebé totes les nostres peces d'artilleria, calculada en una tercera part de l'adversària. Les batalles de Terol i l'Alfambra havien durat tres mesos i nou dies, que foren de veritable angoixa. S'havia evitat la gran ofensiva damunt Madrid, però al preu de perdre molt de terreny a l'Aragó, del desgast del nostre incipient Exèrcit de Maniobra i de deixar un front feble, que no podia evitar una forta empena adversària en direcció al Mediterrani».¹¹

La conjunció de diversos fets, principalment el desgast sofert a Terol, la debilitat de les defenses republicanes per on atacà l'adversari i la superioritat numèrica, s'afegien a una maniobra enemiga de caire nou. Per primer cop s'imposava una guerra llampec, basada en atacs d'artilleria i el recolzament d'una poderosa aviació a uns

10 CARDONA, G. (2006): *Historia militar de la Guerra Civil. Estrategias y tácticas de la Guerra de España*. Flor del Viento, Barcelona. Pàg. 234.

11 GUARNER, V. (1980): *Op. Cit.* Pàg. 268.

grups mòbils formats per tropes mecanitzades i abundosos efectius de carros i blindats que atacaven sense pràcticament detenir-se, davant els focus de resistència republicans. Aquest tipus de guerra és l'antecedent immediat i l'assaig de les tàctiques emprades pels alemanys que el 1939-1940 van aconseguir conquerir gairebé tota Europa: des de Polònia, tot passant per Holanda, Bèlgica i França en poques setmanes.

Però el periple i la retirada continuaven, en el cas del 524 batalló, amb tot desconcert i aïllament, sense possibilitat de contacte amb la resta d'unitats. Gràcies a la professionalitat del capità Gordó, les restes del batalló van poder sortir-se'n: «una mena d'instint guià en tot moment el nostre capità, que sabé dur-nos fins a Valljunqueira i evitar que l'enemic ens encerclés», assenyala en Joan Sales. Així el dia 14 continuava la marxa fins a Torre del Comte i el 15 en una altra llarga caminada arribaven als contorns de la capital de la Terra Alta, Gandesa, on finalment van localitzar d'altres unitats de l'exèrcit republicà. El dia 17 es traslladaven a Paüls, tot prenent forces durant uns dies. Des de la Terra Alta, passarien per Tortosa, i prendrien un tren que els portaria amb destinació a Lleida. Com a resultat de la campanya de retirada, dues baixes sensibles i sentides seran les del cap del batalló Domínguez i el cap de la 131 brigada, Invernón, aquest darrer passat a les files enemigues. La mateixa brigada poc després resultarà reorganitzada, tot desapareixent el batalló d'en Sales, amb una companyia de metralladores que passa a dependre de la mateixa brigada. El seu amic Enric Usall també havia mort el 7 de gener en els combats de la sagnant batalla de Terol. Amb certa ironia, Sales esmentava: «Si voleu passar l'estona resseguint en el mapa la caminada més gran de la meua vida, aquí va l'itinerari: De Montforte a Plenas i a Moyuela seguint el llit del rierol que passa pels tres pobles. De Moyuela a Ventas de Muniesa, Lécera i Albalate del Arzobispo, per la carretera. D'Albalate, passant el Martín, a Castellseràs, passant el Guadalop, pel dret, seguint sempre cap a orient amb lleugera desviació sud». Lògicament en aquella carta, que havia de passar la censura de guerra, no hi traspava la veritable dimensió d'aquella catàstrofe militar. En

una nota annexa afegida el 1948 a *Les cartes de la guerra* en Sales esmenta: «Les baixes havien estat tantes entre morts i ferits i presoners que era per això que es liquidava el 524 batalló; amb els que quedàvem n'hi havia a penes per constituir una companyia».

Per la seva banda en Víctor Torres cita a les seves memòries que «durant uns dies, no sé quants, passàrem un veritable calvari combatent intermitentment, amagant-nos, menjant poc i gairebé sense dormir. El nostre cap d'estat major i el seu lloctinent Estela van caure ferits a Albalat de Cinca i els nostres efectius anaven minvant cada dia. Una de les darreres etapes la vàrem fer a Calanda on no ens tocà altre remei que dormir sobre la neu. L'endemà, a corre-cuita, arribàvem a Alcanyís on s'havien atrinxerat les forces del coronel Enric Líster. Després d'un breu repòs, interromput per un terrible bombardeig dels Junker[s] alemanys, fórem evacuats a Gandesa on es procedí a un simulacre de reorganització de la nostra delmada unitat que fou enviada tot seguit, passant per Lleida, al front de Barbastre i Montsó on l'enemic estava atacant amb violència les nostres posicions».

La invasió de Catalunya es consumava aquelles jornades amb l'entrada de les forces franquistes a Massalcoreig el 27 de març i l'ocupació de les principals capitals de la Catalunya nova: Tortosa que restà assetjada i Lleida, que suportà tres dies d'intensos combats fins caure a mans franquistes. En una de les cartes a Màrius Torres, Sales ens explica els seus sentiments davant la caiguda de la capital de la Terra Ferma a principis d'abril del 1938: «Precisament durant una de les nostres retirades vàiem Lleida al fons de la plana, cremant pels quatre costats i enlairant fins al cel una enorme i negra columna de fum. No crec pas que la incendiessin expressament ¿per què ho haurien fet? Vull creure que foren les bombes, que hi abocaven a cataractes, les causants de l'incendi. Sobre l'altíssim campanar de la Seu vella vàiem una gran bandera enemiga, plantada com un punyal al cor de la pàtria. És la primera capital catalana que prenen; el cap i casal per terra ferma. Sabem que el primer que va fer el general Franco en posar-hi els peus fou abolir solemnement l'estatut de la nostra autonomia».

El mes de març, en el context català, esdevé catatròfic tant al front com a la rereguarda. Els bombardeigs dels dies 16, 17 i 18 de març a Barcelona amb prop de mil morts en un setge de terror aeri que es perllongà dos dies i mig, i l'ofensiva d'Aragó, que farà que per primera vegada els soldats de Franco trepitgin territori català, provocarà l'ensorrament de la moral a Catalunya i la sensació que tot està perdut. Aquest derrotisme, fruit del desastre, es farà extensiu en els dirigents polítics, entre els militars i el combatents, però també entre la població civil. A més i durant la segona meitat d'abril, les tropes *nacionals* arribaran fins al Mediterrani a l'altura de Vinaròs, consumant el tall del territori republicà i l'aïllament de Catalunya. Encara haurem d'afegir que durant aquella malaurada primavera es produiran dos fets significatius relacionats amb l'arribada de la guerra a Catalunya: la derogació de l'Estatut de 1932 per part de les autoritats franquistes, així com l'assassinat del dirigent democristià Manuel Carrasco i Formiguera. Ja fos de dretes o d'esquerres, estava clar que les autoritats invasores no tolerarien cap mena de catalanisme o nacionalisme català. I per acabar-ho d'adobar, en el context internacional les democràcies occidentals veien com Alemanya s'emparava d'Àustria amb l'*Anschluss* del 12 de març, tot causant la primera de les crisis internacionals que els anglesos intentaren apaivagar.

A l'abril el que restava de la divisió catalana continuava per les terres del Cinca i Lleida, concretament pels termes de Valmanya i Ràfols. La reculada es perllongà fins arribar a Almacelles i d'aquí a Tamarit de Llitera fins Alfarràs, on prendran posicions i les defensaran dels infructuosos atacs enemics. El dia 6 s'intensifiquen els embats franquistes sobre les trinxeres catalanes durant tota la jornada, fins que al capvespre es decideix la retirada de les altures que dominen. Tornen les caminades durant les jornades següents: creuen la Noguera Ribagorçana al nord d'Ivars, Os de Balaguer sobre la riba del riu Farfanya i allà se situen en línia defensiva, fins la caiguda de Tremp. Amençat el seu flanc, novament s'emprenia la retirada per atansar-se fins el monestir de les Avellaneres per més endavant arribar a Camarasa. Sales esdevé tinent ajudant

del 523 batalló de la 131 brigada mixta de la 30 divisió, agrupació Nord, base 8, número 11. L'indret segurament sigui una de les posicions a la serra del Montsec, concretament al Desferrador, on per unes setmanes sostenen el front. Poc abans, el tinent Torres havia estat fet presoner durant la retirada del Cinca. Aquest 523 batalló s'havia reconstituït amb les restes que quedaven d'aquest i del 524, que desapareixia per falta d'efectius. Un dels dies més tràgics d'aquell mes d'abril es produirà el diumenge dia 10, quan nou aparells bimotors Fiat de l'aviació franquista, bombardegen i metral·len el km.13 de la carretera de Balaguer a Tàrrega, provocant la mort de diversos integrants de la 131 brigada. El document republicà registra «entre ellas la muerte del Capitán y el Comisario de la 131 Brigada Mixta y herido el jefe de la 19».¹²

Per part de la 132 brigada, el retrocés comprenia des del 23 d'abril, moment en el que torna a ser atacada, el vèrtex Cielo i el vèrtex Valdefortún, tot replegant les seves forces a la Loma de Puyuelo. Reculà, aclaparada pels atacs constants, a través de les Coves de Vinromà, Albocàsser, Ares del Maestrat i La Llama. La 132 brigada restaria més al sud, ja que el mes de juny s'emplaça a la zona de Castelló de la Plana per a la seva defensa. L'ofensiva franquista escapçava doncs a la 30 divisió; la 131 brigada amb la 146 restaven a Catalunya; la 132 s'emplaçava a la zona de Llevant. Malmesa per aquests forts combats, va ser retirada de primera línia el 9 de juny tot i que poc després fou reorganitzada i intervingué en el sector de la serra de Borriol. La 132 brigada passà després a pertànyer a la 61a divisió del Cos d'exèrcit de Llevant emplaçada a Rambla de Onda, restant de manera definitiva allunyada de terres catalanes. El gener del 1939 fins i tot va ser traslladada a Extremadura per participar en els combats de la darra ofensiva republicana: la batalla de Peñarroya, emplaçada a Hinojosa del Duque.¹³ En Miquel Morera, integrant de la 132 brigada mixta ens explica el seu llarg periple també

¹² Archivo General Militar de Ávila. D.R. C.255, Cp.2, D.1. Fuerzas Aéreas. Estado Mayor. 2a Sección. Boletín N° 101. Ampliación al Boletín del día 10-IV-38.

¹³ ENGEL, C.(2005): *Op. Cit.* Pàg. 169.

de reculada del front, iniciada a mitjans de febrer de 1938 amb l'ofensiva franquista d'Alfambra, preludi de la campanya d'Aragó del dia 9 de març de 1938.¹⁴ El 19 de febrer l'armeria havia estat destinada a Castel de Cabra per després sortir a tota velocitat per la carretera de Villarluego i Cantavieja, restant del tot aïllats respecte la seva 132 brigada. Amb el camió de l'armeria s'establiran a Villarluego, mentre les tropes de la brigada es retiren en petits grups cap a Mezquita de Jarque, Escucha i Valdeconejos, tot caminant a través de les muntanyes, degut al tall de la carretera d'Alcanyís. L'estada a Villarluego fins el mes de maig ens la descriu el mateix integrant de la brigada Miquel Morera: «Mentre estàvem a Villarluego vam perdre totes les esperances de tornar a Catalunya doncs, el 15 d'abril, les tropes franquistes tallaven per Vinaroz la comunicació amb la resta d'Espanya».¹⁵ Poc després els components de l'armeria recularan encara cap a Cantavieja, més al sud i després cap a Igluela del Cid, a peu de la serra del Maestrat. En aquesta població hi faran estada tropes de diverses unitats, antigues columnes com la Galán, Torres - Benedito... Miquel Morera i la resta d'integrants passaran a reorganitzar-se com a Armeria Gene-

14 Podem esmentar que la batalla de Terol conduirà a quatre fases ben definides: la primera d'iniciativa governamental, durarà des del 15 de desembre al 24 de desembre de 1937. La segona comprèn des del 25 de desembre al 8 de gener de 1938, quan cau la capital aragonesa a mans dels republicans després de diversos intents feixistes per donar suport als seus defensors aïllats a la capital. La tercera fase de la batalla s'inicia el 17 de gener i acaba el 17 de febrer en un intent per recuperar la capital per part franquista mitjançant una àmplia maniobra. Del 17 de gener al dia 22 de gener de 1938 les tropes d'Aranda intenten progressar pel riu Alfambra i travessar-lo, tot aconseguint dominar la vall. El 15 de febrer els republicans reaccionaven tot intentant tallar les comunicacions a Segura de los Baños - Montalbán sense èxit. Aquesta tercera fase permet a les tropes franquistes uns guanys relatius en el curs mitjà del riu Alfambra i possibilita l'alliberament de Terol. Es produeix llavors la quarta fase de la batalla, quan després de l'acció d'Alfambra s'intenta embolcallar Terol amb els cossos d'exèrcit de Galícia i Castilla, en conjunció amb la 1a Divisió de Navarra i que finirà el 22 de febrer de 1938. SALAS LARRAZÁBAL, R. (2006): *Historia del Ejército Popular de la República*. Vol. III. *Op. Cit.* Pàgs. 2251-2254.

15 MORERA, M. (2008): *Op. Cit.* Pàg. 52.

ral del XXII Cos d'Exèrcit de Llevant. El jove aprenent d'armer, ja foguejat i experimentat en la reparació de tot tipus d'armes es desplaçarà fins a Mosqueruela i després cap a Ares del Maestrat, uns 40 quilòmetres a l'est de la primera localitat i ja a la província de Castelló, a finals de maig de 1938. En aquesta vila patiran un fort bombardeig aeri, que els farà traslladar-se novament, aquesta vegada cap a Benassal, localitat emplaçada uns 10 quilòmetres al sud d'Ares del Maestrat.

Hem de recórrer novament a les memòries de Pérez Salas per afegir algunes dades més a l'entorn de les intervencions de la 30 divisió durant l'escomesa franquista a l'Aragó, unitat que sovint ha estat titllada injustament d'haver provocat l'ensorrament del front en aquells dies tan tràgics. Les seves paraules són prou eloqüents: «En la Junta de Mandos, que tuvimos horas después del desastre del Ejército del Este, (...) nos saludó Rojo con las siguientes palabras: De todo el frente de Aragón, el único que se ha comportado debidamente ha sido X (aquí el nombre de un comandante, que era jefe de una brigada de la 30a. División) y dirigiéndose al jefe del control allí presente, añadió, y eso que era un indiferente. Ello quería decir que era un jefe de poca confianza, cosa realmente absurda pues se trataba de uno que había salido conmigo al principio de la guerra y que se había mantenido todo el tiempo en el frente, dando muestras de ser un gran jefe y muy entusiasta. Ante aquella exclamación de Rojo hube de decirle: Este jefe que califica como el mejor, fué relevado repetidas veces por el jefe del Ejército, para sustituirlo por un capitán comunista, a lo que me opuse siempre (...). Sin mi oposición de entonces, ni X hubiera sido el mejor jefe del frente de Aragón, ni su brigada la más valiente y disciplinada. Lástima, añadido ahora, que todos los jefes no fuesen comandantes X y todas las brigadas como la suya (...)».

Sens dubte, la brigada a la qual es fa al·lusió és la 131 i el *comandant X* es refereix molt possiblement a Andrés Invernón qui, com hem vist, decidí canviar de bàndol davant l'allau franquista. Sigui com sigui, ja hem vist sota quines circumstàncies va desaparèixer aquest comandament. Després d'haver complert amb el seu deure des dels co-

mençaments de la creació de la columna fins aquell dia 10 de març, de suportar els atacs de les forces italianes i de mantenir la defensa de les posicions durant dos dies sense reforços, *l'indiferent* Invernón, decidí fer-se fonedís.

Pérez Salas, també esmentava a la 132 brigada, «otra de las que componían la 30a división que yo mandé, mereció, también por su comportamiento en aquella ocasión, el elogio del mando, habiendo sido ascendido su jefe, capitán de complemento que era afecto al partido de Esquerra Republicana de Cataluña». I aquest darrer, suposem que devia ser el comandant Blàvia. Per acabar, l'altra de les brigades, la 146, formada pels antics batallons comunistes de la columna Carles Marx, que havia estat inclosa a la divisió catalanista de manera artificiosa, en Pérez Salas és prou taxatiu amb els seus comentaris: «Cedió a los primeros ataques del enemigo; siendo esta la causa de que fuera envuelta la del comandante X y hecho éste prisionero con todo su cuartel general». En resum, les brigades 131 i 132 de l'antiga Columna Macià-Companyns es van destacar durant la complicada retirada i van plantar cara a l'enemic com cap altra unitat ho va fer i en unes condicions realment extremes, amb unes posicions defensives exposades a l'enemic que van ser atacades per la rereguarda i no pas frontalment. Finalment, i per mostrar la moral i actitud de les forces de les dues brigades de la 30 divisió, només ressenyar un darrer episodi poc abans de l'inici de l'ofensiva, novament en boca de Pérez Salas. Quan el general Pozas es va fer càrrec de l'Exèrcit de l'Est i va visitar totes les unitats emplaçades de nord a sud al llarg del front d'Aragó, en el moment de revistar les tropes de les 131 i 132 brigades, s'adreçà al cap d'Estat Major Cordón, tot pensant que Pérez Salas no el sentia, i afirmà: «¡Qué diferencia con todo lo que hemos visto!» El general Pozas, en paraules del mateix Pérez Salas, evidenciava amb aquesta expressió les diferències en l'organització, comandaments i disciplina de les forces de la 30 divisió respecte a la resta d'unitats establertes al llarg de les posicions a l'Aragó.

A començaments de maig, Joan Sales finalitza la seva trajectòria a la divisió. En aquestes dates és requerit pel tristament conegut SIM, el servei d'informació militar dels comunistes, i és empresonat pels propis republicans

sota el càrrec absurd de no haver volgut denunciar els seus tres germans menors que havien estat cridats a files i no s'hi havien presentat. El seu germà Francesc, oficial d'enginyers, també serà engarjolat al castell de Montjuïc. Tràgicament, els seus tres germans menors seran internats en un camp de concentració i moriran tots tres a causa de la tuberculosi. Poc després ho farà el pare després d'haver viscut la tràgica experiència de perdre tres fills. Mentre la seva causa segueix pendent de judici, es fa efectiu el seu ascens a capità. Uns mesos més tard, a mitjans d'octubre de 1938, en una visita als companys de la brigada, li comuniquen que el valent Jorzapé, el noi de 19 anys de Lleida, havia mort en combat el 15 de setembre: «No havia sofert ni una esgarrinxada en tota la guerra; aquesta vegada una bala li va entrar pel mig del front exactament igual que a l'Aparicio, aquell tinent de la seva mateixa edat que morí durant els combats de la Pobla d'Alvortó». També dels components originaris pocs en quedaven a finals de 1938: «A en Pijoan, el tinent de Transmissions, que era de l'Esquerra de tota la vida i que, tip de no ascendir, s'havia fet no fa gaire comunista (convençut que ara només ascendeixen aquests), una bala de canó se li endugué el cap en els combats per protegir la retirada de les nostres forces entre el Cinca i el Segre».¹⁶ Amb tot, i malgrat la dura situació personal i familiar, Sales era conscient que calia seguir lluitant: «I tanmateix bé cal fer un últim esforç, un esforç desesperat per guanyar aquesta guerra; esborrona de pensar com serà tractada Catalunya si la perdem». Amb aquestes paraules Sales es referia a aquells moments de guerra a Catalunya, quan la bota invasora trepitjava terres catalanes, el moment d'una nova reorganització dels exèrcits i un nou bri d'esperança. I aquest nou alè es desencadenava un 25 de juliol de 1938, quan les tropes republicanes aconseguien un gran èxit aprofundint en el sistema defensiu franquista amb la travessa del riu Ebre, operació que com la de Teruel s'iniciava de manera contundent i efectiva. Malauradament, el tinent Sales no anava errat pel que fa al tractament que rebria Catalunya si perdia la guerra.

¹⁶ SALES, J. (1986): *Op. Cit.* Pàg. 234-235.

Però la 30 divisió rebria un nou cop de gràcia. Si uns mesos abans havia estat desvirtuada amb la inclusió d'una unitat d'influència comunista, aquesta vegada la divisió restava desintegrada per la separació de les dues brigades originàries de la Columna Macià-Companyns. El tinent coronel Galán es va fer càrrec de les dues brigades que quedarien establertes al marge esquerre de l'Ebre mentre l'altra, la 132, restava afectada al XVIII Cos d'Exèrcit i no es reintegrava a la seva 30 divisió, segons Pérez Salas degut a que «no creían conveniente su permanencia en Cataluña por tratarse de catalanes y ser republicanos sus componentes». La 132 brigada combatria a Llevant i Extremadura, com ja ha estat dit. Les dues unitats van quedar doncs separades, l'una a Catalunya juntament amb la 146 brigada, l'altra al sector de la zona centre-sud. Els combatents, ja molt diferents dels originaris d'aquell setembre de 1936, formats majoritàriament per reclutes mobilitzats gràcies a les darreres lleves i no pas voluntaris identificats amb el catalanisme d'esquerres, lluitaren doncs en dos teatres d'operacions diferents.

Durant les següents ofensives republicanes a Catalunya, les del mes de maig a Lleida i la batalla de l'Ebre, les brigades 131 i 132 no van participar-hi. Amb tot, tant una com l'altra no deixarien de combatre en els seus fronts fins a les acaballes de la guerra, a Catalunya la 131 i a la resta del territori republicà, la 132. 🍀

Linyola, setembre-octubre 1938

El comisari de la 146 brigada mixta de la 30 divisió,
Víctor Torres, parla als soldats.

VTP

Catalunya desballestada

11

Després de la desfeta a l'Aragó i de l'entrada de les tropes franquistes a Catalunya, el front restava novament aturat degut a l'esforç al qual havien estat sotmesos atacants i defensors. Aquests últims però, havien resultat molt més malparats que no pas els franquistes i a més havien perdut un immens territori, efectius i armes. Calia doncs recuperar-se del cop sofert i formar un contingent que defensés el que restava de Catalunya. A partir del mes d'abril del 1938, els nous efectius es nodririen amb les darreres reserves de recursos humans i materials per reorganitzar durant el mes de maig les malmeses tropes republicanes. A mitjans d'abril es cridava a files a les lleves d'homes de fins a 35 anys i també als més joves, la coneguda llevea del biberó o de 1941, molts dels quals encara no havien complert els 18 anys. Els organismes militars a Catalunya creaven al mes de maig el GERO o Grupo de Ejércitos de la Región Oriental, —nom molt indicatiu—, gran unitat conformada per l'Exèrcit de l'Est i l'Exèrcit de l'Ebre, emplaçats aquests a Catalunya. El territori català que quedava restaria defensat per dues fronteres hidrogràfiques, els rius Segre i Ebre. I ben aviat s'iniciaran algunes operacions per posar a prova a les noves unitats republicanes a la Terra Ferma.

Val a dir que durant la segona meitat d'abril de 1938 els republicans van hostilitzar el cap de pont que els franquistes tenien establert a Seròs. I precisament el sector lleidatà serà un dels escenaris principals durant les accions a finals del mes de maig iniciades per l'Exèrcit de l'Est i que esdevindran el bateig de foc dels joves reclutes catalans tot i la seva precària i, en alguns casos, nul·la preparació militar. També, la diferència ja no només quantitativa sinó també qualitativa anava agreujant-se entre ambdues forces. La lluita no podia ser doncs més desigual, tot i que al principi l'ofensiva obtingué uns èxits immediats i una bona coordinació de l'aviació i l'artilleria. Des del 22 de maig fins el dia 29 es desenvolupen aquests atacs, una veritable prova de foc per a l'exèrcit que s'està reorganitzant i un intent infructuós —i a l'hora ambiciós— que pretén ocupar les centrals elèctriques pirinenques tot avançant en el cap de pont de Balaguer, al sector de Tremp i Llavorsí. Els atacs al cap de pont de

Urgell, tardor 1938

El comandant Teresa de la CNT

i el comissari de brigada Víctor Torres, d'Esquerra.

VTP

Balaguer seran realment acarnissats amb divisions «nacionals» que fins i tot han de ser rellevades pel desgast. Els combats es produeixen a la Sentiu, al cap de pont de Tremp, a Vallfogona i a Sort i Seròs. En paraules del mateix Rojo, aquesta prova per a l'exèrcit reconstituït evidenciava la seva inconsistència i conclouia amb l'afirmació que calia seguir amb el perfeccionament de la seva organització. El tossal de Déu o tossal Gros, anomenat pels republicans el *Merengue*, esdevindrà en un símbol del carnatge viscut pels reclutes de la lleva de 1941.

Durant aquests dies de maig, la 30 divisió s'emplaça en un dels sectors atacats entre els dies 22 i 29 de maig, als caps de pont de Tremp i de la Baronia, i concretament als voltants d'Alòs de Balaguer, davant les posicions de la 51a divisió franquista. La divisió ha d'intervenir com a part de l'ofensiva general al front del Segre i de la Noguera Pallaresa. A la matinada, cap a les dues, la 30 divisió ataca cap al cap de pont franquista de la Baronia entre el Peladet o Badaülls. Aquest darrer emplaçament es trobava defensat pel regiment de Valladolid 20, que rep el foc d'artilleria dels republicans, tot i que aconsegueix resistir l'atac. També resistiran les unitats franquistes que defensen la Baronia en concret a la cota 660, pertanyents al regiment de Galícia 19. Les baixes dels republicans s'apropen als 100 morts.

Hem de dir que aquestes accions de les forces governamentals demostren manca d'iniciativa, atès que es repeteixen les escomeses de la mateixa manera: preparacions d'artilleria i avenços frontals contra les posicions franquistes que dominen les altures. Una i altra vegada, i fins el dia 29, es repeteix el cicle i la dinàmica dels enfrontaments. El dia 24, les tropes republicanes de la 30 divisió s'havien apropiat novament a les posicions, tot i que els defensors els rebutgen aquest cop amb bombes de mà.¹ El regiment de Valladolid resistí fins a l'aturada dels combats aquell dia 29 de maig.

Més endinsats cap a la rereguarda republicana, prop

d'uns 50 quilòmetres de distància, a l'Hospital militar de Cervera, hi trobem inscrits un seguit de combatents de la 131 brigada morts, suposem com a resultat dels combats al front. Es tracta de Joan Huguet Siuret i Pere Martorell Fàbregas (31 anys) del batalló de Sapadors de la brigada, morts tots dos el 26 de maig del 1938; Jacint Conull Pallicer, mort el dia 27 i del 521 batalló; també d'aquest batalló en Jaume Baget Casanovas, el dia 28 de maig i de la 3a companyia del 521 batalló; i dos integrants més que moriren durant l'agost de 1938: Josep Masriera Simon, del 523 batalló, 2a companyia (mort l'11 d'agost) i Joan Planella Camps (18 d'agost), pertanyent al 521 batalló de la 3a companyia. I el 14 de novembre és la data de decés de Francesc Robert García (27 anys), del 530 batalló².

Després d'aquests enfrontaments a la Terra Ferma, es produirà una nova ofensiva que, segons els comissaris i comandaments republicans serà la definitiva i amb la qual podrà assolir-se la victòria final. Així, la batalla de l'Ebre es planteja com la batalla que ha de servir per evitar la caiguda de València i a l'hora aconseguir un èxit propagandístic tant a la rereguarda com fora de les fronteres, tot cercant un ressò internacional, en una demostració feaent que la República i el seu exèrcit encara poden guanyar la guerra. Aquest atac a gran escala, pretindrà també assolir un objectiu més ambiciós: guanyar temps per enllaçar la guerra amb un enfrontament europeu que més tard o més aviat s'ha de produir a causa de les ambicions nazi-feixistes i les desacreditades democràcies de França i Anglaterra. Malauradament, aquesta possibilitat es diluirà amb el pacte de Munic signat el 30 de setembre de 1938 entre Adolf Hitler i Neville Chamberlain, fet que suposa el lliurament de Txecoslovàquia als alemanys i, de passada, la impossibilitat que la guerra europea esclati en aquells moments de tensió.

A la batalla de l'Ebre succeirà —de manera sobredimensionada— el mateix que havia passat a la resta de les ofensives republicanes, amb el greuge d'escometre

1 GALITÓ, P.; GIMENO, M.; PITA, R.; TARRAGONA, J. (2006): *Les batalles del Segre i la Noguera Pallaresa. L'atac final contra Catalunya (abril-desembre del 1938)*. Pagès Editors, Lleida. Pàg. 173.

2 Aquesta informació ha estat extreta de la recerca feta per Jordi Oliva Llorens a *Morts a la guerra civil a la Segarra*. Consulta realitzada, 11/10/07. <http://www.mailxxi.com/guerracivil/INDEX.HTM>

un atac amb greus deficiències. La primera, haver de lluitar amb un riu de gran cabal a les espatlles; fer-ho sense els mitjans de transport per poder avançar i explotar els guanys dels primers dies; i finalment, per la manca de protecció aèria durant la travessa del riu i el retard de cinc dies fins l'arribada de les esquadilles republicanes al teatre d'operacions. A totes aquestes mancances hi hem d'afegir sense dubte la inferioritat endèmica en artilleria i aviació. La batalla, tot resumint els esdeveniments, es desenvolupà des del 25 de juliol fins els 16 de novembre, 116 dies de combats i lluites constants. Després d'iniciar una ofensiva ben planificada, de grans dificultats i amb molta audàcia, sense precedents en la història militar de Catalunya, els republicans aconseguiran conquerir un extens territori proper als 70 quilòmetres, ocupar importants enclavaments i fer prop de 4.000 presoners. Amb tot, a començaments d'agost el front restarà estabilitzat i els republicans es dedicaran a fortificar les seves posicions. Fins a set contraofensives franquistes calgueren per recuperar el territori perdut amb un nombre de baixes avui encara difícils d'avaluar, possiblement entre les 60.000 per part de republicans i 40.000 pels «nacionals», entre presoners, morts i ferits.

La batalla de l'Ebre assenyala la fi de l'exèrcit a Catalunya, atès que després de l'esforç realitzat pels soldats res no podrà fer-se per reposar els homes i armes perduts en aquests gairebé quatre mesos de lluita. La prolongació de la batalla no té altra explicació que la topada entre la mentalitat de Franco, basada en recuperar el terreny pam a pam malgrat el cost que comportés, davant la inesperada resistència dels soldats republicans que suportaren veritables allaus de metralla en emplaçaments i fortaleses naturals com les de les serres de Pàndols, Cavalls, la Fatarella i Lavall. Novament, el perill d'altres fronts republicans amenaçats —en aquest cas València—, la propaganda i les decisions polítiques havien condicionat la determinació d'emprendre una nova ofensiva amb els efectius establerts a Catalunya. tanmateix, si el que es pretenia aconseguir era resistir com promulgava Negrín, allò més lògic i raonable hagués estat defensar el que restava de Catalunya fortificant les defenses a l'Ebre i el

Segre. Així doncs, i com era ja habitual, la política decidia les accions al front i novament Catalunya se sacrificava a canvi de no res.

Mentre es lluitava a l'Ebre, la 30 divisió republicana es trobava a la zona d'operacions de Vilanova de la Barca, a Lleida, on el 9 d'agost de 1938 s'inicia una ofensiva destinada a alleugerir la situació al front de l'Ebre. De fet, aquest no era el primer dels atacs al sector de Lleida, ja que el 22 de juliol al sector de Baladredo, dominat per un cim superior als 2.000 metres d'altitud i en una zona abrupta de la Noguera Pallaresa, també es desenvolupen combats intensos. Les operacions a Vilanova de la Barca fineixen el 18 d'agost de 1938, sense la intervenció de la 131 brigada mixta que havia restat a la reserva, però si que ho fa la 153, agregada a la 30 divisió juntament amb la 131 i la 146. I precisament trobem a un ja recuperat de la seva convalescència Víctor Torres, com a comissari de la 146 brigada emplaçada aquesta davant les posicions franquistes del cap de pont de Balaguer.

La malaguanyada 30 divisió, ja escapçada per la voluntat dels nous comandaments comunistes, continuà patint adversitats, aquest cop amb la repressió ferotge i aleatòria vers aquells integrants no comunistes. No n'hi hagué prou amb la marginació dels militars professionals sense adscripció al comunisme que l'havien dirigida eficaçment, ni amb l'intent per fer perdre la identitat de la divisió originària. Aquest darrer fet és del tot incompreensible, per bé que fins i tot els *nacionals* havien conservat les brigades navarreses originàries i, fins i tot els requetés catalans del Terç de Nostra Senyora de Montserrat, *els soldats de Deu*, s'oposaren a l'agregació de reclutes que no eren catalans ni carlins per completar la unitat, decisió que va ser respectada pels comandaments franquistes. Aquests fets, viscuts al bàndol oposat, evidencien el sectarisme que des de feia mesos s'anava imposant a les files de l'exèrcit republicà, les seves brigades i divisions. Però com diem, les mesures repressives anaven més enllà de tot allò racional, de manera contraproductiva pels republicans i la voluntat de guanyar la guerra. En Pérez Salas ens exemplifica l'aplicació de mesures extremes contra els elements republicans originaris de l'an-

tiga columna. L'antic comandament, constantment rebia informes dels militants d'Esquerra Republicana amenaçats per la seva ideologia i, fins i tot arribaren a produir-se episodis com el que ens descriu en aquestes línies: «Un soldado que salió al principio de la guerra con la columna que yo mandaba y que había merecido mis felicitaciones por su extraordinario comportamiento en la defensa de Portal Rubio [sic], donde manejando un fusil ametrallador diezmó a una compañía enemiga, fué fusilado por haberse retrasado unas horas en el disfrute de un permiso concedido. Por testigos presenciales supe la expresión de la cara de aquel hombre, en el momento de ser fusilado, que reflejaba a un mismo tiempo extrañeza, indignación y pena. En el último segundo, la indignación dominó sus sentimientos y, sin poderse contener ante tanta injusticia, lanzó una granada de mano que llevaba oculta, contra el jefe que había ordenado su muerte. La bomba no estalló y ese jefe se libró así de un justo castigo».³ Potser no calgui fer massa comentaris a l'entorn d'actuacions com aquesta. Amb l'arribada del poder dels comandaments comunistes, les mesures per evitar les desercions, realment nombroses per part dels reclutes cridats a files en l'exèrcit republicà, van assolir nivells desproporcionats. Tanmateix, en molts casos no n'hi havia prou amb arraconar els no comunistes, sinó que en alguns casos, es considerava oportú eliminar-los, amb la pèrdua que això suposava de combatents veterans i experimentats. En aquest mateix sentit, també ens explica Víctor Torres la incomoditat que sentien ell i el seu comandant de la 146 brigada, militant de la CNT i de cognom Teresa, davant l'estreta vigilància a la qual estaven sotmesos, ja que aquests tampoc no pertanyien com la resta, al partit dominant del cos d'exèrcit i de la divisió.

A les acaballes de la batalla de l'Ebre, durant la primera setmana de novembre de 1938 es desenvolupen combats acarnissats per defensar el sector de Seròs degut sens dubte a les necessitats del front de l'Ebre, on les forces republicanes es trobaven en plena fase de retirada. La zona prevista per atacar i avançar-se al cop definitiu

de Franco contra Catalunya era el Baix Segre. El dispositiu republicà inicial estava format per dues columnes formades per dues divisions. La primera, havia de creuar el Segre per Torres de Segre i Soses, avançant cap a Seròs i fins i tot, i si es podia, envoltar la capital del Segrià. La columna sud, per la seva banda, havia de progressar per Aitona i Seròs fins a Fraga. Les unitats que hi intervingueren foren les brigades mixtes 23, 24 i 149 de la 16 divisió, la 94 brigada, la 121 i la 179. Davant seu, es trobarien amb unes forces superiors i a més amb posicions ben defensades formades per la 151 divisió, la 51, la 40, una brigada de la 53 divisió i d'altres efectius com un regiment de la 13 divisió, un batalló de metralladores i dues companyies de tancs.

L'operació republicana, tot i ser molt menor que la de l'Ebre, té algunes semblances amb aquesta, realitzada mesos avanç: la travessa d'un riu amb cert cabal i lluitar amb aquest riu a les espatlles, així com l'inici de l'operació nocturna, prevista per a la nit del 6 al 7 de novembre de 1938. Per uns moments i amb un èxit inicial important, succeí també el mateix que havia passat el 25 de juliol a l'Ebre: el pànic i la confusió inicial de les tropes «nacionals», unitats de segona línia, es produeixen per la rapidesa i el sigil dels republicans en el moment de realitzar l'operació, però no es pot explotar l'èxit. Hi intervé el poc que resta de l'aviació republicana davant una massa imponent d'aparells enemics que aviat faran acte de presència, mentre es travessa el riu Segre per Aitona, Seròs i Torres de Segre. Com sempre, l'operació inicial resulta ben executada i efectiva i cauen en mans republicanes Soses i Aitona, però poc després es produeix la reacció habitual dels franquistes i el dia 20 s'efectua la retirada republicana. Les baixes per les dues parts són elevades. L'escassa capacitat de penetració, —uns vint quilòmetres d'extensió per un quilòmetre de profunditat en el primer dia— havia tornat a jugar una mala passada a les ambicions de Rojo i el progrés de les seves tropes es deté ben aviat. L'operació finalitzava el dia 23 de novembre amb la pèrdua de més de 10.000 combatents republicans. Totes aquestes baixes no havien servit ni per aconseguir distreure forces a l'Ebre, ni assolir i mantenir el territori

3 PÉREZ SALAS, J. (1947): *Op. Cit.* Pàg. 192.

Cap de pont de Balaguer, tardor 1938

D'esquerra a dreta, dempeus: Josep Borràs, «el nen», Víctor Torres
i Jaume Serra Gasulla. Ajeguts: milicià de Linyola, x i Vilardell.

VTP

guanyat a l'enemic. D'aquesta manera, les forces que devien defensar Catalunya restaven delmades continuadament en tots els fronts, mentre les tropes republicanes a la zona centre seguien inactives o intervenint en accions puntuals i de poca rellevància.

Durant aquelles jornades finals, en el moment en el qual ja tot estava pràcticament perdut, tenim constància d'alguns components de la 131 brigada ingressats a l'Hospital Militar Número 2 (Grup Saleses) emplaçat a Manresa. Són combatents morts a començaments de desembre de 1938. Els noms són els dels soldats Joaquim Oliveras Calapés (19 anys) i de Caldes de Malavella, mort el 6 de desembre del 38, del 3r batalló; Ramon Pibernat Jurín, mort l'1 de desembre, de Cassà de la Selva i de la 2a companyia del 522 batalló; Miquel Solà Marimont, de Pals (19 anys), del 523 batalló, 1a companyia, mort el 20 de novembre del 1938; i de Ramon Pujol Balart (25 anys), de Bellver de Cerdanya i del 523 batalló, 2a companyia. I també el caporal d'Anglès Francesc Bayés Ribes de la 4a companyia, 3r batalló de 28 anys, mort el 7 de desembre del 1938. A més, hi consta en l'Hospital 4 (Grup Natura) Alfredo Viel Azuara de 22 anys, originari de Montalbán i mort el maig del 1938, segurament un dels molts aragonesos integrats a les files catalanes en els inicis de la guerra.⁴

Les forces de la 131 brigada a començaments de novembre com gran part de la resta d'unitats republicanes a Catalunya es troben amb importants mancances d'efectius. Un informe de l'Exèrcit de l'Est datat el 8 de novembre de 1938 a l'entorn del «*Estado de Existencias y falta de personal de las divisiones de este Ejército*» enregistra el nombre de components en 6 caps superiors, 25 capitans, 93 subalterns, 4 metges i veterinaris, 215 sergents i 2.873 soldats de tropa. I assenyalava la manca d'un capità, 4 subalterns, 68 sergents i 909 homes per trobar-se del tot complerta d'efectius.⁵

Hem de precisar també que poc abans del començament de la definitiva batalla per Catalunya a finals de desembre de 1938, la 131 brigada pertany a l'XI cos d'exèrcit, integrada a la 30 divisió i manada pel tinent coronel Romero Martín, juntament amb les brigades 146 i 153. La resta d'unitats de l'Exèrcit de l'Est eren el X cos i el XVIII. Totes aquests grans unitats amb les seves divisions i les pròpies de l'Exèrcit de l'Ebre, s'emplaçarien al llarg d'un front ja indefensable. El sector que hauria de protegir la 30 divisió correspon a la zona d'Artesa de Segre i per tant restà afectada al XVIII cos d'exèrcit com a força de reserva. Al llarg dels primers dies de la batalla, concretament el dos de gener de 1939, també s'agrega a la 30 divisió la 176 brigada.

La caiguda del que restava de Catalunya, amb unes defenses aïllades de la resta del territori, sense recursos humans disponibles i amb la impossibilitat per rebre els subministres retinguts a França, era només qüestió de temps. Davant un enemic que anava esdevenint en una força poderosa i la pròpia que s'anava reduint i perdia efectivitat, la possibilitat de defensar Catalunya es feia inviable malgrat el suposat optimisme de Rojo. Tanmateix, hem de dir que la definitiva ofensiva contra Catalunya ha estat titllada injustament de *desbandada*. Amb una inferioritat aclaparadora pel que fa a l'aviació, que havia estat una de les armes fonamentals per a la victòria franquista i també d'artilleria, no seran pocs aquells qui es neguen a llençar les armes i amb una situació desesperada encaren la derrota amb resignació i amb ràbia. Malauradament, encara quedaven molts combatents que perdrien la vida en defensa de la terra.

Un cop finalitzen els combats a Seròs el 23 de novembre, un grapat de divisions desfetes després de l'esforç a l'Ebre i de la darrera escomesa realitzada a l'escenari del Baix Segre, els exèrcits de l'Ebre i de l'Est tenen com a objectiu inassolible defensar Catalunya. Aproximadament es disposa de prop de 200.000 soldats, tot i que els efectius reals dotats amb armament no superaven els 100.000, amb la meitat de les seves 250 peces d'artilleria inutilitzades i amb prop de 100 tancs i blindats poc operatius. Pel que fa a aviació, la situació era encara pit-

4 Aquestes dades han estat extretes del llistat de la fossa comuna emplaçada a Manresa. Consulta 23/09/7. <http://www.guiamanresa.com/fossa/catala/1/fossa.pdf>

5 Centre d'Estudis Històrics Internacionals, CEHI. Pavelló de la República. Fons Del Barrio.

EJÉRCITO DEL ESTE

CUERPO DE EJERCITO

30 DIVISION

COMISARIADO

CERTIFICADO DE IDENTIDAD

Don **JAIME GIRABAU ESTEVE**, Comisario
de la 30 División.

CERTIFICO: Que don VICTOR M^o TORRES

ESPANOL

de 13 años de edad, clasificado útil para todo
servicio

presta sus servicios en concepto de Comisario
de Brigada

en 146 Brigada Mixta

desde 4 de Septiembre 1.938 por haber
sido destinado por orden de 1 Comisario General
del Ejército del Este

Y para que conste, expido el presente certificado-
salvoconducto, que tendrá validez hasta el día 15
de Diciembre de 1938.

Dado en P. C. a 1° de Diciembre, de 1938

(Sello)

(Firma)

J. Girabau

Huellas dactilares del interesado

1 desembre 1938

Certificat d'identitat
de Víctor Torres,
com a comissari de brigada.
VTP

jor, amb poc més de mig centenar de caces I-15 i I-16, un petit grapat de bombarders SB-2 *Katiuska* i pilots i tripulacions exhaustes que no havien gaudit de cap període de descans pràcticament des de la primavera del 1938. A aquest fet, hi hem d'afegir que des del mes de juliol no s'havien rebut reforços i que no se'n rebrien més pel tancament de la frontera francesa. Es comptava també per a la defensa del territori d'un seguit de línies en profunditat amb pocs elements constructius defensius que, de fet no seran altra cosa que línies útils només per reagrupar les forces que es batien en retirada. Per la seva part, Franco compta amb prop de 300.000 homes enquadrats en el Ejército del Norte, amb sis cossos d'exèrcit: el Corpo Truppe Volontarie italià (Gambara), el de Navarra (Solchaga), el d'Urgell (Muñoz Grandes), el d'Aragó (Moscardó), el Marroquí (Yagüe) i el del Maestrat (García Valiño). A més, formaven part del dispositiu d'atac més de mig miler de peces d'artilleria i uns 500 avions de caça i bombardeig per donar recolzament a les accions terrestres.

Tot i que l'ofensiva estava prevista per al dia 10, aquesta no es produirà finalment fins el 23 de desembre quan una reduïda preparació d'artilleria i aèria obre pas a les primeres unitats que avancen en el sector de l'Exèrcit de l'Est. La 26 divisió és la unitat que suporta l'embranchada al sector del Segre que té com a objectiu Artesa de Segre i Cervera, tot i que els republicans no s'ensorren i resisteixen uns dies. Per la seva banda les forces italianes progressen fins 30 quilòmetres a la zona defensada per l'Exèrcit de l'Ebre, malmès per l'esforç de l'Ebre. L'avenç dels italians és un èxit però el cos d'exèrcit de Navarra aconsegueix una progressió molt discreta.

L'artilleria i l'aviació franquistes fan la seva feina i així al sector del Segre cedeix la 94 brigada a Moneró. Al llarg de les dues primeres setmanes i amb la caiguda de les localitats de les Borges Blanques i d'Artesa de Segre, la derrota estava servida a Catalunya. Caiguda Artesa, indret que defensaven les brigades de la 30 divisió, ja només cal un moviment pel sud-est i envoltar per enèsima vegada les posicions que encara resisteixen. Així ens ho mostra el comissari Víctor Torres en la darrera estada amb la 30 divisió: «Nosaltres iniciarem la retirada en di-

recció a Artesa de Segre oferint resistència quan les ocasions es presentaven, que eren poques. Recordo tanmateix els combats violents al Coll del Rat i a la serralada de Gualter a prop de Ponts». I també es refereix a l'etern malson de la infanteria republicana, l'element cabdal que feia impossible la resistència, «la presència quasi permanent de l'aviació feia molt difícil el reagrupament i la reorganització de les unitats ja molt delmades i, a partir d'aquell moment, la retirada en direcció a Solsona i Sant Llorenç de Morunys fou un veritable calvari: perseguits per l'aviació i la cavalleria, disposant de municions escasses, amb uns proveïments cada vegada més problemàtics i un cansament que s'anava acumulant, les esperances de capgirament de la situació anaven esvaint-se i ja s'albirava clarament la trista perspectiva d'una derrota inexorable».⁶ Poc després i perdudes les viles de Solsona i Sant Llorenç de Morunys, Torres es traslladava per ordres superiors i es presentava als voltants de Berga on es trobava el comissari de l'XI Cos d'Exèrcit, juntament amb la Intendència, Sanitat i el Cos de Tren de la unitat. A començaments de gener de 1939, la 131 brigada havia entrat en línia ocupant el lloc de la desfeta 26 divisió.⁷

Torres també ens parla de la seva marxa de la 146 brigada poc abans de traslladar-se a Berga: «El comiat amb els companys d'armes que estaven en aquells verals: Palacios, Boixeda, el comissari del Cos de Tren, etc. fou completament normal i sense una excessiva emoció, però potser sí que amb una certa recança motivada probablement pel desconeixement del meu substitut. (...) Un adéu a la brigada, doncs, no pas gaire sentimental per dues raons que considero essencials: la primera, per les meves pròpies ganes d'abandonar aquella formació a la qual es podien albirar perspectives poc falagueres i, per l'altra part, perquè la confusió i el nerviosisme d'aquell moment eren poc aptes per les escenes sentimentals, en certa manera superades per una presència constant de l'instint de conservació personal i col·lectiu força justifi-

6 TORRES, V. (1994): *Op. Cit.* Pàgs. 92-93.

7 MARTÍNEZ BANDE, J.M. (1979): *La campaña de Cataluña*. Monografías de la Guerra de España. Número 14. San Martín, Madrid.

cat aquells dies». El comissari s'estarà amb alguns membres del quarter general, antics coneguts com Pere Rostes, Martín López Segarra o Blanqué Vellart i després passà a Vic, més a prop de la línia de front on es combatia encara durant dos dies.

Els republicans, com era habitual resisteixen en punts molt concrets i en d'altres s'esfondren i reculen donada la inferioritat numèrica i la manca de mitjans. Fins i tot hi ha accions de l'Exèrcit de l'Ebre amb contraatacs lluitant a camp obert i sense protecció aèria, amb un clima advers, sense robes d'hivern, ni ranxo calent. Tanmateix, en algunes ocasions fins i tot la lluita esdevé suïcida i provoca l'extermini dels soldats que suporten els atacs. També intervenen les unitats guerrilleres i d'altres forces que capturen integrants franquistes de les seves avançades. Tot plegat fa que malgrat la superioritat de mitjans els guanys dels franquistes siguin minsos. Les unitats més combatives en aquells dies, com les del Vè Cos d'Exèrcit han d'acudir a tapar les esclotxes que constantment es formen cada cop que s'intenta organitzar el front. El dia 15 de gener cauen Reus i Tarragona. I com si fos una broma macabra, aquell dia els francesos obren la frontera francesa per fer arribar l'armament que feia dies es trobava retingut. No cal dir que aquest gest de *benevolència* dels francesos, que temen que els italians es trobin massa prop de la frontera, no servirà per a res. Durant la segona setmana de gener els franquistes arriben a Igualada i Manresa, mentre el 23 tot un altre exèrcit de funcionaris surt de Barcelona en direcció a la frontera. Els intents per defensar la capital són del tot infructuosos malgrat alguna resistència puntual. La caiguda de Barcelona, confirma allò que ja era previsible. La guerra estava perduda a Catalunya.

A la rereguarda catalana, mentre tant s'intenta transmetre la voluntat de resistència d'un exèrcit desfet a una societat civil desmoralitzada per les notícies de la rereguarda, la precarietat d'aliments i l'amenaça dels bombardeigs sobre les ciutats catalanes. Els dies 29 i 31 de desembre es reproduïxen dos articles que commemoren el segon aniversari de la mort del capità Molino a *La Humanitat*. Però ni aquests actes ni els discursos dels di-

rigents que apel·len a la resistència mentre marxen cap a la frontera seran útils per soldar la fractura i descomposició del front i la rereguarda catalana. La voluntat de resistir d'uns pocs serà un esforç infructuós davant l'aclaparadora força militar i el poder dels exèrcits franquistes.

Mentre tant, una nova litúrgia s'implanta a cada vila ocupada, les misses de campanya, on els combatents guanyadors i els ciutadans realitzen cerimònies religioses que agraeixen la *liberación*. Amb tot, el cerimonial també va acompanyat pels saqueigs, les desfilades i els assassins. Badalona, Granollers o Mataró són ocupades entre el 27 i 28 de gener. La conquesta de pobles i ciutats comporta sovint la més cruel repressió per part d'algunes unitats franquistes i en molts casos els drets dels presoners no es respecten per fer via i seguir avançant amb tota rapidesa. Per als civils que fugen, els acompanyarà el perill de ser bombardejats o metrallats pels camins i carreteres, camí de l'exili. Es mor per les bales, les malalties, el fred o l'esgotament físic.

La 131 brigada mentre tant, segueix la reculada de la resta de tropes no sense deixar de combatre. A finals de gener de 1939, s'emplaça a Osona, concretament a Vic, i es replega fins a la frontera francesa. El seu cap, Martínez Luna, és depositat del seu càrrec per la seva actuació els darrers dies de combats. Precisament Víctor Torres es trasllada al P.C. de Vic a Olot, concretament a Sant Esteve d'en Bas.

Rojo aconsegueix amb molt esforç establir precisament una línia de defensa amb les unitats disperses als encontorns del riu Tordera, el Montseny i Vic, Berga i la Seu d'Urgell. El 3 de febrer els franquistes arriben a uns 50 quilòmetres de la frontera i dos dies després es permet travessar-la als primers combatents desarmats. Aquell mateix dia els polítics republicans, amb el president basc Aguirre i una escolta de *gudaris* per una banda, i Companys acompanyat per Sbert, Tarradellas i Pi i Sunyer, amb la seva escolta de mossos, travessen la frontera francesa juntament amb Pérez Salas i Escofet. Mentre les tropes de Modesto intenten aturar els franquistes al riu Ter, prop de mig milió de persones aconseguïen travessar la frontera. I el dia 9 ho fan els comandaments

militars amb Rojo i el seu estat major juntament amb el president Juan Negrín. Les forces desfetes del XVIII Cos d'Exèrcit, al qual pertanyia la 30 divisió amb la 131 brigada, van ser de les últimes a l'hora de travessar la frontera francesa per La Jonquera. Segons Francisco García Badillo, un altre dels comissaris de la 30 divisió i company de Girabau també comissari, ens explica que el darrer dels combats de la unitat es produí a Camprodon durant la defensa d'aquesta vila. El 13 de febrer a la tarda, i formades les forces, es llegia l'ordre de travessar la frontera francesa. Els sapadors obrien camí apartant la neu dels accessos i s'iniciava el descens cap a Prats de Molló, fet que finalitzava el 14 de febrer.

Els darrers moments a la Catalunya peninsular també els passarà Víctor Torres prop de Camprodon, tot i que farà una ruta alternativa per Cistella: «Allí aglomeració de vehicles, pèrdua del principi d'autoritat, vols intermitents de l'aviació enemiga, èxode per totes les carreteres sota un cel ben blau. I després cap a Agullana, viatge ple de fàstic i de dolor. Caravanes inacabables de camions interrompien el pas, campaments a ambdós costats de la carretera, pols, sol clar i l'aviació franquista constantment a sobre però, oh miracle! Sense tirar ni una sola bomba». Un cop arribat a Agullana, l'espectacle de la desfeta és realment dantesc: «Fogueres de documentació al mig dels carrers, abraçades de comiat, noms de poblacions franceses a tots els llavis, repartiments de tabac i de crespó de seda al local del PSUC, adquisició d'uns salconduits signats pel president Negrín per entrar a França que vaig rebre amb la satisfacció d'haver esperat amb serenitat fins al darrer moment i un memorable sopar de comiat amb López Segarra i el lleidatà Estela que era el seu lloctinent».

Prop de La Jonquera, la situació és igual de desesperada, amb caravanes de vehicles acumulats als camins i carreteres i una terrible sensació de derrota, tot i que amb serenitat i resignació total: «A la fi, gairebé sense ni adonar-nos-en veiérem els uniformes dels gendarmes i dels soldats de l'exèrcit francès. El fet, per esperat, no em va produir cap reacció notable. Una breu parada amb el cotxe davant de la duana, lliurament de pisto-

les i municions (la pistola d'en Tarradellas), cop d'accelerador i... França! Era el 9 de febrer de 1939». Amb tot, Torres tingué oportunitat de poder reflexionar i recapitular a l'entorn de la seva trajectòria durant la guerra, des dels primers moments de centurió a la Columna Macià-Companys: «Durant els breus intervals de meditació que permetien la gana, la son i la sensació de trobar-me en un nou món, em complaïa a fer desfilar cinematogràficament pel meu magí els moments més àlgids i destacats de la ja acabada campanya. Aquella sortida olímpica de Lleida matisada per un marcat menyspreu per tots els que restaven amagats o *enxufats* a la rereguarda, les meves primeres armes amb la categoria de *centurió*; l'actuació estoica a Portalrubio i els combats de Vivel del Río i Torre de los Negros. Aquell període d'organització a Utrilles, tot voluntat i bon desig; la temporada de Martín del Río sempre al peu del canó; les rivalitats amistoses entre els batallons 521 i 522, el front de Segura de los Baños, amb aquella gent excel·lent, amb el triangle de l'Esquerria a la caçadora...»⁸

Per la seva part, els homes que restaven del V i XV cossos d'exèrcit creuaven la frontera per Portbou i l'XI Cos per Puigcerdà, el 13 de febrer, després d'obrir pas als civils que quedaven aturats al camí per la congestió de vehicles, carros i altres elements de transport abandonats. S'iniciava un període d'èxode que per alguns duraria mesos, per d'altres anys i dècades; alguns, els menys afortunats, mai no tornarien a veure la seva terra i moririen lluny de Catalunya.

Per molts altres soldats catalans, la lluita continua, especialment per aquells combatents de la 132 brigada mixta manada pel major Bárcenas Rufo i situada en terres llunyanes, a Extremadura des del 13 de gener de 1939. Desplegada a prop d'Hinojosa del Duque va intervenir a l'ofensiva de Peñarroya, un xic allunyada de les accions principals. Aquesta ofensiva formava part del *Plan P*, elaborat per Rojo per distreure les forces que atacaven Catalunya, un conjunt de tres operacions a Andalusia i el centre. El Plan Motril, en primer lloc, tractava d'amençar

8 TORRES, V. (1994): *Op. Cit.* Pàg. 104-105.

Málaga i Granada amb les forces d'una divisió i una altra havia de desembarcar a la rereguarda franquista per mar. Després, vindria l'acció principal, trencant el front de Còrdova-Peñarroya i una altra al front de Madrid. Els propòsits dels republicans eren en primer lloc arribar fins a la frontera portuguesa i tallar en dos el territori franquista en aquest sector. L'operació estava prevista per començar abans de l'atac franquista a Catalunya, però quan tot estava preparat, el general Miaja i l'almirall de la marina Buiza es van negar a portar-la a terme i, en conseqüència, l'operació fou suspesa. Amb l'ofensiva desvirtuada, Rojo va decidir emprendre-la de manera parcial, només per terra el dia 5 de gener de 1939. Novament doncs, el Grupo de Ejércitos de la Región Central gairebé res no feia per alleugerir la situació a Catalunya. Després de l'atac d'artilleria, dues divisions republicanes acompanyades per tancs van trencar el front d'uns 8 quilòmetres i van arribar fins a Valsequillo. El dia 8 s'havia progressat prop de 40 quilòmetres, però s'estavellaven davant la defensa de Peñarroya per part dels *nacionals*. Tot i que les forces republicanes eren superiors en el moment de començar l'ofensiva, ben aviat atacants i defensors restaran equilibrats per l'arribada de reforços franquistes. Un altre factor negatiu es va sumar contra els atacants, el dia 11 començava a ploure amb intensitat i tots els camions i vehicles de transport quedaven empantanegats. També arribaven reforços aeris per part dels franquistes i el dia 24 millorava el temps, tot i que la situació ja era desfavorable del tot pels atacants. Poc a poc, els franquistes van anar recuperant el territori perdut a partir d'aquest 24 de gener. Era la darrera de les ofensives republicanes i una de les batalles més oblidades de la guerra, que causà prop de 10.000 baixes franquistes i el doble de republicanes, entre elles nombrosos soldats catalans lluny de la seva terra.

La guerra a Catalunya havia finalitzat en menys de dos mesos. I poc després queia la resta del territori republicà. El feixisme s'imposava a Catalunya i s'emparava de tot el seu territori. Pèrdua irreparable per a molts catalans, innocent i enganyosa *liberación* per d'altres. També pèrdua irreparable per a la República i per a una Europa ma-

leïda. Una democràcia menys. Ja havien caigut Àustria i Txecoslovàquia, també ara Catalunya. Poc després serà el torn del territori republicà espanyol. I només uns mesos després desapareixeran la major part de democràcies europees: Polònia, Noruega, Bèlgica, Holanda, França... El feixisme guanyava la primera de les batalles del tauler europeu. ☘

El Pertús, febrer 1939

Les armes republicanes s'amunteguen
a la banda francesa de la frontera.

UB-BPR

L'odissea de la 132 Brigada Mixta

12

Mentre la guerra continuava a Catalunya a començaments de gener de 1939 per a les restes dels batallons i companyies de la 131 brigada, la seva antiga brigada germana es batia en terres llunyanes després de patir una llarga retirada. Tanmateix, caldrà retrocedir en el temps per conèixer l'odissea de la unitat, que l'havia fet recórrer un ampli territori a la península, tot partint del Baix Aragó, passant pel Maestrat i terres castellonenques. Coneixem el recorregut de la 132 brigada mixta, traslladada cap a Cantavella i més endavant a Vilafranca del Maestrat, primera de les localitats castellonenques que visitaran. El maig del 1938 defensaran les viles de Mola d'Ares i Vilà, per poc després iniciar novament la retirada cap a la carretera d'Albocàsser a Castelló. La unitat serà atacada al quilòmetre 23. Es desenvolupen combats a Cincorres, Portell, la Pobleta, ermita de Vilafranca, Mas de la Creu i Castellfort. El comandant lleidatà de la brigada Blàvia conduirà les seves tropes a Alcalà de Xivert i Orpesa, per la costa, mentre algunes unitats de la brigada resten enrere, fetes presoneres. Així, segons el sergent Manel Vidaurrázaga, arribats a Bell-lloc i veient vehicles que passaven amb la bandera *nacional* localitzaren unes patrulles que no van aconseguir identificar però que eren enemigues. Aquestes, interceptaren dues companyies de la brigada que foren desarmades i allotjades a l'església per després assassinar els presoners republicans. La resta de la unitat va anar en direcció Orpesa. Benicàssim, Castelló i Valverde també seran visitades pels homes de la unitat tot recorrent la carretera de la costa llevantina.¹

També cal recórrer novament al testimoniatge de Miquel Morera, responsable de l'armeria per conèixer les vicissituds dels catalans enquadrats a la 132 brigada i establerts a Andalusia i Extremadura per participar a la darrera de les escomeses republicanes de tota la guerra. Així, el juny del 1938 els integrants de l'armeria es trobaven a Vilafamés i havien transitat abans per Atzeneta del Maestrat i les Useres fins a Vilafamés, a la Plana Alta. Més

¹ FINESTRES, J.; LLADÓS, J.; REYES, M. (1997): *Op. Cit.* p. 55.

Figueres, febrer 1939

El local de la Federació Republicana Socialista de l'Empordà, adherida a Esquerra, —a la cruïlla de la Rambla amb el carrer de Sant Pau— ocupat ja pels franquistes, que hi col·locaren una bandera espanyola al balcó.

ALBERT-LOUIS DESCHAMPS / CDMH

endavant es traslladarien a Figueroles i Lluçena, sense aconseguir encara que la línia del front restés estabilitzada. Després d'un parell de dies a Cortes d'Arenós, Miquel Morera arribarà a Rubielos de Mora, on els armers rebran gran quantitat d'armes per reparar, arribades en camions i animals de càrrega: «Teniem per repassar i arreglar tot l'armament del XXII Cos d'Exèrcit i era molt el que estava espatllat».² L'armeria també s'emplaçarà als voltants de la població de Mora de Rubielos i després novament destinació cap a Sogorb, a l'Alt Palància. A la zona d'Alcubles els armers es traslladaran prop de la primera línia per repassar les armes dels combatents. Armats amb mosquetons i cartutxeres els armers ensopegaran amb una unitat de soldats marroquins avançats que provocarà l'intercanvi de trets, ferits i la mort de set dels soldats marroquins. Morera s'establirà a d'altres petites poblacions evacuades com Sacanyet o Canals però controlades per esquadrons d'infanteria republicans. De Sogorb finalment arribarà el moment de ser rellevats del front per passar a Xiva i viure un període de descans l'estiu de 1938.

Mentre tant, d'altres fets colpiran els integrants de la 132 brigada allunyada de Catalunya de manera definitiva. Durant el mes d'agost el seu comandant, Antoni Blàvia viurà un incident que el farà desvincular-se definitivament del comandament de la brigada. En marxar de permís a Xiva fins a València, la seva unitat serà atacada, fet que comportarà un judici davant un tribunal militar, restant absolt en part gràcies al seu brillant i lleial expedient i essent traslladat a una de les divisions del XXIV Cos d'Exèrcit al Segre. Amb aquesta decisió, la unitat perdia el seu cap des del començament de la guerra, el d'un líder nat amb dots de comandament, identificat amb el país i Estat Català, el qual, en paraules de Manel Vidaurràzaga, sabia donar moral als seus homes. Un altre dels fets d'aquells dies serà la persecució contra els responsables d'Estat Català de la brigada, amb atacs personals duríssims, com en el cas del comissari de batalló Francesc Torrent i Ferran, empresonat per denúncies falses i essent substituït per un càrrec comunista. La

pressió d'aquests dins l'exèrcit serà asfixiant per a molts comandaments i comissaris. Aquesta persecució perpetrada en alguns casos per comissaris catalans comunistes i també per militars espanyols anticatalans que lluiten en «la mateixa trinxera» juntament amb les baixes produïdes en combat, com en el cas de la mort l'octubre de 1938 del qui havia estat secretari d'Estat Català i tinent ajudant del 527 batalló, en Robert Torres-Picart³ i la incorporació de nous components per les lleves forçoses, farà que la unitat resti finalment desvirtuada respecte els seus orígens i formació. En molts casos, estava clar igualment, que l'anticatalanisme no feia distincions ni per part de feixistes ni d'alguns comunistes.

El periple per terres llevantines conduirà els antics integrants de la columna per Onda i arribar a Nules, població ja arrasada per l'aviació franquista. Finalment, la unitat serà traslladada des de terres valencianes fins a Andalusia per participar en la defensa del sector. El viatge, en tren des de la mateixa Xiva fins Puertollano, durarà una setmana atès que circularà només per les nits i s'emplaçarà en vies mortes durant el dia per no ser detectat pels avions enemics. A mitjans de desembre de 1938 Morera, juntament amb el seu pare i el seu germà Llorenç, també integrants de l'armeria, arribaran a Viso de los Pedroches mentre la resta de divisions del XXII Cos es distribueixen entre Dos Torres, Alcaracejo, Villaralto, Villanueva del Duque i Hinojosa del Duque. A la vora de les seves posicions s'emplaçarà l'Agrupació Toral i la columna F⁴.

L'atac era previst pel 5 de gener del 1939 sota comandament del general Escobar, cap de l'Exèrcit d'Extremadura, i hi intervindran dos cossos d'exèrcit: el XXII, amb les Divisions 47, 70 i 10 manades pel tinent coronel Ibar-

3 FINESTRES, J.; LLADÓS, J.; REYES, M. (1997): *Op. Cit.* pp. 57, 58 i 62. Els autors de l'article citen el cas de Robert Torres-Picart, mort l'octubre de 1938, que havia estat secretari d'Estat Català i tinent ajudant del 527 batalló. Tanmateix, és ben segur que es volen referir a Joan Torres-Picart, secretari general d'Estat Català per un breu període de temps, que va sobreviure a la Guerra Civil i s'exilià a la República Dominicana.

4 *Ibid.* Pàg. 73.

2 MORERA, M. (2008): *Op. Cit.* Pàg. 60.

rola i l'Agrupación Toral amb les divisions 6, 28 i 52, encapçalada pel mateix militar Nilamón Toral. A més, també havia d'entrar en línia la Columna F, una unitat motoritzada dirigida pel major de milícies Fernández Díaz amb quatre brigades mixtes d'infanteria i una de cavalleria. Aquesta columna de caire motoritzat havia d'explotar l'èxit de l'avenç amb el trencament del front. Com hem dit abans, l'ofensiva no era altra cosa que un atac ambiciós per alleugerir la greu situació a Catalunya que havia quedat reduït a un moviment en massa terrestre, sense poder comptar amb altres accions planificades pel general Rojo i aturades pel general Miaja i per l'almirall de la marina republicana Buiza⁵.

L'operació governamental s'iniciava doncs el 5 de gener de 1939 amb l'atac del Cos d'Exèrcit XXII que colpí les posicions de la 22 Divisió franquista, mentre l'Agrupació Toral també ocupava d'altres indrets. Les forces republicanes van penetrar uns 8 quilòmetres les línies enemigues, tot i que el cap de l'Exèrcit del Sud franquista, el general Gonzalo Queipo de Llano, enviarà al combat tres divisions que es trobaven en reserva. La pressió de les tropes republicanes farà també que aquestes depassin la segona línia de defensa establerta a les serres de Perú i la Noria, les quals són conquerides els dies 6 i 7. Amb tot les defenses franquistes de les divisions 60 i 112 intentaran barrar el pas en una tercera línia als republicans cap a Fuenteovejuna. Mentre tant, en el flanc occidental, les coses no aniran tant bé i aviat les forces de l'Agrupació Toral restaran aturades. A més, Franco decidí poc després cobrir la zona amb noves forces de reserva, en concret les divisions 74 del coronel Arias, la 81 del coronel Ollo i la 40 encapçalada per González Badía. Els dies 7 i 8 de gener les set divisions atacants continuen penetrant amb decisió, les del XXII Cos cap a Fuenteovejuna i Azuaga en direcció sud i

5 L'ofensiva del mes de gener de 1939 havia estat ja planificada de manera més ambiciosa molts mesos abans. Era previst iniciar un desembarcament a Motril tot creant una amenaça a la rereguarda franquista, concretament contra Màlaga o Granada; a continuació s'atacaria amb tres cossos d'exèrcit en direcció a Sevilla des d'Extremadura; i, finalment, un atac complementari al front del centre per tallar les comunicacions amb la regió extremenya.

sud-oest per recolzar a la columna F, tot aconseguint la penetració de 20 quilòmetres fins a Peraleda de Saucedo. Amb tot, l'Agrupació Toral no aconseguiria empènyer les defenses de l'11 Divisió franquista. Les tropes del general Escobar van continuar pressionant el dia 8, moment en el qual les forces de la columna F van trobar-se a les portes de Monterrubio, tot i que novament la veterana 74 Divisió franquista els aturà. Tanmateix, l'avenç governamental arribà fins Azuaga, 35 km endins de les línies enemigues. L'ocupació total es comptabilitzava en 600 km², superior amb escreix a les ofensives de Brunete i Terol.⁶ L'èxit havia estat important, però arribava amb retard, quan ja les forces republicanes a Catalunya es trobaven desarticulades i en plena retirada. A més a més, la resistència franquista anava augmentant després de la sorpresa inicial. I un darrer obstacle acabà per endarrerir encara més l'avenç republicà: el temporal de pluja va fer que els tancs, blindats i camions restessin aturats a les carreteres i camins. Afortunadament però, les pluges van impedir que l'aviació franquista i els nous reforços aeris arribats des d'altres fronts participessin amb l'habitual superioritat de mitjans tot restant a les seves bases aèries.

Morera resseguirà amb la seva unitat tots els indrets propers al front, organitzada la comandància de l'armèria en dos grups destinats a la recuperació de material. Un primer era el format per un tinent de municionament amb dos soldats i dos ajudants; el segon, del qual ell en formava part, estava constituït per deu soldats i cinc camions *Katiuska*. Calia actuar amb rapidesa per aconseguir reparar o recollir totes les armes possibles del XXII Cos d'Exèrcit i així fou com el dia 6 sortien del Viso amb Morera realitzant aquest servei amb la 47 Divisió. El veritable problema per als vehicles seran els camins i la circulació en camps oberts, la inexistència de carreteres aptes, afegit després a les pluges que omplen de fang i aigua els esmentats camins. Els camions anaven a més carregats de munició, bombes de mà i granades de morter. Miquel durant aquests primers dies coneixe-

6 SALAS LARRAZÁBAL, J. (2003): *Guerra Aèrea. 1936 -1939. El desenlace*. Vol. IV. Madrid, SHYCEA. Pàgs. 161-165.

rà el Comissari del XXII Cos d'Exèrcit, Ramon Farré, qui «demostrava tenir-los molt ben posats, doncs entrava amb les tropes d'avantguarda just acabada de conquerir la població [Fuenteovejuna]. Entre els soldats corria l'anècdota que en Farré va fer parar el cotxe i, cridant a una dona de la casa, li digué: - ¿Quién mató al Comendador, señora? La dona repetia, tota esverada: - ¡Yo no he sido! ¡Yo no he sido!».⁷ Una altra anècdota relacionada amb l'ocupació de les viles conquerides, serà la confusió dels habitants d'aquestes poblacions quan sentin parlar en català els soldats de la unitat: «Des de la porta d'una casa, sentirem que unes dones deien: ¡Son rusos! Ens aturarem a l'instant i, en acostar-nos, quasi ens tiren la porta per la cara. Jo, sense deixar de somriure per tal de no espantar-les, els vaig dir: - Señoras, no somos rusos; somos catalanes, de Cataluña. Veient la cara que posaven vaig comprendre que ni sabien on estava la nostra terra».⁸

La vila de Fuenteovejuna va ser ocupada per forces de la 47 Divisió republicana, encapçalada pel comandament basc Ibarrola, amb el seu estat major, també integrat per combatents bascos i, fins i tot per dos capellans que prestaven serveis a Sanitat. Els capellans, celebren missa durant tota la campanya, fins el 26 de gener moment de la retirada de les forces republicanes de la divisió. L'abandonament franquista de les poblacions comportà excés de feina per als armers, qui hauran de buidar i recuperar el material abandonat pels franquistes a diversos polvorins. Fins a tres dies estaran carregant en els camions divers material, entre aquest, nombrosos obusos d'artilleria. També de peces d'artilleria inutilitzades però capturades en el sector de la 70 Divisió que hauran de traslladar a Hinojosa del Duque amb penes i treballs. Després de poc menys de dues setmanes d'ofensiva, el primer de febrer de 1939, el XXII Cos d'Exèrcit de Llevant seria rellevat del front i tots els catalans supervivents de la brigada i també aquells dispersos en el mateix Cos tornarien novament a les seves

bases establertes a Llevant. De fet, després de la primera fase d'avenç amb un èxit remarcable entre els dies 5 i 8 de gener, ben aviat des dels dies 9 al 13 els comandaments feixistes organitzaren la defensa i organització de les unitats que havien de contraatacar entre els dies 14 al 22 de gener i eliminar la punta de llança a Mesegara - Trapera que amenaçava el sistema defensiu franquista. Finalment, des del 23 de gener al 3 de febrer de 1939, els republicans es dediquen a defensar el terreny i evacuar les seves posicions.⁹

Així, des de Puertollano, els responsables de l'armeria descarregaren el seu camió Dodge en un vagó de mercaderies per tornar cap a terres valencianes, concretament a Requena, en una immensa finca anomenada de Oria, antiga propietat del marquès de Oria, envoltada d'un conjunt de cases anomenades el Derramador. En aquest indret finalitzarà la guerra per als germans Morera, en Miquel i en Llorenç, a més del seu pare. Els integrants de la família hauran de viure un nou períple fins arribar a casa, tot passant per València i ser empresonats per una suposada denúncia. Miquel amb el pare passarà per la presó model, els camps de concentració de Barcelona de Sant Joan i Sant Jordi, a més del de Reus. La seva mare, sense haver tingut cap responsabilitat política serà internada a la presó de dones, mentre que el germà Llorenç morirà a causa d'una greu infecció en un hospital d'infecciosos.

Molts altres catalans però, no tindran ocasió de poder tornar a la seva estimada terra i passaran a formar part dels milers de soldats republicans presoners internats en condicions deplorables en els camps de concentració franquistes i en batallons de treball. A d'altres però, com el mateix major Antoni Blàvia, antic cap de la 132 brigada, el futur li reservarà un llarg exili, iniciat per la marxa cap a França, l'estada a Anglaterra i més endavant a Sud-amèrica, tot passant per Xile, Veneçuela i els Estats Units, per tornar finalment a Catalunya durant els anys 80 del

7 MORERA, M. (2008): *Op. Cit.* Pàg.76.

8 *Ibid.* Pàg. 76.

9 CAMPANARIO, J.M. (2005): *Los proyectos fallidos del Ejército Popular de la República para dividir en dos la zona ocupada por el enemigo: El Plan P del general Vicente Rojo.* <http://www.uah.es/otrosweb/jmc>. Consulta, 22 de maig de 2006.

passat segle.¹⁰ Molts d'altres combatents de la 131 i la 132 brigades cauran al camp de batalla, d'altres no veuran mai restablerta la democràcia després de la mort del dictador, morint en terres llunyanes. I d'altres, més tard o més aviat, retornats a Catalunya, aconseguiran lluitar en la clandestinitat i treballar pel país i consolidar les seves llibertats democràtiques. 🌿

10 Antoni Blàvia i Esquirol (1915 - 1994). Aquest lleidatà fill i nét de metges i farmacèutics de la Terra Ferma, havia estudiat als Escolapis de Sarrià de Barcelona i a La Salle. Durant el seu exili, a més de fundar diverses empreses i negocis, no abandonà els seus orígens i els seus vincles amb el país, essent un dels membres fundadors del Centre Català de Santiago de Xile. FINESTRES, J.; LLADÓS, J.; REYES, M. (1997): *Op. Cit.* pp. 60-68.

Alcanyís, circa 1985

L'excombatent de la Columna Macià-Companys, Jaume Bonastre i Brugal i la seva esposa Isabel Morera i Blanco, visiten el nínxol on reposa Samuel Morera i Blanco, fill de l'alcalde d'Esquerra de Terrassa, Samuel Morera i Ribas.
FBM

Epíleg

13

Hem examinat la trajectòria de la Columna Macià-Companys així com les actuacions d'alguns dels seus combatents i no podem dir que llur sacrifici fou en va. Ha restat per a les generacions vinents la voluntat ferma dels combatents catalans per enfrontar-se a un cop d'estat feixista involucionista; participar en l'esforç de guerra sota les ordres del govern català per esclafar el feixisme; lluitar en defensa del país i la seva llibertat; plantar cara durant gairebé tres anys a un enemic millor preparat. I tot plegat amb no pocs impediments i obstacles. Per hom qui viu el present, cal recordar els milers de joves que van prendre les armes en una guerra que ells no van provocar i que ningú no volia.

La creació de la columna suposà l'assoliment no tan sols d'una unitat militar on intervingueren nombrosos combatents identificats amb el nacionalisme català, ja fossin d'Esquerra Republicana de Catalunya, Estat Català o d'altres partits. També va significar mancomunat esforços per guanyar la guerra i palesar l'ideari col·lectiu de la majoria de la ciutadania a la rereguarda republicana. Hom sabia que no es podia vèncer sense un exèrcit disciplinat i efectiu. I d'aquesta manera, quan la Macià-Companys restà preparada per combatre ho va fer dirigida per comandaments professionals i soldats voluntaris, milicians que acataven les ordres de militars més capacitats.

A més, la gènesi de la Columna Macià-Companys va estar condicionada per les circumstàncies viscudes a Catalunya i Barcelona a partir d'aquell 19 de juliol de 1936. No va ser fàcil dins un ambient revolucionari establir una unitat titllada pel poder anarcosindicalista com d'antirevolucionària. I la tardança en la creació de les dues columnes no té altra explicació que el domini hegemònic anarquista que provocà tota mena de negatives i obstacles. Amb tot, la iniciativa es va poder portar a terme gràcies a la voluntat d'Esquerra Republicana i els seus afiliats i organitzadors, a les gestions del govern català, o almenys del sector d'Esquerra que es trobava al govern, i també a la predisposició dels comandaments militars lleials a la República implicats, molts dels quals ja havien donat senyals de lleialtat a Catalunya amb els Fets d'Octubre

de 1934. En aquest mateix sentit, també hem de destacar que el principal impediment no va ser pas la manca de voluntaris, sinó la d'armes per anar al front i que les centúries esdevinguessin en unitats efectives i ben dotades. Com afirma Pérez Salas a mitjans de 1937 la seva divisió disposava de tres mil combatents. Però no podia completar-se per manca de fusells i armes automàtiques, moltes d'elles en possessió de partits i particulars a la mateixa rereguarda.

Quan la columna es desplega al front d'Aragó intervé malgrat tots aquests dèficits d'armament i opera en diverses accions de poc abast, condicionades sens dubte per la falta d'armament com ens relaten Joan Sales, Víctor Torres, Màrius Pons o Miquel Morera. Paga la pena també assenyalar que les esperances de molts combatents per esdevenir una de les divisions de l'Exèrcit Català s'esvaeixen ben aviat. Les unitats possiblement més disciplinades a l'Aragó durant molts mesos, més ben organitzades gràcies als seus comandaments professionals, van ser les de la Columna Macià-Companyns, després 30 divisió.

Però els impediments i les dificultats no tan sols es viurien en el moment de la seva gènesi i l'establiment al front del Baix Aragó. Un cop desaparegué el somni de lluitar dins l'Exèrcit Català i ja integrats com a brigades en el de la República, el segon moment cabdal va ser l'arribada del poder comunista en l'àmbit polític i els estaments militars, consolidat arran dels fets de maig de 1937. En el camp militar, hem de parlar de la imposició per part dels elements comunistes i de les seves ingerències com no havien gosat fer-ho els anarcosindicalistes. Fonts tan fiables i properes com les de Guarnier i Pérez Salas, implicats en la creació i manteniment de la columna catalanista, en donen fe. Tots dos a més, marginats dels seus càrrecs de responsabilitat, eren militars competents i lleials a les forces catalanes sense cap altre motivació que guanyar la guerra a favor del règim legal republicà. A aquestes ingerències hem d'afegir-hi primer la inclusió d'una brigada procedent de l'antiga columna comunista Carles Marx, la 146 i l'arribada de comissaris i caps comunistes dins la 30 divisió. El desvirtuament de la columna i

els seus orígens s'inicia amb el predomini comunista que intenta desintegrar-la. També cal precisar que l'ofensiva d'Aragó de març del 1938 farà que la 132 brigada resti fora del territori català aïllada de la seva 30 divisió i actui a Llevant i la zona sud fins a les acaballes de la guerra. Al mateix temps, les mesures coercitives i la repressió i vigilància de comissaris i comandaments catalanistes, seran constants fins el final de la contesa.

I malgrat tot això, les actuacions al front i les accions en les que van participar tots aquells homes van ser prou remarcables. No van ser pocs els esforços portats a terme per part dels primers comandaments militars per dotar aquestes unitats amb eficàcia i organització a diferència de la resta de columnes. Un exèrcit o una unitat no s'improvisava en poc temps i tanmateix s'aconseguí crear unes forces disciplinades i efectives al front. Tots els comandaments que esmenten la columna o 30 divisió elogiaven la seva organització, des de Rojo fins a Pozas, Cordón, Guarnier i, lògicament Pérez Salas. Amb tots aquests obstacles, les brigades 131 i 132 es distingiren allà on van lluitar i intervenir.

Aquest breu estudi doncs està dedicat a tots aquells que lluitaren per Catalunya i la legalitat, els qui caigueren al front i aquells qui van sobreviure a la guerra: a Portalrubio, Martín del Río, Vivel del Río, Utrillas, Pancrudo, la serra d'Alcubierre, La Torre de los Negros, Belchite, Sierra Gorda, Terol... I als qui van caure en defensa de Catalunya a finals de 1938 o lluitaren i moriren en el llunyà camp de batalla a Andalusia i Extremadura el gener de 1939. 🌹

Cementiri d'Alcanyís

Nínxol del sanitari de la Divisió Macià-
Companyns, Joaquim Pujante López.

ÀNGEL RAMOS / FJI

Annex 1

Breu relació de la intervenció del militar Martín López Segarra a la Columna Macià-Companys *

*** Aquest document va ser redactat per Martín López Segarra el 1993, en el seu exili mexicà, i fet arribar a Víctor Torres.**

Com que em vaig incorporar a la Columna Macià-Companyns quan era a l'estació de França, a Barcelona, per traslladar-se al Front d'Aragó, no puc pas dir res sobre el seu procés de formació els dies precedents a la meva incorporació.

Composaven la Columna voluntaris d'Esquerra Republicana de Catalunya i, en petita proporció, els d'altres partits de la regió catalana, així com altres ciutadans sense afiliació a partits polítics.

Per al comandament de la Columna es va designar al tinent coronel d'Infanteria Jesus Pérez Salas. El comissariat l'exercia Artemi Aiguadé, secundat per Juan Moles i Enric Canturri. També formaven part de la Columna el tinent coronel d'Infanteria Jaume Bosch, el major Ricard Pujol i el capità Aníbal Lobo. I per últim, com a ajudant de la Columna, qui traça aquestes línies.

No recordo la data exacta de la partida, però m'atreveixo a assenyalar que va ser a la segona quinzena de setembre de 1936.

El destí inicial va ser Alcanyís (Terol), on es rebria l'ordre de cobrir el front. Un cop en aquesta ciutat vam consolidar i remodelar les centúries que composaven la columna. No recordo bé el nombre de milicians que en formaven part, però crec que m'hi aproximo si dic 2.500. L'armament disponible no crec que passés de dos mil fusells tipus màuser i quatre metralladores. Els soldats de la guerra franco-prussiana, al 1870, anaven més ben fornits.

Es tractà d'instruir als milicians en el maneig del fusell i la metralladora, així com en el llançament de granades de mà, però sense poder fer exercicis de tir. L'escas-

setat de municions ho va impedir. L'únic que es va poder aconseguir és que sapiguessin protegir-se aprofitant el terreny.

Per fi van assignar un sector del front a la Columna. El Quarter General es va traslladar a Montalbán (Terol), restant a Alcanyís només el personal administratiu.

En aquestes condicions de precarietat es va ocupar el front comprès entre Huesa del Común (Terol) i Portalrubio (Terol), colindant amb la columna anarquista Ortiz i l'Exèrcit de València. No puc precisar la data en què es va produir el primer contacte amb l'enemic; desafortunadament vam haver de lamentar baixes, entre elles la de Molino, mort quan comandava un grup de centúries l'objectiu de les quals era Villanueva del Rebollar de la Sierra (Terol).

El temps ha esborrat de la meva ment la data en què dues companyies (o centúries), sota el comandament del major Andrés Imbernón Vila, es van traslladar a la zona de Tardienta per ocupar el sector del front, a Alcubierre (Osca), després de la pèrdua de Leciñena, defensada aquesta per contingents del POUM.

Al mateix temps es va designar al tinent coronel Pérez Salas per reorganitzar el sector.

Començament d'una organització castrense dependent de la Conselleria de Defensa de la Generalitat de Catalunya

La Generalitat de Catalunya es fa càrrec de la direcció de les unitats combatents i les reorganitza seguint les normes clàssiques. Aquestes unitats s'agrupen per formar-

ne altres de més grans i congruents amb els conceptes militars. Així, a l'heterogeneïtat de les milícies de partit li succeeix la unitat Divisió, sense perdre el nom inicial. Totes les unitats divisionàries dependran de la Conselleria de Defensa de la Generalitat de Catalunya, al mateix temps que estaran a les ordres del Cap del front d'Aragó, que estableix el seu quarter general als encontorns de Tardienta (Osca).

No recordo quantes vegades unitats de la Divisió van establir contacte amb l'enemic, d'acord amb les ordres del comandament al front, però les altres divisions no es van moure. El resultat era que removiem el vesper i en rebíem les picades. Així, una acció duta a terme el dia de Nadal de 1936 va resultar francament infructuosa al sector de Portalrubio, portada a terme per la Divisió. Crec que al mateix temps que es va dur a terme una acció ofensiva al Nadal de 1936, es va prendre Fuenferrada. Poc va durar el domini sobre aquest lloc: el 5 de febrer de 1937 es va perdre quan les forces marroquines, comandades per Yagüe, van prendre també Vivel del Río.

El 5 de febrer de 1937 la Divisió va enfrontar un atac al sector de Vivel del Río (Terol), dut a terme amb forces marroquines sota el comandament de Yagüe. La nostra pobresa d'armament era tal que difícilment es podria suportar un atac d'unitats preparades, ben armades i amb suport suficient d'artilleria i aviació. La Divisió disposava d'una bateria de tres peces d'obusos de 10.5, fusells màuser, altres d'una sola càrrega *winchester* i metralladores insuficients. Era il·lusori creure que poguéssim gaudir de poder ofensiu. Només podíem tenir una mica d'eficàcia en l'acció defensiva. Les forces que cobrien el front del sector van mantenir la línia, malgrat la inferioritat manifesta en armes i elements, quasi dos dies de combat i sense reserves. El valor és necessari a la guerra, però no suficient.

Arribaren reforços esglaonats: un batalló de cadascuna de les divisions Ortiz, Durruti, POUM i un quart la identitat del qual no recordo. No portaven l'armament que marquen les plantilles. Anaven tan mal armats com no saltres.

Es va perdre la posició de la cota 1.050 (anomenada

primera avançada). La defensa del pont sobre el riu Martín acabà en retirar-se el batalló Ortiz, que va ser el primer reforç; però la unitat del capità Aníbal Lobo es mantenia, així com la resta de forces al nord i al sud de Vivel, és a dir, entre Portalrubio i Huesa del Común.

El tinent coronel Pérez Salas, que es trobava a Barcelona per assumptes oficials, va arribar a primeres hores del segon dia de combat. Al dia següent va ordenar, un cop que l'enemic cessà l'atac, rectificar el front del sector de Vivel i situar-se a la línia Pajazo - Martín del Río, Huesa del Común, d'acord amb instruccions rebudes del comandament del Front d'Aragó. Calgué retirar-se de Portalrubio per la impossibilitat de defensar-lo. L'enemic va aconseguir el seu objectiu estratègic: tenir lliures les entrades al Maestrat, al mateix temps que aclaria el front nord de Terol.

Dos dies més tard el conseller de Defensa de la Generalitat de Catalunya, Isgleas, es va presentar al quarter general de la Divisió, acompanyat de l'estat Major, per tractar de recuperar la línia primitiva del front utilitzant les forces que havien arribat al sector. Fracassà en l'intent. Se li va indicar la necessitat de reforçar la defensa de Portalrubio com a posició estratègica. En va fer cas omís.

El front d'Aragó passa a dependre directament del Ministeri de Defensa de la República

No recordo la data exacta en què es va dur a terme la reorganització de les unitats. Crec que m'hi aproximo si dic març. Se suprimeixen els noms i només es coneixeran pels números que, en el nostre cas es coneixerà com a 30 divisió i formarà, amb dues més, el XII Cos de l'Exèrcit, que estarà sota el comandament del coronel de cavalleria Pedro Sánchez Plaza. La nostra Divisió estarà formada per les brigades 131, 132 i 146. La primera d'aquestes brigades mixtes estarà sota el comandament del major Andrés Imbernón Vila i les altres dues tingueren més endavant per comandants al tinent coronel Correa i al major Antoni Blàvia, respectivament. El front seguia sent el mateix, ocupant el sector central la 131, al nord d'aquesta la 132 i la 146 més al sud.

El dia 3 de maig de 1937, data en què es va produir l'anomenat Cop de maig, una companyia de Seguretat i Assalt del Govern d'Aragó va tractar de tallar-nos la carretera eix de la Divisió, al mateix temps que un petit grup de la divisió 25 va envair el nostre sector. Mitjançant una trucada telefònica als responsables d'ambdues organitzacions es va tornar a la normalitat.

A mitjans del mes d'agost, la 131 brigada i el comandant de la Divisió, així com el post de comandament d'aquesta es van traslladar a la zona de la 25 divisió, on hauria de prendre part en les accions del que s'anomenaria Batalla de Belchite.

Per això es va posar a disposició del comandament de la 30 Divisió una brigada mixta de la divisió veïna (crec que era la 25, comandada per Ortiz). La missió assignada: impedir l'arribada de reforços procedents de Saragossa i assolir el vèrtex geodèsic Sillero.

Crec recordar que va començar l'acció cap al 15 d'agost. Es va avançar en la direcció assenyalada i també seguint el ferrocarril veïnal que surt de Saragossa cap al sud. S'aconseguí, el primer dia, prendre unes alçades immediates a la línia de partida, però aviat van arribar reforços de la capital aragonesa. Crec que, a més d'una unitat de Canàries, també hi intervingueren forces marroquines que deuriem portar l'esforç principal. La lluita va ser dura en tot el front de la Brigada 131, amb sensibles pèrdues, entre aquestes les de dos capitans amb el mateix cognom, Gracia; un d'ells Gracia Piazuelo ferit molt greu al ventre i que afortunadament ha estat a Mèxic molts anys; l'altre, mort a Puebla de Albortón. De la resta de baixes no en recordo número ni noms. Naturalment, per no tenir-ne el mateix contacte.

La brigada mixta que ens afegiren ocupà la posició anomenada «Novia del Viento» (crec que es deia així), quan la seva guarnició es va retirar cap a Belchite. El major Antonio Sierra, admirable company i amic, sempre que trucava des del primer esglaó de combat, feia un comentari gracios sobre aquesta unitat.

Quan Belchite va quedar en poder de les forces republicanes es va rebre l'ordre del XII Cos de l'Exèrcit de retirar-nos a la nostra base el comandant de la Divisió i el

seu equip de comandament. La brigada 131 romandria al sector de combat, incorporada a la divisió 25, al voltant de 15 dies més.

La 131 Brigada Mixta va tornar a la seva base. Fora d'escaramusses al front de la Divisió, res important es va produir al front, apart que els comandaments superiors van decidir que la 146 brigada mixta passés a formar part de l'exèrcit de Llevant.

Al mes d'octubre de 1937 es va preparar una ofensiva del bàndol republicà que sortiria del front de la Divisió. L'objectiu era arribar a Calamocha (Terol) i Caminreal (Terol). Pla que s'hauria d'haver realitzat des de feia temps: enllaçar el front de l'Est amb el del Centre a Alcolea del Pinar (Guadalajara).

Per això la Divisió avançaria seguint la carretera d'Alcolea del Pinar - Tarragona, coordinant la seva acció pel nord amb el cos d'exèrcit comandat pel tinent coronel Casado, amb qui vaig tenir un canvi d'opinió i li vaig lliurar tota la informació sobre la zona d'acció assignada. La Divisió era a punt d'emprendre la marxa quan una ordre superior suspenia l'ofensiva. Causa: un tinent coronel de cavalleria s'havia passat a l'enemic amb les ordres d'operacions. Almenys això és el que ens van explicar. L'única vegada que creïem tenir l'artilleria necessària no passà d'un simple desig.

Després d'aquest pintoresc episodi vaig haver d'inter-nar-me en una clínica per ser operat d'estómac; pel que vaig estar absent durant els mesos de novembre, desembre i gener. Al mateix temps el comandant de la Divisió, Pérez-Salas, va ser nomenat cap de personal del Ministeri de l'Exèrcit i posteriorment sotssecretari de l'Exèrcit de Terra. El va succeir en el comandament de la Divisió el tinent coronel Alberto Arrando, també de l'Arma d'Infanteria.

Vaig tornar al meu càrrec el primer de febrer de 1938. En la meua absència es va modificar el desplegament de la Divisió o, millor dit, de les dues brigades mixtes; vam tornar a la pobresa artillera, però pobresa absoluta.

Va arribar el 9 de març de 1938. En els quatre o cinc dies que van precedir aquesta data vam observar un moviment inusitat de l'enemic en tot el front de la Divisió.

Es va donar informació precisa sobre el cas; cosa que provocà una trucada per teletip de les *Alçades*. Van preguntar: — «Si tan segur és, quina maniobra durà a terme l'enemic?» Se'ls va contestar: — «Arribar a l'Ebre per separar l'Exèrcit de l'Est de la resta de la Zona Republicana i, si en tenen ocasió, explotar l'èxit».

Efectivament, van explotar l'èxit i van arribar fins a Lleida. Sembla ser que a les *Alçades* hi havia més interès per Extremadura. Mesos més tard, quan estava amb el XXIV Cos de l'Exèrcit, un company diplomat de l'Escola Militar que es trobava a l'Estat Major Central, em va comentar la sorpresa que va causar la veracitat de la informació.

Davant dels plans de l'enemic la nostra Divisió només comptava amb fusells i armes automàtiques, però sense arribar a completar les plantilles. L'artilleria i protecció aèria eren una il·lusió. En canvi l'enemic comptava amb una infanteria totalment armada i motoritzada en bona part, amb gran suport artiller i aeri, a més d'unitats blindades.

L'atac va començar amb un desplegament constant de l'aviació enemiga, sobrevolant especialment les línies de comunicació per immobilitzar-nos. Es va poder mantenir la línia del front a la zona de la 132 brigada mixta. La superioritat manifesta de l'enemic en armament, i també numèrica, no va trigar en irrompre en tot el front de la Divisió. Aquesta unitat va ser anorreada i fets presoners, entre ells, el major Campos. La 131 brigada mixta va suportar l'atac el primer dia; va abatre un avió italià de caça i en va fer presoner el pilot. El dia 10 el comandament de la Divisió va destacar als tinentes Francesc Jaques i Andreu Fàbregas per fer-se càrrec de l'italià, però ja estava tancat el setge sobre el comandament i estat major de la brigada. Ja no existia unitat combatent.

El comandament de la Divisió va ordenar el replegament del Quarter General a Calanda. Només vam quedar a Oliete el comandant de la Divisió, el tinent José Estela i jo. Estàvem enfront d'unitats blindades que, per fortuna nostre, van fer una parada prolongada. Vam estar esperant l'ordre de retirar-nos, però aquesta no va arribar fins el dia següent, el 9. Havia de desplegar a Oliete una brigada de carrabiners a la que se li va donar, en aques-

ta localitat, l'ordre d'operacions escrita, però no va arribar a temps.

Ens vam retirar i, en arribar al nou post de comandament a Albalat de Cinca (batejat com «El Lluitador»), ens va sorprendre l'aviació enemiga, que no cessava en la seva vigilància, i ens va bombardejar impunement. El resultat va ser tres ferits i un contusionat: el tinent Estela ferit al cap, el xofer també al coll, el que relata aquest full a la regió renal i el comandant de la Divisió, tinent coronel Arando, contusionat.

Des d'aquest episodi vaig deixar de pertànyer a la 30 Divisió. ☞

Annex 2
Catalunya Antifeixista

Catalunya antifeixista

Portantveu de la
Quarta Columna
Francesc Macià-
Lluís Companys

ANY 1

ALCANYIC, 9 DE GENER DEL 1937

NUMERO 1

EDITORIAL

Aquest full que tens a les mans, milicià, és el portantveu de la IV Columna «Macià-Companys». No és ni vol ésser altra cosa que el portantveu, la crònica de la IV Columna «Macià-Companys».

Volem que d'aquesta campanya en quedi un testimoni per a tots els que integren la Columna que porta els noms gloriosos dels Presidents. Volem que quedi un testimoni del pas de l'exèrcit català de la Llibertat per terres d'Aragó.

Són els enemics del poble els que han desfermat la guerra. Són els enemics del poble els que tebaran la derrota i la mort en la guerra. I, gràcies a ells, els pobles s'hauran coneguts i conifir-se vol dir estimar-se. Bons prova del que diem són aquests refugiats que, fugint de l'allau feixista, que roba i assassina en nom de l'ordre i de Déu, ha trobat amor i caliu de llar en terres catalanes. Els infants, sobretot, el dia de demà podran dir com a Catalunya ens sentim germans dels que lluiten i sofreixen i únicament són separatistes dels que exploten i escarneixen, dels que roben i tiranitzen.

Els pobladors d'aquestes terres d'Aragó, fins fa poc esclavitzades, fins fa poc sotmeses al més odiós caciquisme, sabran estimar des d'ara els catalans, als quals odiaven abans, atrets pels professionals de la política més trúbola. La guerra haurà servit per agermanar dos pobles — el català i l'aragonès — que abans no es coneixien... per que hi havia algú interessat en que no es coneguessin.

D'aquesta guerra hi ha qui en diu, lleugerament, guerra civil. S'equivoca, car els feixistes, amb les seves innombrables salvatjades, l'han fet incivil. D'aquesta guerra hi ha qui en diu, massa lleugerament, guerra entre germans. Mentida. Els homes honrats i dignes no poden ésser germans dels que assassinen infants, dels que assassinen obrers, dels que solten les dones amb la seva luxúria imunda, dels que han dut les llàgrimes, el dol i la desesperació a tantes llars.

Ací tens aquest full, milicià, aquest full volem que sigui l'historial de la IV Columna. I volem que el guardis per que serà el teu historial i anys a venir, rellegint-lo, podras dir als teus fills que, com bon català i com bon republicà, vas saber complir el teu deure.

LLUIS CAPDEVILA

Comissari de Premsa de la IV Columna Macià-Companys

ENDAVENT

Ja tenim diari a la Columna! Es deu a la infatigable i constant labor del bon amic Capdevila i ell es qui m'oferirà aquesta oportunitat — que jo agraeixo — de dirigir-vos uns mots.

I començo, demanant-vos un record emocionat, però ple d'orgull, pels nostres companys caiguts gloriosament, en defensa de Catalunya, de la República y de la Llibertat. Ells han entrat per la porta gran en la historia brillant de la nostra Patria.

Pero cal venjar-los. Venjar la seva mort en honorar la seva memoria. I vosaltres podeu fer-ho, i sabreu fer-ho.

Dies enrere, S. E. el President de Catalunya, digué que calia fer la moral de la guerra. Doncs bé, braus milicians de la 4.^a Columna «Macià-Companys», vosaltres esteu a un pas d'assolir aquesta moral. El vostre comportament us hi ha aconseguit enormement. Cal no defallir i avançar sempre.

¡Que es pugui dir sempre que quan un milicià de la 4.ª Columna passa per un indret, no l'arna a creuar més que duent el flor de la victòria!

Naturalment que en parlar així no ho faig pels de la vella guarda. Els que son ací des del primer dia, ja han escrit pàgines de gloria a tots els indrets del Front d'Aragó on han estat cridats.

Però cada dia s'incorporen a la Columna, elements nous desitjosos de combatre el feixisme i trets pel prestigi d'aquella. A aquesta em dirigeixo segur de que sabran igualar als veterans.

Jo em sento orgullós d'ésser el vostre Comissari Civil i vos sentir-me'n cada dia més.

Catalunya té una bandera, on la sang dels seus herois hi ha teinyit quatre barres d'untur l'or de les gestes glorioses. I aquestes quatre barres, són també quatre sagetes que ens assenyalen el camí de la victòria final. Seguim-lo.

Milicians de la Columna Macià-Companys! Per Catalunya i pels Presidents! Endavant!

JOAN MOLES

Comissari Civil de la 4.ª Columna

9 gener 1937

Catalunya

Antifeixista

Número 1

Pàgina 1

ARF

215

LA COLUMNA MACIÀ-COMPANYS

9 gener 1937

Catalunya

Antifeixista

Número 1

Pàgina 2

ARF

UNIÓ

Fa tres mesos i mig que varem venir a aquest front seguint les petjades de la Columna de Tarragona, i com mes va mes bé em trobo entre els milicians, els braus lluitadors de la 'Llibertat' que han sabut vencer la seva natural repugnancia al militarisme vell estil i avui ja perfectament preparats i enquadrats es dolixen esperant l'hora d'avançar per batre definitivament els rebels i oferir la llibertat conquerida amb la seva sang al poble d'ibèria.

Avui estem contents, perquè lluny del neguit que representaven al principi de la lluita les petites diferencies ideològiques dels combatents ens trobem tots agraïats i units com un sol home per a batre com cal a la bestia feixista.

Capacitats de la nostra tasca de professors d'optimisme que ens va assignar una alta mentalitat periodística posem a contribució tota la nostra intel·ligència perquè tan al front com a la reraguarda pugem fiar-se de la nostra honradesa al fer l'informació que porta al pit del combatent l'entusiasme i a les seves llars l'optimisme indispensable.

Salvador MASET
Corresponsal de guerra de «La Vanguardia»

Macià - Companys

Era impossible de trobar millors paraules per a designar una Columna de milicians de Catalunya. Són dues paraules vibrants, sota les quals els lluitadors de la nostra Pàtria no podem defallir. Si mai, en moments compromesos, en l'atac o en repòs, passa pel nostre ànim una ombra de dubte, el sol pensament que hem de fer nos dignes dels noms sota els quals lluitem, l'esvaeix amb rapidesa.

Pensem, en efecte, en la vida, en les lluites i en la recta actuació dels nostres Presidents. Quin

exemplar millor podem trobar, els catalans nacionals?

Ella no han retrocedit mai, tot i que han hagut de lluitar amb enemiga que, malgrat d'estar amagats, no deixaven d'ésser més forts que aquell contra el qual nosaltres ens batem.

Els milicians tampoc retrocedirem. Ben al contrari, hem d'avançar a passos gegantescos, i farem pobls tot allò que s'oposi als nostres ideals de Justícia, de Catalunya i de República. Tant se val que el nostre adversari siguin els representants de l'antiga idea d'opressió imperialista d'Espanya, com que siguin els seus aliats estrangers, els feixistes italians i alemanys.

El nostre triomf serà el millor homenatge als noms preclars que ens guien. Y quan hauréu aconseguit la desitjada victòria, llures i responsables, podrem cridar, més fort que mai:

Visca Francesc Macià! Visca Lluís Companys!

M. Comes i SEGURA
Corresponsal de guerra de «Diari de Terragona»

En aquest primer número saludem tota la Premsa germana en causa, i desitgem que la unió sigui entre tots els antifeixistes per a un més ràpid triomf.

Per damunt de tot: Antifeixistes

Quan l'amic Capdevila em va parlar per primera vegada sobre la confecció d'un periòdic que servís com a portant veu dels milicians de la 4.ª Columna, recordo que vaig preguntar-li amb una ingenuïtat manifesta: Y com el titularéu? Home, em contestà—ben bé no ho se encara. Però vaja, em sembla que s'anomenarà CATALUNYA ANTIFeIXISTA.

Meu tant algú objectà que era un xic vulgar el títol. No obstant,

crec, que no podia estar més encertat.

I resulta encertat perquè aquesta lluita que estem sostenint contra el feixisme internacional, i en la qual hi participem tots els sectors antifeixistes, es una lluita a mort en la qual el títol hi lliga sobremenara.

En aquets moments abans que militants d'un partit som antifeixistes. Considero una cosa inútil i completament desacertada el voler imposar (i parlo com a socialista) una part d'un sector antifeixista sobre un altre. Ni socialistes ni esquerrans. Ni anarquistes ni comunistes. Abans que tot antifeixistes. Després? Després ja vindrà el parlar del que convinguí.

E. VILANOVA

Corresponsal de «Diari» el front de l'estat

Breu salutació

L'amic Capdevila em demana unes ratlles pel primer número del nostre periòdic del front d'Aragó. L'amic dilecte em demana un impossible; segurament ha oblidat que ara per ara tant sols sóc un tècnic que poso tot el meu afany en col·laborar en la tasca feixuga de la guerra, això és tot. Ben ajudat pels companys, faig els impossibles per aminorar les malhaurances inherents als moments que vivim. Qui sap si més endavant la meua situació serà altra i el podré complaure com ell vol. Sóc optimista i així ho crec. No em caldrà canviar la opinió. Guanyarem i per primera vegada en els darrers deu anys de revolució podré fer de metge i no de guerrer.

J. M. BENAVENT

Cap de Sector de la IV Columna

¡La reraguarda ha de treballar pel front!

La lliçó de la guerra

D'aquest flagell afrós a que sovint s'aboquen els pobles incapaces de sotjar les conseqüències de la tragedia, quantes lliçons n'ha d'aprendre l'home? Desconixeu la terrible cruada i l'horripilant vessania amb que van aparellades les grans aventures? No ho podeu ignorar. I per això cal dir-ho en tot moment que és doblement tristíssim que s'hagi de necessitar aquestes dues coses esfereïdores perquè els autors i actors, propiament dits, del drama, n'aprenguin severes lliçons d'humanisme, aquest humanisme que tant creiem condèixer i en veritat n'estem molt lluny.

Si d'una guerra entre dues potències, que en el fons no és altra cosa que l'excessa d'una ambició i un egoisme sens fre portada a cap amb els mitjans antinaturala que a ningú poden sorprendre, els éssers humans encara es poden treure conclusions diverses amb moltes d'experiència tràgica, tal com hem viscut en la conflagració europea: èquè no n'hem d'esperar de la gesta d'un poble obrer i frisós de llibertat que ha de portar a terme per desfer-se dels pretendents a la dictadura ominosa i incivil? Aquesta lluita, la lluita de tots els homes dignes que sostenim contra el feixisme, porta en si mateixa un crescut nombre de resultats superior a totes les guerres creades per satisfer els interessos d'un Estat. En ella no s'hi juga únicament la dignificació de l'economia d'un país que sempre l'ha hagut de veure enfangada. Hi va en joc l'obtenció d'una millor concepció de la vida individual i col·lectiva. Depèn d'ella l'alliberació de l'obrer i de tota la diversitat de pobles que componen el sol ibèric. S'hi juga la llibertat que ha d'agermanar homes i pobles!

Ara podríem assenyalar tots els punts el·líctics que en plena guerra antifeixista podem viure ja. Més, com a primer contacte

amb els que van a ésser assidus lectors de «Catalunya Antifeixista» — encertat nom pel lloc on apareix i per les circumstàncies que l'han fet néixer— i com a responsable dels diaris barcelonins «La Publicitat» i «La Rambla», ens interessa, avui, un només. El d'editar-se en terres aragoneses aquest full de guerra fet per catalans i escrit en català. Voleu res més significatiu? Què representa

això? La negociació de tantes baixanades com s'han llançat damunt la unió espiritual de dos pobles com Catalunya i Aragó! La veritable germanor de dos caràcters diferents dins d'una àmplia llibertat mútua! Acabem dient-ho ben fort: el portaveu i historial alhora de la IV Columna «Mació - Companys» és l'inici d'una època més justa i més noble. És una de les lliçons de la guerra!

J. GRAU

Corresponsal de guerra de «La Publicitat»

Als cinc mesos de lluita

Acomplets cinc mesos de lluita heroica i gloriosa contra el feixisme, resulta interessant assenyalar que ja no es veu per part d'aquest aquil·le embats furiosos a que ens acostumaven primer a Aragó i fins fa poc a Madrid. Semblen desorientats. Demotilitzats. Per enlloc se veure aquelles divisions d'alemanys, ni aquelles alineacions d'italians conjuntament amb la mareca, que un dia apareixeren amb propòsits la bondat dels quals s'ens havia de permetre dubtar. On són aquells homes que havien de prendre Madrid com si no res? Aquells Madrid amb el que s'ha comès el crim més afrós, vulnerant, fent cas omís dels convenis internacionals, abocant damunt del poble madrileny tots els invents destructius que el cervell humà ha creat pel seu propi mal...

Davant el contingent de forces i elements d'agressió que les potències feixistes els han proporcionat, sempre «neutralment», les nostres braves milícies, amb tota l'abnegació, amb tot el seu heroisme els han resistit. Avui, quan ja veiem trontollar l'enemic covard i traïdor i el veiem perdre agressivitat, ens adonem que no és el que semblava. Aquesta ha estat la primera fase de la lluita. La segona, ens resulta més favorable.

Trobem als feixistes espanyols que, malgrat l'assistència dels seus

col·legues estrangers, han perdut bona part del seu exèrcit, i amb aquestes pèrdues s'ha malmet la seva rígida disciplina. Quina ha d'ésser, doncs, la nostra posició davant d'això? Portatsats com cal amb Gervetats competents i un Exèrcit format pel poble, o el poble transformat en Exèrcit, en sinistret, no podem dubtar ni un sol instant del nostre triomf!

Aquest període, amb la missió de demostrar el que diem, éssent un portaveu dels que lluiten amb la IV Columna «Mació - Companys» i als altres fronts, veurà amb plaer que s'acceletri la marxa que ha d'obrir les portes d'una nova i millor concepció de la vida. No s'ha de discutir ara com l'encarrilarem el nou règim. Mentre el poble lluita, i fa una guerra que NO POT PERDRE, seria un crim malmetre les energies en discussions. Pels germans que cauen, endolant l'ars honrada, sols s'ha de pensar en la lluita, res més que en la lluita.

Res de desmai, ni posats insegurs. El perill, per més feble que sigui, no ha passat. El triomf és nostre, és del poble; però no el deixem a l'atzar per lograt-lo. La sang vessada cutdarà prou d'eliminar els convencionalismes. Ara pec damunt de tot, un sol objectiu: guanyar la guerra! Vénceuf!

L. CALVE

Corresponsal de guerra de «Lluita» Obrera

9 gener 1937

Catalunya

Antifeixista

Número 1

Pàgina 3

ARF

9 gener 1937

Catalunya

Antifeixista

Número 1

Pàgina 4

ARF

En començar

El bon company Capilevila em demana unes línies pel nou periòdic CATALUNYA ANTIFEIXISTA.

No puc pas negar-li, encara que'm vingui costa amunt en aquets moments en que esmerço totes les activitats en la lluita bèl·lica. Ben pensat, també es fer bona tasca escriptura en favor de la causa, perquè es lluita de moltes maneres contra el feixisme.

Siguin les primeres ratlles d'afectuosa salutació per a tots els components de la 4.ª Columna «Macià-Companyans» que amb tant de braó es batien en distints sectors d'aquest front d'Aragó.

Mai havia sospitat que podia arribar un dia en que anés voluntari a a la guerra, donades les meves idees antimilitaristes. Bé es veritat que tampoc podia suposar que uns generals traïdors ajudats per la cleroa i les classes adinerades em aboquessin a una tragèdia com l'actual. El fet, és que sense desitjar-ho ni volguer-ho faig i soc a la guerra, havent de confessar que aquesta entre totes les desgracies i horrors que comporta m'ho deparà la satisfacció de donar-me a conèixer un sens fi de companyans que amb disciplina y coratge exemplar es juguen i perden la

L'esperit de Catalunya

Amb l'esperit de Catalunya i la sang d'Aragó, que, des d'infant porta al meu ésser, he vingut, endut pel destí, a aquestes terres aragoneses enmig d'altres tants catalans que es llançaren a una lluita en ajut dels germans de casa i perquè, fos com fos i allà

vida per la causa de la Llibertat, el qual m'ha afirmat en la convicció que la victòria final no pot ésser sino del poble que lluita i treballa. I quan penso que la nostra ja gloriosa Columna «Macià-Companyans» que ha regat tanta vegada aquest sol aragonés amb la sang dels seus milicians, contribuint de la manera mes eficaz a la desitjada victòria, i que jo també formo part d'aquesta Columna que porta el nom dels nostres dos Presidents, sento una satisfacció interna tan gran, que'm compensa sobradament dels esforços i privacions que la lluita comporta.

Perquè la guerra, encara que sembli mentida, també proporciona satisfaccions i això ho sabem els que junts lluitem en aquestes terres.

Enric CANTURRI

Director de l'Periòdic de Catalunya

on calgués, que resultes necessària la meua presència, bé en una labor o altre, fer-hi el que estic convençut que tot home sa de cos i hó d'esperit hauria de fer per a vencer el feixisme. Sóc al front des de l'agost, havent observat sempre la disciplina com a home d'esquerra, i crec estar identificat amb tots els companyans que s'aprestaren de bell antuvi a la lluita, sense parar esment en les conseqüències que aquesta els pogués reportar.

Per modesta que sigui la meua actuació en aquesta guerra a mort al feixisme, la meua tasca com a periodista sempre serà portada a terme per a ésser útil a la causa. I seguiré en tot moment al costat dels milicians des de la corresponsalia de «El Diluvio», sempre al costat de la IV Columna «Macià-Companyans», junt amb la qual continuaré el fusteg de les facciosos, per Catalunya, per la República i per la llibertat dels pobles del Món.

A Vos us saludo, noble President de Catalunya. Salut, dignes caps de la IV Columna, aquesta columna que té per guiatge els noms gloriosos de Francesc Macià i Lluís Companys. I, que a no trigar, amb la vostra encertada direcció pugui aquesta retornar a la Pàtria estimada, que us confià els seus fills, amb la victòria que consolida la germanor dels pobles hispanics que tan ens ha estat negada.

Endavant, milicians de la IV Columna! Endavant, catalans que lluiteu per terres ibèriques! Que les privacions i els contratemps amb que es troba en tota guerra no us facin donar un sol pas endarrerat! Que mai pugui dir-se que Catalunya ha portat als fronts un covard ni un sol traïdor. Avant sempre, i amb disciplinal Molta disciplina. Hem de retornar a les nostres llars amb la convicció de que mai més el feixisme odiós alçarà la seva rotundant testa. Per la Pau i per la Llibertat, endavant!

JOAQUIM VELILLA

De "El Diluvio"

LLAOR A TU!

Llaor a tu, qui marxes cap al front,
tot abrindat d'una cabdal fal·lera,
sobre el teu pit i sobre del teu front
exulta el foc d'una alta clarendera.

I és per això que l'odi no et desllia
que és IDEAL el que et forneix la ruta,
i el noble enardiment que se t'endia,
no és forsa, ni flaqueja, ni s'inmuta.

I avances, brau, per caminals d'agravis
mentre reclus amb tremolor als llavis
i el pit irat botegs ardidament.

La Llibertat tancada dina la pensa,
efervescent, ara ha brollat més densa
il·luminant l'ènim del firmament.

ANGEL PONS I GUITART

CATALUNYA ANTIFEIXISTA

Puntaires de la Divisió

F. Macià-Lluís Companys

Any I

Alcoyia, 23 Gener de 1937

Núm. 2

EDITORIAL

Els que estimen la pàtria, els que la desconeixen i els que en viuen

Ja fa sis mesos que estem en guerra. Si podéssim oblidar els que, en defensa de la Llibertat i de la Justícia, han caigut per a no aixecar-se més, fariem una al·lusió que a primera vista semblaria un xic arriscada: aquesta guerra era necessària i serà per a nosaltres de molt bon resultat.

Aquesta guerra s'hauria pogut evitar. I s'hauria pogut evitar, per tant, el crim, la vilesa, la sang vessada, el dolor de les mares que s'han quedat sense fill. Aquesta guerra s'hauria pogut evitar si els directors de la República no haguessin tingut tantes febleses, tantes toleràncies envers els enemics de la República; si no els haguessin deixat en llocs de greu responsabilitat; si haguessin sabut higienitzar un xic l'exèrcit, la burocràcia i la magistratura. I si haguessin sabut foragitar d'una vegada per a sempre aquest terrible enemic de la civilització que és l'Església Romana, antítesi i negació del Crist.

Aquesta, però, no és l'hora de les censures; aquesta és l'hora de lluitar i de vencer. Aquesta és l'hora, sobre tot, de fer-se el propòsit ferm de vencer. Sense aquest ferm propòsit, sense aquesta fe, valdria més no lluitar.

La guerra ens hauryà ensenyat moltes coses. Sobre tot a tenir un clar concepte de pàtria. La pàtria no és, precisament, una certa extensió territorial: la pàtria són les idees i els sentiments dels homes que poblen l'extensió territorial; que amb les seves idees i els seus sentiments hi donen fesomia espiritual. Avui l'Espanya ocupada pels facciosos no és Espanya, com no seria Catalunya una Catalunya sota l'hegemonia de Cambó o de la Patrona.

En aquesta lluita hi ha els que veritablement estimen la pàtria; els que la volen rica i plena, generosa i oberta, amb biblioteques i escoles.

Hi ha també els que la desconeixen, els que, més o menys inconscientment, en tenen un fals concepte, un concepte mesquí, de míting, de baixa política de cassinet, de llista major.

I els que viuen de la pàtria, a costelles de la pàtria, professionals del patriotisme més innoble.

Milicians, soldats de Catalunya, cavallers de la Llibertat: volguen ésser dels primers. Accepten tots els sacrificis, rebutgen totes les vanitats, no converteixen la guerra en un salinet. Siguen dignes de la guerra per a ésser demà dignes de la pau.

Uns mots del Tinent Coronel Pérez Salas, Cap de la Divisió Macià-Companys

L'aparició de «CATALUNYA ANTIFEIXISTA» és una nova etapa que marca el camí ascensional de la nostra Columna i denota l'alt valor espiritual d'ella, paciència de la seva eficiència bèl·lica.

Considero l'existència d'aquesta publicació, com un excel·lent auxili i a l'hue col·laborador, del comandament militar, perquè el company Capdevila, creador i mantenidor del nostre puntaire, sabrà fer sempre que sigui la veu de la Columna i per a la Columna.

No vull cloure aquestes línies sense uns mots per als components de la Columna. Este content de vosaltres. Però la guerra exigeix més sacrificis cada dia, que vosaltres sabreu fer. A mi em trobareu sempre on calgui. Vosaltres, manteniu la disciplina per sobre de tot.

Penseu que hem de guanyar la guerra, però a més hem de vestir els nostres morts valents, als quals aprofito aquesta ocasió per a retru-los-hi l'homenatge que mereixen!

PEREZ SALAS

23 gener 1937

Catalunya

Antifeixista

Número 2

Pàgina 1

ARF

Resum de la quinzena al sector

Jornades de calma en la guerra

El primers quinze dies de gener acosen una calma gairebé absoluta a tot el sector Extrem-Sud-Ebre aragonés, en el que hi opera la nostra Divisió «Maciá-Companys». Les nostres armes entraren en activitat, en una activitat accentuada, podríem dir-ne, als primers dies en que fou pres als facciosos un parapet malgrat la resistència posada per aquells en la seva defensa. En els restants es dedicaren a la consolidació i fortificació de les posicions.

Durant el curs de les darreres accions les baixes causades als feixistes han estat nombrosíssimes trobant-se algun que altre cadáver alemany, italià, portuguès i mosès, com a demostració —perque no?— de la no intervenció d'aquestes potències estrangeres en la guerra desfermada sobre el sòl ibèric.

Ha estat la nota destacada el no els nostres rengles de soldats de l'ex-èxercit espanyol, que el feix els forçava a remanar al seu costat. Les relacions dels evadits han estat sempre interessantíssimes.

Per últim assenyalem el significatiu cas palesat en l'harmonia imperant entre els rebels. Ella amb ella s'acometeren a tracs, en plena nit i prop de les línies de foc, durant dues hores llargues. Això es cregué que havia estat per efectes d'una visió; però hom està convençut que degué intervenir-hi l'èxercit d'Israel.

Als altres fronts

Segueix essent el punt viu de la guerra antifeixista, accentuat aquests darrers quinze dies, la defensa heròica i gloriosa que fan de Madrid les forces que allí es troben. Els embats facciosos, amb tots els «voluntaris» adquirits a les seves germanes de fora i amb tot l'armament del mateix origen,

s'ha establert a les muralles interbantables que han format catalans, bascos, valencians i, molt remarcadament, la Brigada Internacional Madrid, com s'ha dit ja, ha d'ésser la tomba del feixisme!

A Aragó, sobre Terol, és on s'ha pressionat amb intensitat i

on les tropes dels facciosos han abandonat aquells passant-se als lleials. El resultat de les forces que operen demanat d'aquesta ciutat han sabut estrènyer el cercle fins al màxim.

Als altres fronts i sectors poca variació. Però la situació de l'exèrcit republicà ha millorat i ha refet posicions, agolant-los-hi pobles d'una situació estratègica indiscutible. Amb tot, han estat, també, jornades de relativa calma que ens han resultat favorables.

La missió de les milícies

El meu debut en les planes de Catalunya Antifeixista vull dedicar-lo, precisament, a tractar d'assumptes de caràcter militar: de guerra, més ben dit. Per a fer això, per a poder fer això, cal dir que he viscut la guerra amb tots les amarures que la lluita porta en si. Quatre anys de lluita sense repòs en terres tropicals i també quatre anys de sofriments que resignadament els vaig suportar perque era «voluntari». No em podia queixar del clima ni tampoc del règim de disciplina que allavors hi havia establert en les províncies tógales de l'arxipièlag magallànic.

La disciplina era l'element bàsic en que es recolzava l'exèrcit regular d'aquelles illes. El Codi de Justícia militar hom el sabia de memòria. Gairebé a cada article pens de mort.

En aquella situació, més angiosa que satisfactòria, puix que la major part de les províncies ven sublevades per no voler resistir més el jou que els imposava la tirania que exercien les comunitats espanyoles, si no hagésim tingut disciplina de ferro i obediència orga al comandament, tot l'exèrcit regular que constituïa la salvaguarda de l'element civil de la metròpoli i estranger, hauríem sucumbit estrepitosament i qui sap les conseqüències que, motivades per la

nostra indisciplina, hagueren reportat.

Els milicians, i que consti que al ludeixo els de totes les columnes, no els han ensenyat mai en que resol la disciplina d'un exèrcit regular, consignada en el Codi de Justícia militar. Els milicians, però, que són voluntaris i que absans d'allistar-se a les rengleres de les columnes antifeixistes ja sabien a priori que s'havien imposat una obligació per a combatre el feixisme, tenen el deure ineludible de mantenir una estricta disciplina com també l'obligació d'ésser obedients al comandament.

Hom sap que l'exèrcit regular és una institució armada de caràcter obligatori. L'actual exèrcit que avui compona els nostres fronts de guerra és l'únic exèrcit que la pot vencer perque és un exèrcit «voluntari».

Però per a que sigui veritablement «voluntari» cal voluntat veritable.

Sortosament,estic segur que la voluntat no mancarà a cap dels lluitadors de la divisió que acabdilla el tinent coronel Jesús Pérez Salas.

NARCIS LLOVERAS
Corresponsal de Catalunya Antifeixista de Girona

Milícia: quan hagin llegit aquest full, passa'l al teu company.

23 gener 1937

Catalunya

Antifeixista

Número 2

Pàgina 2

ARF

220

LA COLUMNA MACIÀ-COMPANYS

L'INFANT I LA GUERRA

Un festival al Teatre Alcanyic

Colofó de l'acte simpàtichíssim celebrat per la tarda del dia 7, dijous, al Teatre Alcanyic, en que, conjuntament amb Ajut Català, Dones de la ReraGuarda, Socors Roig Internacional i la Comissaria de Premsa de la Divisió, eren repartides nombrosíssimes joguines entre els infants madrilenys refugiats a aquesta ciutat i els fills de la mateixa ombra la gatzara suposada dels vailets esquitllats, al vespre s'efectuava un festival al mateix saló. El promotor i organitzador de la festa, dedicada igualment a la mainada i a benefici dels Hospitals de Sang, n'era el Comissari Lluís Capdevila, ben secundat per Ajut Català i amb la desinteressada col·laboració dels artistes arribats de Barcelona per prendre-hi part.

Curulla la típica sala de bons lluitadors de la causa i veïns, frisosos de sentir la veu dels seus germans de pàtria, s'inicià l'acte amb una cinta codida gentilment pel Comitè explotador de les sales d'espectacles locals. Acabada aquesta, emenans el concert a càrrec del bariton Villalba, que amb timbrada veu interpretà diverses cançons de canegulíssimes sautesles. Seguí el capsoada Joaquim Torrents, amb «La filla del Carmésí», fragment ple de vitalitat que captivà l'auditori com abans havia lograt el bariton. Després el tenor Antoni Biarnés obtingué un bell èxit en la seva actuació, acabant-se la primera part amb les excel·lents notes de la triple Josefina Bugatto. En l'entreacte actuà la banda de la Divisió.

A la segona part altra volta els cantants més amunt anotats tornaven a fer les delícies del públic amb belles cançons entre les quals sobresortí «L'Emigrante», sentidament expressada pel tenor Biarnés, que a l'enxema efectuava uns duos magnífics amb el bariton Villalba i la triple Josefina Bugatto. Tancà la gala festa els

diversos himnes proletaris i el de Catalunya, executats per la banda i corejats pels artistes que actuaren sense cap mena d'interès i encara posada la seva ambició en delectar els soldats de l'exèrcit popular. Cal dir, també, que els alludits artistes havien despés una forta quantitat en robes i joguines per a ésser repartides al front, com ha estat efectuat.

Aquest festival, inicial d'una sèrie que hom pensa realitzar al seu temps, va ésser ben rebut pels que hi assistiren. I aquest és el premi millor que podien desitjar els seus organitzadors, puix que quedava confirmada llur creença de que la guerra no ens ha de fer descurar els infants. Per a ella es fa, i d'ells s'ha d'esperar sorgeixi una humanitat més perfecta.

Regraciament

Ens plau fer constar en aquestes pàgines el regraciament més sincer al Comitè Antifeixista de la localitat per la seva gentillessa en cedir el saló Teatre Alcanyic a aquesta Comissaria de Premsa, com igualment el film «El modo de amar» i l'actuació desinteressada del personal del local pel festival del passat dia 7 del present mes. A tots ells, moltes gràcies.

Cor d'Infant

Ens havem deturat, fent una pausa en la ruta, en un poblet. Les cases són velles, cònexes, d'un tint uniforme color de fang. En una placeta, la plaça del poble, hi ha una arbre de branques negres i despullades. I uns infants gairebé despullats que juguen. No juguen amb joguines corbes i boniques com els infants rics i juguen amb el fang.

Allunyat dels petits companys un noieta de cara pàl·lida i seriosa

s'havia distret reforgant en el fang del carrer.

Quan jo, en curiositat, estava més distret contemplant les manobres dels simpàtics mafícos, el noieta llença una exclamació de jolà, s'aixeca, i, cridant, ve vers nosaltres per a mostrar-nos una pesseta que acaba de treure.

Els altres infants, en veure de que es tracta, li pregunten amb una espurna d'inconscient enveja:

—Que en faràs?

I el noieta, amb una mirada en la qual hi ha enyorament i hi ha tristesa, respon: Aquesta pesseta servirà per a comprar tabac.

Jo, adolorit, l'he sermonejat.

—Mal gustada, petit. Els infants no han de fumar.

Llavors aquell noieta, decidit, mirant-me cara a cara, diguè:

—Es que el tabac no el vull pos per a mi. El tabac el vull per al meu pare, que és al front lluitant contra els feixistes. Que contest estarà en veure que em recordo d'ell!

No us vull enganyar: m'he enrojolat en oír les paraules d'aquest petit, tan emocionants i belles.

JAUME TORRES

CAMARADA

La facilitat en que es comença, determina la impremeditació. Un fet qualsevol, fins l'inici d'una acció. Quants atrés per un crit, un gest o un aspecte més o menys arrollós i llampant, es posen en marxa, han de pensar, però, que a l'igual que el crit, el gest o el arroll, els manca la perllongació. Si sempre es criticés, es gesticel·lés o es far arroll, la vida seria impossible per a l'ésser normal.

Adés la riuada passa. Precias obrar per convenciment, ja no per l'impetuosa rebuda per una acció aliena a la voluntat pròpia, que esvalit el crit, el gest o l'aspecte, desopareix l'encís, la força impulsiva i hom queda tan mal parat que de fàstic els demés tomben la cara.

23 gener 1937

Catalunya

Antifeixista

Número 2

Pàgina 3

ARF

23 gener 1937

Catalunya

Antifeixista

Número 2

Pàgina 4

ARF

Obrir per propi impuls, impulsa, continuïtat, renúncia a tota benestança car el goig més intens per a la íntima satisfacció, és el romandre en la llarga o hura s'hi troba per convenciment no per l'embranchada de les circumstàncies.

Ni joves, ni vells, aquest dret és dret propi. És dignitat personal, amb liraó sentida pels joves

que l'estúpida irreflexió no té excusa amb la desacreditada experiència dels vells.

Així, alviva la pensa i el cor abraçat pel sí convenciment, es troba al seu lloc el meu camarada, somrient a l'adversitat i les pupilles radiants de la seva fe continguda.

C. ZANNI

MILÍCIES ANTIFEIXISTES DEL FRONT D'ARAGÓ

Pal seu interès moral i obtenir beneficiés e la cruïra del poble, ens plau reproduir aquest text:

• DIVISIO MACIA COMPAYS. — QUARTER GENERAL. — S'ha rebut a aquesta Caserna la lletra tot seguit anotada:

Vilanova i la Geltrú, 21 Gener de 1937.

Milicians del front d'Alcanyís. Salut.

Sóm nens i nenes de l'Escola Graduada Epicuro d'aquesta ciutat i us enviem una abraçada i molts petons, perquè esteu defensant la vida, el progrés i la Llibertat nostra, dels pares d'Espanya i del món sencer. I us prometem que nosaltres serem dignes fills, germans vostres, i sense vacil·lacions conservarem i emplirem l'obra de justícia, amor i progrés que construïm amb la vostra sang. Us volem molt, perquè sou bons i valents i us diem Salut. — Pels 350 nens i nenes d'aquesta escola diverses signatures.*

El que es publica en la general d'avui per a coneixement i satisfacció de tots els milicians, que haurà de servir-los d'estímul l'alt concepte que d'ells n'han format aquesta mainada.

[Per ella, que són el demà] [Per la Pàtria i per la Llibertat] **«VISCALÀ LA REPUBLICA!»**

SOM AL NOSTRE LLOC

Recordo que a la primavera d'ésser aquí dalt, un diari de Barcelona, publicà una nota referent a la nostra Columna, els quals, el redactor hipercloridric que els va «separar», dels, — molts ho reconlaren també, — que la Columna Macià-Compays, havia vingut a catinejar, a menjar bé i a cas més.

Un bon amic i company meu, i vostre, s'indignà de tal fetsó en llegir-hu, que volia que jo em dirigís al diari en qüestió, exigint una rectificació. Ja, que acusava com el qui més la injustícia que es cometia amb nosaltres, valg fer-li comprendre que la rectificació l'havíem de fer tota, amb

l'exteriorització del nostre comportament, car aquell diari era dels que mai havien rectificat, ni quan publicava insídies, amb les quals, per altra banda, se'n nodreix quasi exclusivament.

I en efecte. Poc després la nostra Columna començà a netejar — com ho actual —. A tot el front d'Aragó és coneguda la Columna «Macià-Compays», i quan es parla d'ella, es fa amb elogi. Si avui recordo la injustícia començada per aquell diari, — que no ha rectificat, ni rectificarà: és el seu sistema —, és perquè sàpiguem que si bé sabem perdonar les moltes intencions dels altres, no pot així les oblidem.

No volguem, també, recordar el fet, per a remetreix que l'actuació, supera sempre les insídies dels que ens volen mal, si més no, per enveja. Per això cal sempre, que el vostre comportament, satisfactori com mai, l'accentueu. Quan aneu a altres sectors, o companys d'aquells en vinguin al nostre, refinau-lo, el comportament. Cal que sempre, quan passal un de vosaltres, tothom digui amb elogi: «Els de la Columna Macià-Compays!»

JOAN MOLES

Comissari Civil

JOQUINES

Ultras les joquines repartides als infants madrilenys i als alcañyinesos, dies enrere, aquesta Comissaria de Premsa s'ha preocupat fer-ne arribar als infants d'Ustilles, Segura de Borcs i a altres menuts de pobles del voltant. Els bonics presentats eren rebuts amb una joia ben sincera pels petits, que saltaven entusiasmat a redós del púot on s'a-muntaven aqueste.

Ajut Català, l'entitat que tant labora per la causa de l'antifeixisme, el Socors Rois Internacional, les Dones de la rearguarda i del púot particular dels sectors del barceloni Tante Nou, han vingut aquestes joquines a Alcanyís, que han estat l'alegría de la població menuda. Els que esteu mem els infants, i per la causa del poble, cal agrair-los la seva obra i felicitar-los!

El Butlleí d' E. R. de C.

En el segon número de CATALUNYA ANTIFEIXISTA ens plau assotar rebut de diversos exemplars del "Butlleí d'E. R. de C. (Federació de Barcelonès-Vint), que té la direcció a la Caserna, Embals de Catalunya, 26, que talitem ben claríssimament. Els números rebuts són els que he primer, dels que se'van repartit entre als milicians, en els quals ens són venudes-hi la premissió que té el Butlleí de la Unió dels Presidents "Fotocric Macià i Unió Comarcal".

Començant amb l'aparició del Butlleí, efectiva l'organització de l'Unió dels P.R.C. i d'Esquerres Republicanes, que nos mitja de propaganda, ent amb el primer, me s'ha venudes del món que fins ara se'va per aquests. Felicitem i encoratgem els germans de partit de la rearguarda, desitjant ens clarificació el camí entrem.

Bibliografia

- BRUSCO, R. (2003): *Les milícies antifeixistes i l'exèrcit popular a Catalunya*. Editorial El Jonc, Lleida.
- CAMPANARIO, J.M. (2005): *Los proyectos fallidos del Ejército Popular de la República para dividir en dos la zona ocupada por el enemigo: El Plan P del general Vicente Rojo*. <http://www.uah.es/otrosweb/jmc>
- CAMPS, J.; OLCINA, E. (2006): *Les Milícies Catalanes al front d'Aragó (1936-1937)*. Laertes, Barcelona
- CARBONELL, P. (2002): *Entre la vocació i el deure. Un estudiant de mestre a l'artilleria de l'Exèrcit Popular (1936 - 1939)*. Abadia de Montserrat, Barcelona
- CARDONA, G. (2006): *Historia militar de la Guerra Civil. Estrategias y tácticas de la Guerra de España*. Flor del Viento, Barcelona
- ENGEL, C.(2005): *Historia de las brigadas mixtas del Ejército Popular de la República. 1936-1939*. Editorial Almena, Madrid
- FINESTRES, J.; LLADÓS, J.; REYES, M. (1997): «132 Brigada Mixta. Memòries d'un brigada. Catalans al front». *Revista El Temps*. 17 de març de 1997
- GALITÓ, P; GIMENO, M; PITA, R.; TARRAGONA, J. (2006): *Les batalles del Segre i la Noguera Pallaresa. L'atac final contra Catalunya (abril-desembre del 1938)*. Pagès Editors, Lleida
- GARCÍA OLIVER, J. (1978): *El Eco de los pasos*. Ruedo Ibérico, Barcelona
- GUARNER, V. (1980): *L'aixecament militar i la Guerra Civil a Catalunya*. Abadia de Montserrat, Barcelona
- HERNÀNDEZ CARDONA, F.X. (2004): *Història militar de Catalunya. Temps de revolta*. Vol. IV. Dalmau, Barcelona
- HOWSON, G. (2000): *Armas para España. La historia no contada de la Guerra Civil española*. Península, Barcelona
- IVERN, D. (2000): *Les dones d'Esquerra Republicana de Catalunya (1931-1939)*. Fundació Josep Irla, Barcelona
- MARTÍNEZ BANDE, J.M.(1989): *La invasión de Aragón y el desembarco en Mallorca. Monografías de la Guerra de España*. Número 5. San Martín, Madrid
- MARTÍNEZ BANDE. J.M. (1979): *La campaña de Cataluña. Monografías de la Guerra de España*. Número 14. San Martín, Madrid
- MASSAMUNT, J. (2001): *Els biberons. Els seus escrits, vivències, trobades i ofrenes florals (1938-2000)*. Gràfiques Dalmau.

MORERA, M. (2008): *L'avi Miquel*. Calafell, Llibres de Matrícula. En premsa

PEDRIALI, F. (1989): *Guerra di Spagna e Aviazione italiana*. Edizione Ferdinando Pedriali, Torino

PÉREZ SALAS, J. (1947): *Guerra en España (1936 a 1939)*. Imprenta Grafos, México D.F

PONS PRADES, E. (2005?): *Realidades de la Guerra Civil*. La esfera de los libros, Madrid

PONS, M. (2005): *El Joan de Cal Cançons. Història i vivències d'un comunista*. Pagès Editors, LLeida

SALAS LARRAZÁBAL, R (2006): *Historia del Ejército Popular de la República*. La Esfera de los Libros, Madrid

SALES, J. (1986): *Cartes de la guerra*. Club Editor, Barcelona

TARRADELLAS, J. (2007): *La Indústria de Guerra a Catalunya (1936-1939)*. L'obra de la Comissió, creada per la Generalitat, i el seu report d'actuació. Pagès Editor, Lleida

TORRES, V. (1994): *Memòries polítiques i familiars*. Editorial Pagès, Lleida 🍀

«[Víctor Torres] acaba dient que si algú afirma que l'Esquerra ha estat un Partit que no ha donat sang, que no ha fet cap sacrifici per la lluita, se'l qualifiqui de miserable. Molino, Pasqual, Pangranillo, els milers de companys nostres que caigueren per sempre en les terres estepàries d'Aragó, els que actualment, en tots els fronts donen el més alt exemple de coratjós entusiasme, en són un exemple. I aquells homes que constituïrem la inoblidable columna Francesc Macià – Lluís Companys, enquadrats avui militarment en les diverses brigades de l'exèrcit, hem lluitat, lluitem i lluitarem per la nostra bandera i pels nostres Presidents. Les nostres baionetes no pararan d'avançar —acaba dient— fins el triomf definitiu de la República, damunt la facció.»

Intervenció de Víctor Torres al III Ple d'Esquerra Republicana de Catalunya reunit a Barcelona el 27 de febrer de 1938, recollida a *La Humanitat*, l'1 de març.

FUNDACIÓ

JOSEP IRLA

Francesc Xavier Hernández Cardona (Barcelona, 1954)

És doctor en Història Contemporània i catedràtic de Didàctica de les Ciències Socials de la UB.

Va ser coordinador del projecte històric i museogràfic del Museu d'Història de Catalunya.

Autor de diversos treballs sobre història militar com *Història Militar de Catalunya* (en quatre volums)

i coautor dels *Exèrcits de Catalunya, 1713-1714*. Fundador i director de la revista

Ebre 38. Revista Internacional de la Guerra Civil 1936-1939. Coordinador del Pla director dels Espais Històrics de la Batalla de l'Ebre (2001), ha coordinat també diferents projectes museogràfics sobre la Guerra 1936-1939.

David Íñiguez Gràcia (Barcelona, 1972)

Historiador i investigador de la UB.

És autor de diverses publicacions sobre la Guerra 1936-1939 com *El Vesper de la Gloriosa. L'aviació republicana, Camps d'aviació republicans al Penedès durant la Guerra Civil (1936-1939)*, *La batalla del Ebro* i coautor de l'obra *Ebro 1938* i *Les fosses d'Albinyana*. Ha col·laborat en d'altres obres com *Guerra, franquisme i transició*

per a la revista *El Temps*. És coordinador científic de la revista *Ebre 38. Revista Internacional de la Guerra Civil 1936-1939*. Actualment és investigador del Centre de Documentació de l'Aviació i la Guerra Civil de l'Estació Territorial de Recerca del Penedès a Santa Margarida i els Monjos.